

VILNIAUS GEDIMINO TECHNIKOS UNIVERSITETAS

Martynas MANKUS

POSTMODERNIZMO IDĖJŲ RAIŠKA
XX A. PAB. – XXI A. PR. LIETUVOS
ARCHITEKTŪROJE

DAKTARO DISERTACIJA

HUMANITARINIAI MOKSLAI,
MENOTYRA (03H)

Vilnius LEIDYKLA
TECHNIKA 2018

Disertacija rengta 2013–2018 metais Vilniaus Gedimino technikos universitete.

Vadovas

doc. dr. Tomas GRUNSKIS (Vilniaus Gedimino technikos universitetas, humanitariniai mokslai, menotyra – 03H)

Vilniaus Gedimino technikos universiteto Menotyros mokslo krypties disertacijos gynimo taryba:

Pirmininkas

doc. dr. Jūratė JUREVIČIENĖ (Vilniaus Gedimino technikos universitetas, menotyra – 03H).

Nariai:

prof. dr. Petras GRECEVIČIUS (Klaipėdos universitetas, menotyra – 03H),

dr. Andres KURG (Estijos dailės akademija, menotyra – 03H),

dr. Vaidas PETRULIS (Kauno technologijos universitetas, menotyra – 03H),

prof. dr. Almantas Liudas SAMALAVIČIUS (Vilniaus Gedimino technikos universitetas, menotyra – 03H).

Disertacija bus ginama viešame Menotyros mokslo krypties disertacijos gynimo tarybos posėdyje **2019 m. sausio 11 d. 13 val.** Vilniaus Gedimino technikos universiteto senato posėdžių salėje.

Adresas: Saulėtekio al. 11, LT-10223 Vilnius, Lietuva.

Tel.: (8 5) 274 4956; faksas (8 5) 270 0112; el. paštas doktor@vgtu.lt

Pranešimai apie numatomą ginti disertaciją išsiųsti 2018 m. gruodžio 10 d.

Disertaciją galima peržiūrėti VGTU talpykloje <http://dspace.vgtu.lt/> ir Vilniaus Gedimino technikos universiteto bibliotekoje (Saulėtekio al. 14, LT-10223 Vilnius, Lietuva) ir Klaipėdos universiteto bibliotekoje (K. Donelaičio al. 3, LT-92144 Klaipėda Lietuva).

VGTU leidyklos TECHNIKA 2018-055-M mokslo literatūros knyga
<http://leidykla.vgtu.lt>

ISBN 978-609-476-148-5

© VGTU leidykla TECHNIKA, 2018

© Martynas Mankus, 2018

martynas.mankus@gmail.com

VILNIUS GEDIMINAS TECHNICAL UNIVERSITY

Martynas MANKUS

MANIFESTATIONS OF POSTMODERN
IDEAS IN LITHUANIAN ARCHITECTURE
AT THE END OF 20TH – THE BEGINNING
OF THE 21ST CENTURY

DOCTORAL DISSERTATION

HUMANITIES,
HISTORY AND THEORY OF ARTS (03H)

Vilnius LEIDYKLA
TECHNIKA 2018

Doctoral dissertation was prepared at Vilnius Gediminas Technical University in 2013–2018.

Supervisor

Assoc. Prof. Dr Tomas GRUNSKIS (Vilnius Gediminas Technical University, History and Theory of Arts – 03H)

The Dissertation Defense Council of Scientific Field of History and Theory of Arts of Vilnius Gediminas Technical University:

Chairman

Assoc. Prof. Dr Jūratė JUREVIČIENĖ (Vilnius Gediminas Technical University, History and Theory of Arts – 03H).

Members:

Prof. Dr Petras GRECEVIČIUS (Klaipėda University, History and Theory of Arts – 03H),

Dr Andres KURG (Estonian Academy of Arts, History and Theory of Arts – 03H),

Dr Vaidas PETRULIS (Kaunas University of Technology, History and Theory of Arts – 03H),

Prof. Dr Almantas Liudas SAMALAVIČIUS (Vilnius Gediminas Technical University, History and Theory of Arts – 03H).

The dissertation will be defended at the public meeting of the Dissertation Defense Council of History and Theory of Arts in the Senate Hall of Vilnius Gediminas Technical University at **1 p. m. on 11 January 2019**.

Address: Saulėtekio al. 11, LT-10223 Vilnius, Lithuania.

Tel.: +370 5 274 4956; fax +370 5 270 0112; e-mail: doktor@vgtu.lt

A notification on the intend defending of the dissertation was send on 10 December 2018.

A copy of the doctoral dissertation is available for review at VGTU repository <http://dspace.vgtu.lt/> and at the Library of Vilnius Gediminas Technical University (Saulėtekio al. 14, LT-10223 Vilnius, Lithuania) and the Library of Klaipėda University (K. Donelaičio al. 3, LT-92144 Klaipėda Lietuva).

Reziumė

Disertacijoje nagrinėjama Lietuvos postmodernizmo architektūra. Tyrimo tikslas yra atskleisti, kaip šis reiškinys, XX a. pab. jį perkėlus į sovietinį kontekstą, buvo lokaliai suvokiamas ir vertinamas; kaip ir kokiais būdais šio laikotarpio objektai Lietuvoje atliepia esmines postmodernizmo idėjas, kiek šios idėjos yra ypatingos ir specifinės; kokios buvo jų raiškos ypatybės; kaip jos nulėmė architektūros objektų koncepcijas, formas, estetinę raišką. Darbe sprendžiami šie uždaviniai: apžvelgiant postmodernizmo sampratą Vakarų filosofijoje bei kultūros teorijoje, atskleisti jos perkėlimo į architektūrą ypatybes; išnagrinėti, kaip postmodernizmas Lietuvoje buvo suvokiamas kultūros lauke, kaip jis buvo vertinamas architektų, architektūros kritikų ir visuomenės; nustatyti postmodernizmo architektūros diskurso Lietuvos architektūroje formavimosi aplinkybes, santykį su XX a. pabaigos sociokultūriniais procesais, jo dėsninumus ir ypatybes; įvardinti reikšmingiausius postmodernizmo architektūros objektus Lietuvoje, ištirti svarbiausius jų raiškos bruožus; atskleisti, kaip postmodernizmo idėjos įtakojo Lietuvos architektūros raidą, kokie postmodernizmo bruožai integravosi į architektų kūrybą, išnagrinėti jų vertę vadovaujantis chronologiniais, estetiniais, sociokultūriniais kriterijais. Mokslinio darbo naujumas – kompleksiskai ištirta postmodernizmo architektūros Lietuvoje raiška, nustatyti jos raidos pokyčiai, įvertintos meninės raiškos savybės. Kitas naujumo aspektas yra ne tik estetinė, bet ir socialinė šio reiškinio analizė, gilinantis į tai, kokiomis visuomenės gyvenimo aplinkybėmis buvo aktuali postmodernizmo architektūra. Nagrinėjamo laikotarpio pastatų bruožų ir savybių analizė naudinga XX a. pab. – XXI a. pr. Lietuvos architektūros menotyrinio ištirtumo plėtrai ir turi edukacinę reikšmę. Ištirti postmodernizmo architektūros pavyzdžiai ir jų vertingųjų savybių nustatymas padeda šio laikotarpio architektūros dokumentavimo, saugojimo ir vertinimo procesams, tyrimo metu gauti rezultatai gali būti pritaikyti naujausiojo paveldo vertingųjų savybių metodikai pagerinti.

Abstract

This dissertation investigates postmodern architecture in Lithuania. The research aims to reveal how this phenomenon of the end of the 20th century was being transferred into the Soviet context, and how it was locally perceived and valued; how did the objects of this period in Lithuanian architecture reflect the fundamental ideas of postmodernism, in which ways were these ideas special and specific; what were the circumstances of their “domestication”; how they determine the concepts, forms, and aesthetic expressions of architectural objects. The following tasks have been formulated: to examine the concept of postmodernism in Western philosophy and cultural theory, to reveal the features of its transfer to architecture; to examine how postmodernism in Lithuania was perceived in the field of culture, and how as it was interpreted by architects, architectural critics and society in general; to identify the formation conditions of the discourse of architectural postmodernism in Lithuanian architecture, its relation to sociocultural processes of the end of the 20th century, to examine its regularities and characteristics; to specify the most illustrative architectural objects of postmodernism in Lithuania, to study the most important features of their expression; to reveal how postmodern ideas influenced the development of Lithuanian architecture, how the features of postmodernism were integrated into the work of the architects, to examine their value based on chronological, aesthetic and socio-cultural criteria. The novelty of the thesis lies in an attempt to comprehensively investigate the expression of postmodern architecture in Lithuania, to identify changes in its development and evaluate the qualities of its artistic expressions. Not only an aesthetic, but also social analysis of this phenomenon going deeper into social conditions, under which postmodern architecture was relevant, provides another aspect of novelty to this research. The analysis of features and characteristics of buildings of the period under research is useful for exploration of Lithuanian architecture of the end of the 20th c. – beginning of the 21st c., in the aspect of history and theory of arts, and has an educational significance. The examples of postmodern architecture and identification of their valuable features helps the processes of documentation, preservation and evaluation of this period architecture. The results obtained during the study can be adapted to improve the listing methodology of the new heritage.

Žymėjimai

Santrumpos

a. – amžius

arch. – architektė (-as)

aut. past. – autoriaus pastaba

deš. – dešimtmetis

JAV – Jungtinės Amerikos Valstijos;

JK – Jungtinė Karalystė;

kt. – kiti, kita;

NKV – nekilnojama kultūros vertybė;

pab. – pabaiga

pan. – panašiai;

pav. – paveikslas;

pr. – pradžia;

pvz. – pavyzdžiui, pavyzdys;

r. – rajonas;

rest. – restauratorius;

t. y. – tai yra;

žr. – žiūrėti.

Sąvokų žodynas

Architektūros raiška – architektūrinių priėgų visuma, nurodanti vieno ar kito objekto kryptį ar tendenciją.

Dvigubas kodavimas (Ch. Jenckso terminas) – architektūros raiškos būdas, leidžiantis „perskaityti“ kūrinį bent dviem lygmenimis: elitiniu ir liaudies, „postmodernus statinys <...> tuo pačiu metu bando prabilti bent į du gyventojų sluoksnius: į architektus – nedidelę suinteresuotą mažumą, kuriai rūpi specifinės architektūros problemos, ir į plačiąją visuomenę bei vietos gyventojus, kuriems svarbus patogumas ir tradicinė statyba bei gyvenama“ (Jencks 1977: 6).

Fasadizmas reiškia architektūros praktiką, kuomet pastato fasadas projektuojamas atskirai nuo likusio pastato. Kartais tokia praktika taikoma siekiant išsaugoti fasadus, už kurių komponuojami nauji pastatai.

Ikoniškumas darbe suprantamas kaip raiški, įsimenanti, siekianti išsiskirti architektūros raiška. Ikoniškumas apibrėžia koncentruotą estetinį ar mentalinį pastato įvaizdį.

Istorizmas gali būti apibrėžiamas kaip filosofinė teorija, rūpestis dėl praeities institucijų ir tradicijų arba raiškos forma. Darbe istorizmo terminas vartojamas paskutiniu aspektu – kaip architektūros raiškos būdas, apimantis praeities stilių ir detalių integravimą.

Kontekstualizmas darbe suprantamas kaip architektūros prieiga, vertinanti aplinką architektūriniu, urbanistiniu, istoriniu, topografiniu, socialiniu ir kt. aspektais.

Kritinis regionalizmas – architektūros kritiko K. Framptono conceptualizuotas ir išpopuliarintas terminas (savo ruožtu pasiskolintas iš A. Tzoniso ir L. Lefavre), apibrėžiantis moderniosios architektūros tradicijų ir lokalsios praktikos derinimą.

Metaforiškumas (dar *simboliškumas*, *aliuzionizmas*, *referentiškumas*, *asociatyvumas*) apibrėžiamas kaip perkėlimo, gretinimo, palyginimo savybė, siekis nusakyti vieną objektą kito objekto požymiais. Architektūrinis metaforiškumas apibrėžiamas kaip analogijos, palyginimo, metaforos, kaip įkvėpimo šaltinio, pasitelkimas.

Pliuralizmas – terminas, filosofiniu aspektu apibrėžiantis būvį, teoriją ar sistemą, kurioje koegzistuoja daugiau nei vienas esminis principas. Architektūroje ir mene pliuralizmas iliustruoja požiūrių, priėgų, raiškos daugybingumą.

Postkolonializmas (postkolonijinės studijos) – XX a. 10-ajame dešimtmetyje įsitvirtinusi teorija, kurios sritis – kolonializmo ir imperializmo poveikį patyrusios kultūros, politiniai galios ir dominavimo klausimai.

Postsocializmas (dar *postkomunizmas*) – politinių ir ekonominių transformacijų buvusiose Rytų bloko valstybėse periodas, kurio metu siekiama sukurti demokratines ir laisvą rinką orientuotas ekonomines sistemas. Šis laikotarpis pasižymi ir specifiniais kultūros procesais ir pokyčiais.

Postmodernizmas – sudėtinis kultūrinis (socialinis, ekonominis ir kt.) reiškiny, būdingas XX a. pab. Jis gali būti interpretuojamas keliais būdais: 1) kaip bendras kultūros vektorius; 2) kaip meninė srovė; 3) kaip interpretacinis instrumentas. Darbe dažniausiai kalbama apie antrąją – meninės srovės – reikšmę.

Postmodernizmo architektūra – architektūra, pasižyminti postmodernizmui būdingais bruožais.

Regionalizmas – terminas, dažniausiai pasitelkiamas apibrėžiant su etnografinė arba liaudiška raiška siejamą architektūrą. Darbe regionalizmas suprantamas ir kaip platesnė planavimo strategija, nukreipta į plėtros balansavimą, aplinkos apsaugą, socialinę integraciją.

Rytų blokas (dar *socialistinis blokas, komunistinis blokas*) – sąvoka, vartojama norint apibūdinti Sovietų Sąjungai (tame tarpe ir Lietuvai 1940–1990 m.) bei Rytų ir Vidurio Europos valstybėms.

Simboliškumas darbe suprantamas kaip provaizdžių įkvėpta raiška. Sekuliariojo postmodernaus *simboliškumo* terminas vartojamas kaip alternatyva gilesnei istorija pasižyminčiam ezoteriškam *simbolizmui*.

„**Sudėtinga visuma**“ – architekto R. Venturio pasiūlytas terminas, apibrėžiantis sudėtingumą ir prieštaravimų kupiną architektūrą, integruojančią dažnai tarpusavyje nederančių elementų daugybingumą ir įvairovę (Venturi 1966: 88).

Šaltasis karas – 1946–1991 m. trukusi geopolitinė, ekonominė ir ideologinė konfrontacija tarp JAV ir Sovietų Sąjungos bei jos sąjungininkų.

Šiuolaikinė architektūra – šiame darbe taip bendrai apibrėžiama Lietuvos architektūra, sukurta po 1990 m., neišskiriant atskirų jos tendencijų. Pasaulinėje architektūros teorijoje egzistuoja bent keli šiuolaikinės architektūros chronologinės pradžios apibrėžimai (neretai priklausantys nuo suvokėjo perspektyvos): 1950-ieji (Jencks 1997), 1960-ieji (Haddad 2014), arba tiesiog architektūra nuo 2000 m. Todėl darbe pasirinkta riba, sutampanti su esminiais politiniais, ekonominiais, socialiniais, kultūriniais lūžiais Lietuvoje, neišvengiamai veikusiems ir architektūros raišką.

Vakarai – terminas, darbe vartojamas ir politine (Vakarų blokas), ir kultūrine (Vakarų pasaulis) prasmėmis, siekiant apibrėžti opoziciją Rytų blokui ir jo kultūrai.

Vernakuliari architektūra – architektūra, kuriai būdingos tam tikros vietos ir laikmečio formos ir medžiagos. Ji dažnai siejama su neprofesionalia raiška, todėl dažnai atitinka liaudies architektūros apibrėžimą. Vernakuliariai architektūrai būdinga nepretenzinga estetika, statyba ūkio būdu taip pat leidžia ją apibrėžti kaip *namudinę*.

Vėlyvasis sovietmetis – laikotarpis, dažniausiai apibrėžiama nuo L. Brežnevo atėjimo į valdžią 1964 m. iki SSSR subyrėjimo (Yurchak 2005). Darbe apibrėžiamas kaip paskutiniai sovietinės valdžios dešimtmečiai, kuriems būdinga santykinai didesnė raiškos laisvė.

Ženkliškumas (dar *ikoniškumas, simboliškumas*) darbe suprantamas kaip įtaigi, įsimenanti, siekianti išsiskirti architektūros raiška. Ženkliškumas apibrėžia koncentruotą estetinį ar mentalinį pastato įvaizdį.

Turinys

IVADAS	1
Problemos formulavimas	1
Darbo aktualumas	2
Tyrimų objektas	3
Darbo tikslas	3
Darbo uždaviniai	3
Tyrimų metodika	4
Darbo mokslinis naujumas	4
Darbo rezultatų praktinė reikšmė	5
Ginamieji teiginiai	5
Darbo rezultatų aprobavimas	6
Disertacijos struktūra	6
1. POSTMODERNIZMO ARCHITEKTŪROS GENEZĖ IR IDĖJŲ RAIDA	7
1.1. Postmodernizmo idėja Vakarų filosofijoje bei mene	8
1.2. Modernizmo ir postmodernizmo architektūroje priešprieša	16
1.3. Postmodernizmo sampratos šiuolaikinėje architektūros teorijoje	24
1.4. Pirmojo skyriaus išvados ir disertacijos uždavinių formulavimas	31
2. ESMINIŲ POSTMODERNIZMO IDĖJŲ INTERPRETACIJA LIETUVOS ARCHITEKTŪROJE	33

2.1. Postmodernizmo architektūros Lietuvoje teorinės prielaidos	35
2.2. Kontekstualizmas ir regionalizmas kaip postmodernizmo architektūros nacionalinio identiteto įvietinimo priemonė	46
2.3. Istorizmas kaip paveldo tradicijos aktualizavimo metodas	60
2.4. Ironija, simboliškumas, dvigubas kodavimas ir „sudėtinga visuma“ kaip postmodernizmo architektūros raiškos stiprinimas	75
2.5. Antrojo skyriaus išvados	94
3. POSTMODERNIZMO IDĖJŲ ŠIUOLAIKINĖJE LIETUVOS ARCHITEKTŪROJE RAIŠKOS, VERTINIMO IR SOCIOKULTŪRINIAI ASPEKTAI.....	97
3.1. Postmodernizmo koncepcijų apraiškos šiuolaikinėje Lietuvos architektūroje.....	98
3.2. Lietuvos postmodernizmo architektūros palikimo teorinio vertinimo prielaidos	107
3.3. Postmodernizmo architektūros idėjų raidos Lietuvoje sociokultūriniai aspektai.....	121
3.4. Trečiojo skyriaus išvados	131
BENDROSIS IŠVADOS.....	133
LITERATŪRA IR ŠALTINIAI	137
AUTORIAUS MOKSLINIŲ PUBLIKACIJŲ DISERTACIJOS TEMA SĄRAŠAS.....	149
SUMMARY IN ENGLISH	151
PRIEDAI¹.....	165
A priedas. Paveikslų šaltiniai	167
B priedas. Disertacijos autoriaus sąžiningumo deklaracija	173
C priedas. Autoriaus mokslinių publikacijų disertacijos tema kopijos.....	174

¹ Priedai pateikiami pridėtoje kompaktinėje plokštelėje

Contents

INTRODUCTION	1
Formulation of the problem	1
Relevance of the thesis	2
Object of the research.....	3
Aim of the thesis	3
Tasks of the thesis	3
Methodology of the thesis	4
Scientific novelty.....	4
Practical value of the research findings	5
Statements to be defended	5
Approval of the research findings	6
Structure of the dissertation	6
1. ORIGIN AND EVOLUTION OF POSTMODERN ARCHITECTURE	7
1.1. The idea of postmodernism in Western philosophy and art	8
1.2. The opposition of modernism and postmodernism in architecture	16
1.3. Postmodernism in contemporary theory of architecture.....	24
1.4. Conclusions of Chapter 1 and formulation of research tasks	31
2. INTERPRETATION OF THE ESSENTIAL POSTMODERN ARCHITECTURE IDEAS IN LITHUANIAN ARCHITECTURE	33

2.1. Theoretical issues of postmodern architecture in Lithuania	35
2.2. Contextualism and regionalism as means of site-specific approach to the national identity of the postmodern architecture	46
2.3. Historicism as an actualization of the heritage tradition	60
2.4. Irony, symbolism, double coding, and ‚difficult whole‘ as an intensification of the expression of postmodern architecture	75
2.5. Conclusions of Chapter 2	94
 3. MANIFESTATION, EVALUATION AND SOCIOCULTURAL ASPECTS OF POSTMODERN IDEAS IN CONTEMPORARY LITHUANIAN ARCHITECTURE.....	97
3.1. Manifestations of postmodernism in contemporary Lithuanian architecture	98
3.2. Theoretical assessment of Lithuanian postmodern architecture heritage	107
3.3. Sociocultural aspects of postmodern architecture in Lithuania	121
3.4. Conclusions of Chapter 3	131
 GENERAL CONCLUSIONS.....	133
 REFERENCES.....	137
 LIST OF SCIENTIFIC PUBLICATIONS ON THE TOPIC OF THE DISSERTATION	149
 SUMMARY IN ENGLISH	151
 ANNEXES ²	165
Annex A. Figures sources	167
Annex B. Author's declaration of academic integrity	173
Annex C. Copies of the scientific publications by the author on the topic of the dissertation	174

² The annexes are supplied in the attached compact disc.

Įvadas

Problemos formulavimas

2017 m. kovo 26 d. buvo nugriautas buvęs Kelių policijos pastatas Vilniuje (arch. K. Pempė, G. Ramunis, 1985 m.), ryškių postmodernizmo architektūros bruožų turintis objektas. Jo vietoje vystomo biurų centro savininkai nerado būdo integruoti objektą į būsimą kompleksą. Išsaugoti pastatą siekė architektų bendruomenė, kilo ir gausios diskusijos viešojoje erdvėje, kurių bendru vektoriumi tapo bendresnis XX a. II pusės architektūros palikimo ir jo vertės klausimo svarstymas. Būtent tam tikro laikotarpio architektūrinės raiškos vertė tapo vienu darbo problemos formulavimo aspektų (tiesa, aktualizuotų jau darbo rašymo metu). Savo ruožtu, vertės klausimas neatskiriamas nuo apibrėžto istorinio laikotarpio ir platesnio socialinio, kultūrinio, ekonominio, politinio konteksto.

XX a. II pusė išskiriama kaip intensyvus istorinis laikotarpis, pasižymėjęs ypatingais socialiniais ir politiniais pokyčiais: technologijų vystymusi, masinės kultūros ir vartojimo įsigalėjimu, kontrkultūriniais judėjimais, Šaltojo karo pabaiga. Pokyčiai apėmė ir kultūros sritį, sąlygodami naujas meninės raiškos formas. Architektūroje (taip pat ir Lietuvos) šie pokyčiai paskutiniame XX a. ketvirtyje dažniausiai siejami su postmodernizmo terminu. Dėmesys šiam laikotarpiui skiriamas dėl kelių priežasčių: 1) postmodernizmo, kaip kultūrinės

dominantės, susiformavimas siejamas su sociokultūriniais lūžiais visuomenėje, kurie sovietinėje erdvėje sinchronizavosi su esminėmis politinėmis permainomis ir postsocialistiniu būviu; 2) šis laikotarpis mažai tyrinėtas, nepakankamai dokumentuotas ir prieštaringai vertinamas kritikų bei pačių architektų. Postmodernizmo architektūros vertinimai svyruoja nuo neišsipildžiusių su nauju „tautiniu“ stiliumi siejamų vilčių iki kaltinimų neautentiškumu. Tačiau šis laikotarpis yra svarbi Lietuvos architektūrinės kultūros dalis, pasireiškusi sudėtingų socialinių, politinių, ekonominių permainų metu.

Architektūros kryptys ir tendencijos žymi ne tik estetinę raišką, bet ir atspindi apibrėžto laikotarpio kultūrinės, socialinės, ekonominės, politinės sąlygas. Disertacijoje postmodernizmo architektūra apibrėžiama kaip laikmečio idėjų atspindys, konceptualiai formuojantis architektūros teorijos ir praktikos diskursą. Darbe keliami ir analizuojami klausimai, kaip šis reiškinys XX a. pab. buvo perkeltas į sovietinį kontekstą, kaip jis buvo lokaliai suvokiamas ir vertinamas, kaip ir kokiais būdais šio laikotarpio objektai šalyje atliepia esmines postmodernizmo idėjas, kiek šios idėjos specifinės, kaip jos nulėmė architektūros objektų koncepciją, formą, estetinę raišką.

Darbo aktualumas

Naujausiose architektūrologijos studijose vis dažniau dėmesio sulaukia XX a. pab. – XXI a. pr. architektūros tyrimai. Integralia jų dalimi yra ir postmodernizmo teorinės studijos, įtrauktos į daugelį šiuolaikinę architektūrą nagrinėjančių antologijų, šia tema yra išleista monografijų, organizuota parodų, kuriose ryškėja nauji šio reiškinio aspektai. Todėl naujų tyrinėjimų šviesoje prasminga atsižvelgti ir į šio reiškinio platesnius: vakarietišką, sovietinį bei postsovietinį, kontekstus bei jo raišką Lietuvoje.

XX a. pabaigoje, postmodernizmo pakilimo metu, jo tendencijoms paplitus ir Lietuvoje, jo raiška tapo viena dominuojančių Lietuvos architektūroje. Vis dėlto plačiau šio reiškinio įtaka architektūrai moksliniame diskurse nenagrinėta: dažniausia apie postmodernizmą užsimenama gana fragmentiškai, vertinant atskirus jo aspektus (istorizmą, regionalizmą, kontekstualumą ir kt.). Dėl šių priežasčių postmodernizmo, kaip vieningos meninės tendencijos, ir jo sociokultūrinį įtaką tyrimai yra ypač aktualūs.

Naujos teorinės studijos apie postmodernizmo architektūrą tebeformuoja šio reiškinio pagrindimą, naujai apibūdina jo raišką. Ši tendencija neturi įtvirtintos vieningos sampratos, apibrėžtos teorijos, nė vienas autorius neaprepia visos požiūrių įvairovės. Postmodernizmas neturi baigtinio apibrėžimo, o jo raiškos laukas teorijos ir praktikos požiūriu nėra uždara sistema. Kalbėti apie architektūros išplėstinį sociokultūrinį lauką ypač aktualu, turint omenyje, kad

XX a. pab. Lietuvos architektūra buvo kuriama svarbių socialinių, politinių, kultūrinių lūžių metu. Todėl postmodernizmą Lietuvos architektūroje svarbu tirti sistemškai, analizuojant, kaip jame sąveikauja globalios ir lokalsios tendencijos, kokia jo vertė, bei nustatant jo reikšmę šalies architektūros tendencijoms.

Tyrimų objektas

Šio darbo tyrimų objektas yra postmodernizmo architektūros idėjos, jos bruožai, vertingosios savybės, raiškos kaita, atspindintys XX a. pab. – XXI a. pr. Lietuvos architektūros konkursuose, projektuose ir įgyvendintuose objektuose. Tyrime analizuojama, kas buvo projektuojama, kada, kam, ir kokiomis sąlygomis (politinėmis, socialinėmis, ekonominėmis; vietinėmis, regioninėmis, nacionalinėmis ir tarptautinėmis) buvo statoma.

Darbo tikslas

Darbo tikslas yra ištirti postmodernizmo idėjų raišką Lietuvos architektūroje, atskleisti kaip ją įtakojo socialinės, politinės, kultūrinės, ekonominės aplinkybės, kokie buvo šio reiškinio kūrybiniai rezultatai.

Darbo uždaviniai

Darbo tikslui pasiekti keliami šie pagrindiniai uždaviniai:

1. Apžvelgiant postmodernizmo sampratą Vakarų filosofijoje bei kultūros teorijoje, atskleisti jos perkėlimo į architektūrą ypatybes.
2. Išnagrinėti, kaip postmodernizmas Lietuvoje buvo suvokiamas kultūros lauke, kaip jis buvo vertinamas architektų, architektūros kritikų ir visuomenės.
3. Nustatyti postmodernizmo architektūros diskurso Lietuvos architektūroje formavimosi aplinkybes, santykį su XX a. pabaigos sociokultūriniais procesais, jo dėsningumus ir ypatybes.
4. Įvardyti reikšmingiausius postmodernizmo architektūros objektus Lietuvoje, nustatyti svarbiausius jų raiškos bruožus.
5. Atskleisti, kaip postmodernizmo idėjos paveikė Lietuvos architektūros raidą, koks buvo šių idėjų poveikis šiuolaikinės architektūros raiškos įtaigumui, kokie postmodernizmo bruožai integravosi į šiuolaikinių architektų kūrybą; išnagrinėti jų vertę iš chronologinės, estetinės, sociokultūrinės perspektyvos.

Tyrimų metodika

Darbas priskiriamas tarpdalykinių tyrimų sričiai. Taikomi menotyrinės, istorinės, lyginamosios, struktūrinės analizių metodai. Darbe taikomos metodikos naujumas pasireiškia ne vienu išskirtiniu ir nauju tyrimo metodu, o savitumą suteikiančia prieigų ir metodų visuma. Postmodernizmo idėjų raiškos architektūroje raidos aspektai nagrinėjami taikant istorinės analizės metodą. Lyginamoji analizė pasitelkiama nustatant postmodernizmo idėjų raišką Lietuvos ir užsienio architektūroje, jų bendrumus ir specifiškumus. Struktūrinė analizė taikoma nustatant vieningus tiriamojo objekto struktūrinius dėsningumus.

Tirti postmodernizmo architektūros bruožus pasitelkiama jų estetinės raiškos analizė (Jencks 1977, Porthogesi 1983, Klotz 1988, Ghirardo 1996). Ja remiantis, keliami klausimai, koku būdu ir kiek charakteringi postmodernizmo bruožai pritaikomi ir atitinka Lietuvos architektūros pavyzdžius.

Tyrimė remiamasi ir socialine architektūros istorijos teorija (Kostof 1985, Girouard 1985). Remiantis nuostatomis, kad visi architektūros kūriniai yra istoriški ir išreiškia savo epochą, keliami šie klausimai: kokiomis aplinkybėmis sukurti architektūros objektai; kiek jų suvokimą ir interpretaciją nulemia konkrečios socialinės, politinės, kultūrinės, ekonominės aplinkybės; kiek architektūra yra veikiamą vyraujančios ideologijos ir atstovauja tam tikros socialinės grupės interesams.

Tyrimė svarbi postkolonijinė teorija (Celik 1992, Akcan 2014) kaip tarpdalykinių tyrimų sritis, kurios objektas – kolonializmo ir imperializmo poveikį patyrusios kultūros. Postkolonijinė prieiga gali suteikti svarbių įžvalgų, kokiomis aplinkybėmis buvo sukurti architektūros objektai, kaip šios aplinkybės galėjo paveikti objektų formas ir turinį, kaip architektūrinėje praktikoje buvo ieškoma kultūrinio identiteto, kuris buvo reikšmingas Lietuvos postmodernizmo architektūros raiškai.

Atliekant tyrimą, remtasi šaltiniotyros tyrimais – Lietuvos ir užsienio šaltinių, tekstų, iliustracijų ir brėžinių atranka bei analize, vaizdinės medžiagos kaupimu, surinktos medžiagos apibendrinimu, klasifikacija.

Integrali darbo dalis – sakininės istorijos (angl. oral history) rinkimas: atlikti interviu su architektais, kurių kūryba vienu ar kitu laikotarpiu buvo nulemta postmodernizmo.

Darbo mokslinis naujumas

Mokslinio darbo naujumas – kompleksiskai iširta postmodernizmo architektūros Lietuvoje raiška, nustatyti jos raidos pokyčiai, įvertintos meninės raiškos

savybės. Tyrimas padeda apibrėžti postmodernizmo architektūros savitumus, jos įtaką Lietuvos architektūros raidai. Kitas naujumo aspektas yra ne tik estetinė, bet ir socialinė šio reiškinio analizė, gilinantis į tai, kokiomis visuomenės gyvenimo aplinkybėmis buvo aktuali postmodernizmo architektūra. Kompleksinis socialinių, ideologinių, ekonominių, kultūrinių architektūros raišką lemiančių faktorių tyrimas papildo ankstesnes studijas išryškinant postmodernizmo specifiškumą ir analogijas su šios architektūros tendencijomis kitose šalyse. Darbe pristatomas platesnis sociokultūrinis kontekstas leidžia darbą priskirti tarpdalykiniams tyrimams. Laikomasi nuomonės, kad savitos architektūrinės tendencijos vienoje šalyje tyrimas, nepaisant pakankamai homogeniško šiuolaikinės architektūros charakterio, yra aktualus kaip globalaus reiškinio lokaliai raiškos analizė.

Darbo rezultatų praktinė reikšmė

Darbe nagrinėjamo laikotarpio pastatų bruožų ir savybių analizė papildo XX a. pab. – XXI a. pr. Lietuvos architektūros menotyrinį ištirtumą. Darbas turi edukacinę reikšmę ir gali būti tolesnių meninės raiškos tyrimų pagrindas. Ištirti postmodernizmo architektūros pavyzdžiai ir jų vertingųjų savybių nustatymas pasitarnauja šio laikotarpio architektūros dokumentavimo, saugojimo ir vertinimo procesams, o tyrimo metu gauti rezultatai gali būti pritaikyti naujausiojo paveldo vertingųjų savybių metodikai gerinti.

Ginamieji teiginiai

1. Politinių, ekonominių, socialinių lūžių metu besireiškusi postmodernizmo architektūra yra ryškus ir savitas Lietuvos architektūros raidos etapas, kuriame integravosi tarptautinės ir vietinės raiškos tendencijos.
2. Postmodernizmo bruožai, būdingi Vakarų architektūrai, pastebimi ir Lietuvoje, tačiau meninės raiškos sociokultūrinės aplinkybės (utilitarią raišką sąlygojanti planavimo ekonomika, estetiką lemianti masinė gamyba, nacionalinio identiteto ir „savos“ architektūros paieška, palankumas istorinei atminčiai) skyrėsi, sąlygojusios savitą regionalią kryptį.
3. Postmodernizmo architektūros sovietinėje aplinkoje kontekstualizmas, istorizmas, metaforiškumas charakterizavo oponavimą modernizacijos reiškiniais: industrializacijai, masinei statybai, estetinei niveliacijai, ir tapo būdu konstruoti savitą architektūros raišką.

4. Postmodernizmo raiška Lietuvos architektūroje nėra tik Vakarų idėjų atspindys. Ji tapatintina su mėginimu praplėsti modernizmo raiškos ribas ir nacionalinio identiteto paieškomis, išreikštomis dėmesiu socialinei, istorinei, kultūrinei aplinkai.
5. Iškilus naujoms architektūros tendencijoms, postmodernizmo idėjos – vietos ypatybių išryškinimas, metaforiškumas, ornamentalizmas, sudėtingų koliažinių erdvių kūrimas, ironija – integravosi į šiuolaikinę Lietuvos architektūrą.
6. Postmodernizmas buvo svarbi architektūrinės kultūros ir raiškos dalis, jo estetinės (atitinkančios šios tendencijos raiškos bruožus) ir sociokultūrinės (atitinkančios socialinius, pavyzdinius ir įtakos, tapatumo kriterijus) vertybės, architektūrinės tradicijos tęstinumas yra pagrindas svarstyti ryškiausių jo pavyzdžių saugojimą.

Darbo rezultatų apibavimas

Disertacijos tema yra atspausdinti penki moksliniai straipsniai recenzuojamuose mokslo žurnaluose, perskaityti penki pranešimai mokslinėse konferencijose.

Darbo tema nagrinėta ir mokslo populiarinimo renginiuose. 2017 metų balandžio – gegužės mėnesiais autorius kartu su T. Grunskiu Nacionalinėje dailės galerijoje parengė ir kuravo architektūros paskaitų ciklą tema „Post-architektūra“. Ciklo metu viešas paskaitas skaitė ir diskusijose dalyvavo 8 architektai ir architektūros tyrėjai iš Lietuvos ir užsienio.

Disertacijos struktūra

Disertaciją sudaro įvadas, trys skyriai, bendrosios išvados, naudotos literatūros, autoriaus mokslinių publikacijų disertacijos tema bei iliustracijų sąrašas.

Darbo apimtis yra 167 puslapiai, tekste panaudota 86 paveikslai ir 1 lentelė. Rašant disertaciją buvo remtasi 195 šaltiniais.

Postmodernizmo architektūros genezė ir idėjų raida

Postmodernizmas kaip teorinė samprata, mąstymo tendencija, apibrėžtas istorinis laikotarpis yra glaudžiai susijęs su XX a. II-os pusės tarptautiniais socialiniais, kultūriniais, ekonominiais, politiniais pokyčiais. Naują modernizmo krizės paveiktą kultūrinę realybę XX a. 7–8 deš. JAV ir Vakarų Europoje imama įvardyti postmodernizmo terminu; architektūroje šis naujas reiškinytas tapo ypač pastebimas. Pačioje postmodernizmo sampratoje etimologiškai užkoduota opozicija modernizmui ir jo principams. Pirmame skyriuje bus aptariama, kaip postmodernizmas suprantamas Vakarų filosofijoje ir mene, kokie jam priskiriami bendrieji bruožai. Analizuojant postmodernizmą, neįmanoma išvengti jo lyginimo ir priešpastatymo modernizmui. Todėl modernizmo ir postmodernizmo priešpriešos architektūroje nagrinėjamos chronologiniu aspektu: kaip jos buvo suprantamos postmodernizmo pakilimo laikotarpiu ir kaip jos vertinamos iš dabarties perspektyvų. Prie dabartinių vertinimų sugrįžtama ir analizuojant postmodernizmo sampratą šiuolaikinės architektūros teorijoje.

Dalis šio skyriaus medžiagos publikuota autoriaus straipsniuose (Mankus 2012, 2018).

1.1. Postmodernizmo idėja Vakarų filosofijoje bei mene

XX a. pabaiga pasižymėjo ypatingais sociopolitiniais, socioekonominiais ir sociokultūriniais pokyčiais: Šaltojo karo pabaiga, kapitalizmo ir globalizacijos įsigalėjimu, informacinių technologijų plėtra. Šis laikotarpis taip pat yra reikšmingas kaip įvairių nepajudinamais atrodžiusių reiškinių ir paradigmų pabaiga: socializmo, kolonijinio pasaulio, modernybės. Situacija „po-“ siejasi su esminiais sociokultūriniais lūžiais ir reiškia naujų tendencijų pradžią. Ši transformacinė epocha neretai apibendrinama bendru *postmodernybės*, o jos sociokultūrinė raiška – *postmodernizmo*³ vardu.

Kalbant apie postmodernizmo idėją bendrai, pirmiausia reiktų išskirti terminus *postmodernybė* ir *postmodernizmas*. Apibrėžiant šią skirtį, verta pasinaudoti *modernizmo* termino išskleidimu, išskiriant tris substancijas: *modernizaciją*, apimančią mokslo ir pramonės progresą, gamybos ir administravimo racionalizavimą bei reorganizavimą, masinės rinkos susiformavimą; *modernizmą* kaip kultūrinį ir estetinį atsaką į minėtus procesus; ir *modernybę* kaip nuo Švietimo amžiaus besitęsiantį projektą, skirtą „vadovaujantis savo vidine logika plėtoti objektyvų mokslą, universalią moralę ir teisę bei autonomišką meną“ (Habermas 1983: 9), bei gyvenimo būklę, individams diktuojamą socioekonominį modernizacijos procesų (Heynen 1999: 4). Atitinkamai išskaidomas ir terminas *postmodernus*: *postmodernizacija* kaip trajektorija postmodernios būklės link; *postmodernizmas* kaip priegū, tendencijų ir požiūrių visuma; *postmodernybė* kaip šiuolaikinio istorinio periodo po modernybės įvardijimas.

Literatūrologas I. Hassanas minėtus skirtumus įvardija taip: „postmodernizmą suprantu kaip apibūdinantį kultūros sferą, ypatingai literatūrą, filosofiją bei menus, įskaitant architektūrą; tuo tarpu postmodernybė apibūdina geopolitinę struktūrą, ne tiek tvarką, kiek netvarką, atsiradusią pastaraisiais dešimtmečiais“ (Hassan 2001: 3). Panašiai skirtumus įvardija ir architektūrologas Ch. Jencksas, pasiūlęs taksonomiją, mėginančią išskirti termino vartojimo kontekstus: *Postmodernizmas* arba *PM* = meninė arba kultūrinė srovė; *PoMo* = masinės kultūros žanras; *pm* = bendras socialinis reiškiny (Jencks 2011a: 9). Terminų *postmodernybė* ir *postmodernizmas* skirtis įvardytina kaip platesnis arba siauresnis požiūris į laikmečio kultūrinius

³ Moksliniame diskurse lygiagrečiai naudojami terminai „postmodernizmas“ (*postmodernism*) ir „post-modernizmas“ (*post-modernism*). Skirtimi tarp terminų laikytinas laikotarpio po modernizmo papildomas intonavimas; terminas su brūkšneliu būdingas ankstyvajam sampratos vartosenos etapui.

procesus. Darbe analizuojamas architektūrinis *postmodernizmas* kaip kultūrinis *postmodernybės* rezultatas, jos estetiškas produktas.

Taip pat postmodernizmas įvardijamas ir kaip kritinės teorijos prieiga, taikoma, pavyzdžiui, socialiniuose moksluose. Dėl postmodernizmui būdingo abejojimo bet kuriais tiesos teiginiais, tarnaujančiais kieno nors interesams kultūrinėje ir politinėje kovoje, dėl jo įtakos atsiranda galimybė interpretuoti socialinės realybės prasmes.

Postmodernizmo samprata nuo pat termino naudojimo pradžios buvo komplikauta, reiškinių savybės – nebaigtinės, idėjos – efemeriškos, bruožai – kintantys. Postmodernizmas gali būti skirtingai suvokiamas tiksluosiuose (pvz.: matematikos, fizikos ir kt.), humanitariniuose (pvz.: filosofijos, literatūros teorijos, meno ar architektūros teorijos ir istorijos bei kt.), socialiniuose (pvz.: sociologijos, politologijos, antropologijos, geografijos ir kt.) moksluose. Dėl skirtingų interpretacijų iškyla postmodernizmo sampratos apibrėžties problema, lemianti keblumus dėl: 1) paties termino tinkamumo ir 2) jo sampratos ribų. Pirmoji problema susijusi su skeptišku požiūriu į pernelyg platų ar neapibrėžtą termino vartojimą. Antroji problema siejasi su platesne ir mišresne ar siauresne ir tikslesne termino samprata (anot W. Welscho, „difuzinė“ ir „precizinė“). Pastaroji samprata yra susijusi su pastanga šį reiškinį tiksliau apibrėžti, nustatyti būdingas savybes. Terminas ginčytinas ir periodizavimo aspektu, nes tapo įprasta jį taikyti atgaline data, priskiriant jam vis ankstesnius laikotarpius. Pažymima, kad chronologiškai postmodernizmo terminas atsirado beveik kartu su modernizmu. Visgi sutariama, kad postmodernizmo diskusijos prasidėjo JAV ir Vakarų Europoje 1960–1970 m., kuomet atskiri termino pritaikymai virto išplėtotą filosofinę-kultūrinę koncepciją, kuriai rūpi specifinių temų kompleksas, ir kuri pasižymi teoretizuojamomis būdingomis savybėmis.

Bandymai apibrėžti postmodernizmo terminą svyruoja nuo sustambintos istorinės periodizacijos (F. Jamesonas) iki filosofinių sampratų (postmodernizmas kaip kultūrinis poststruktūralizmo atitikmuo) ir specifinių stilistinių srovių, intencijų ir nuostatų. Apžvelgiant požiūrius į postmodernizmą, išskiriamos bent dvi: „platesnė“, labiau apibendrinta, ir „siauresnė“, labiau specializuota, šio termino perspektyvos. Pirmuoju požiūriu, postmodernizmas labiau suvokiamas kaip laikotarpio kultūrinė dominantė (J. F. Lyotard'as), apimanti platų sociokultūrinį spektrą (postmodernus menas, teatras, geografija, sociologija ir t. t.). Šiuo aspektu reiškinys traktuojamas ne kaip stilistinė srovė, kiek bendras kultūros veiksnys, atsiradęs iš esminio poslinkio į vėlyvąjį kapitalizmą (F. Jamesonas). Chronologinio požiūrio laikosi amerikiečių ir britų architektūrologas Ch. Jencksas, šį reiškinį interpretuodamas istorinio tęstinumo aspektu ir laikydamas jį stilistine kryptimi, keičiančia modernizmą, ir vertindamas kaip naują architektūros kalbą (Jencks 1977). Vertinant iš dabartinės perspektyvos, logiška būtų apjungti abu šiuos požiūrius, postmodernizmą

architektūroje vertinant kaip dalinį postmodernaus būvio atvaizdą. Kaip teigia K. Varnelis, „stilistinis postmodernizmas yra viena iš daugelio galimų postmodernistinio būvio architektūrinių manifestacijų ir jokiu būdu nėra pilniausias postmodernaus būvio atspindys“ (Varnelis 1999: 24).

Nors pats termino vartojimas atsekamas jau nuo XX a. pradžios, postmodernizmo sampratą įprasta sieti su modernizmo kritika ir kultūros krizės recepcija bei kildinti iš XX a. 1950–60 m. struktūralizmo, poststruktūralizmo ir semiotikos tradicijos. Šių mokslo šakų šaknys glūdi šveicarų lingvisto F. De Saussuro lingvistikoje bei amerikiečių logiko ir filosofo Ch. S. Peirco teoriniame filosofinių sistemų modeliavime. Ši lingvistinė teorija kalbą ir tekstą traktavo kaip simbolių arba ženklų sistemą. Tekstu semiotikoje vadinama bet kokia analizuojama uždara reikšminga visuma, kuri gali būti ne tik kalbinė, bet ir vaizdinė, erdvinė ir t. t. Todėl tokiai uždarai reikšmingai visumai gali būti priskiriami ne tik tekstai, bet ir architektūros objektai. Struktūralizmas paveikė architektūrą per ženklų mokslą, semiologiją, leidžiančią aplinką ir pastatus „perskaityti“ ir „atkoduoti“. C. Levi-Strausso, A. J. Greimo, U. Eco, R. Bartheso, J. Derridos, M. Foucault darbai išsiskyrė ir kritine laikysena modernizmo teorijų ir Švietimo amžiaus idėjų atžvilgiu bei sąlygojo mėginimus analizuoti miestus ir architektūrą ne kaip funkcines struktūras, bet skaityti juos kaip tekstą.

Postmodernizmo reiškinio atsiradimo priežastimis JAV ir Vakarų Europoje laikomi įvairūs socialiniai, kultūriniai, ekonominiai veiksniai: vėlyvojo kapitalizmo sąlygomis atsiradusi pertekliaus kultūra, ekonomikos, politikos ir socialinės santvarkos produkuojama eksponentiškai didėjusi įvairovė, naujų politinių jėgų atsiradimas, kai kurių klasikinių ideologijų žlugimas, taip pat vaizdo kultūros, reklamos, komunikacijos suklestėjimas. Kitas postmodernizmo susiformavimo paaiškinimas (arba vienas jo aspektų) būtų paties modernizmo idėjų diskreditavimas, susijęs su jo vertybine krize (ideologijų bankrotu, klasikinių vakarietiško mąstymo ir kūrybos principų išsekimu ir kt.), bei ją konstatuojanti kritika. Šios kritikos esmė apibrėžiama tuo, kad tokios universalios kategorijos kaip Gėris, Vienis, Tiesa, Dievas, Istorija daugiau nepajėgia paremti kultūros, ir praranda savo prasmę.

Tarp postmodernizmo išsikristalizavimą lėmusių *ekonominių, socialinių, politinių* veiksnių istorikas F. Fernandez-Armesto išskiria tris priežastis: 1) marksistinė poslinkio „vėlyvojo kapitalizmo“⁴ link interpretacija – perėjimas nuo industrinės ekonomikos prie postindustrinės, nuo energijos prie informacijos amžiaus; 2) postmodernizmas kaip naujų politinių jėgų iškilimas, sąlygotas kai kurių klasikinių ideologijų kolapso, kaip nenusisėkusių 1968 m. protesto judėjimų išdava; 3) postmodernizmas kaip modernizmo, susijusio su sunkiomis

⁴ E. Mandel / F. Jameson terminas.

XX a. traumomis: karu, genocidu, stalinizmu, Hirošima, atsisakymas (Fernandez-Armesto 2011: 131). Filosofas J.-F. Lyotard'as, apibrėždamas postmodernųjį būvį, įvardija šiuos jį sąlygojusius *sociokultūrinius* lūžius: perėjimą nuo lokalių civilizacijų prie vieningos metacivilizacijos; teksto kultūros recesiją ir vaizdo kultūros plėtotę; globalizaciją; technologijų įsigalėjimą (Lyotard 1993). Analogiškais transformacijomis pasižymėjo ir *estetikos bei meno* sritys. Jas analizavęs filosofas ir kultūrologas A. Andrijauskas išskiria šias esmines tokių metamorfozių priežastis: 1) estetinius pokyčius, susijusius su etnocentričių ir eurocentričių nuostatų ribotumu; 2) grožio kategorijos palaipsni pakeitimą estetiškumo metakategorija; 3) meno praktikos nutolimą nuo akademinės problematikos; 4) medijų ir vaizdo kultūros iškilimą (Andrijauskas 2009: 37).

Postmodernizmo atsiradimo priežastys apibrėžiamos plačiame socialinių, kultūrinių, ekonominių bei politinių procesų lauke, pabrėžiant šio reiškinių universalumą ir pripažįstant įvairiapusę jo įtaką.

Dar vienas specifinis ir nevienodai traktuojamas postmodernizmo suvokimo aspektas – jo apibrėžimą siejant su modernizmu. Ši skirtis, etimologiškai užkoduoja pačiame termine (po-modernizmas), interpretuojama skirtingai. Vienas labiausiai paplitusių skirstymų yra nusakantis chronologinę arba metaistorinę reiškinių konfigūraciją. Pirmoji samprata postmodernizmą apibrėžia kaip konkretų XX a. pabaigos laikotarpį, kaip savarankišką reiškinį (ar, siauriau, stilistinę kryptį), sekančią po modernizmo (ar visai jį pakeičiančią). Antroji, metaistorinė arba achroninė, samprata kalba apie postmodernizmą kaip apie įvairiose epochose pasirodančią vėlyvąją kultūros reiškinių fazę. Tokios evoliucinės teorijos besilaikantys mokslininkai akcentuoja antrąją termino dalį („-modernybė“), postmodernybę laikydami integralia modernybės dalimi. Literatūros kritikas M. Calinescu teigia, kad kiekvienam reiškiniui priskirtinos ankstyvoji (arba avangardizmo), brandos ir vėlyvoji (arba nukrypimo, deviacijos, transformacijos) fazės⁵ (Calinescu 1996). Italų mokslininkas U. Eco, nors ir vadindamas postmodernizmą metaistoristine dvasine kategorija arba veiklos būdu, teigia: „(...) kiekviena epocha turi savąjį postmodernizmą lygiai taip pat, kaip kiekviena epocha gali turėti savąjį manierizmą“ (Eco 2012: 542). Nuo 1990-ųjų pastebimi ir bandymai išvengti postmodernizmo termino, siūlant jo pakaitalus: „radikalizuota modernybė“ (A. Giddenso terminas); „taki modernybė“ (Z. Baumano terminas), „reflektyvusis modernizmas“ (U. Becko terminas).

Šie du, istorinis ir metaistorinis, modeliai, besilaikantys panašaus požiūrio dėl postmodernybės kaitos, nusako skirtingus jos vertinimus: pirmasis šią kaitą

⁵ Evoliucinį reiškinio traktavimą nusako jo knygos pavadinimas: „Penki modernybės veidai: modernizmas, avangardas, dekadansas, kičas, postmodernizmas“ (Calinescu 1996).

dažniausiai įvardija „lūžiu“ ir „įtrūkiu“, antrasis – „posūkiu“ ar „perėjimu“. Tarkime, H. Fosteris skirtingas postmodernizmo sampratas apibrėžė kaip pasipriešinimo postmodernizmą ir reakcinį postmodernizmą. Pirmasis siekia dekonstruoti modernizmą, mėgindamas pakeisti objektą ir jo socialinį kontekstą; antrasis modernizmo visiškai išsižada (Foster 1983: xii). Išskiriami „revoliucinis“ ir „evoliucinis“ požiūrių į postmodernizmą modeliai, kuriais remiantis šiam reiškiniui priskiriamas didesnis arba mažesnis savarankiškumas. Revoliucinio modelio besilaikantys autoriai remiasi „nelaikine“ samprata, postmodernizmui priskirdami kokybiškai visiškai naujo reiškinio vaidmenį. Pavyzdžiui, A. Andrijauskas teigia, jog „postmodernizmas iš tiesų yra tai, kas chronologiškai eina po modernizmo, tačiau tai ne paprasta reakcija į modernizmo korifėjų sukurtą vertybių sistemą ir pasaulio regėjimo, mąstymo, kūrybos principus, o epochos perversmas, radikali kultūros paradigmu ir dvasinių orientyrų kaita, kurios reikšmės dar nesuvokėme“ (Andrijauskas 2009: 11). Tokia samprata akcentuoja priešdėlį, „*post-*“, pabrėždama radikalią skirtį tarp modernaus ir postmodernaus diskurso bei praktikos. Per postmodernybę ji apibrėžia savo identitetą ir išskirtinumą, o moderniąją teoriją kritikuoja kaip pernelyg universalistinę ir niveliuojančią.

Postmodernizmas, palietęs daugumą kultūros sričių, negalėjo nepaveikti ir meno raidos. Tarp postmodernaus meno bruožų įvardijami šie: transformacija į įvaizdį ar simuliacrą, istorizmas kaip istorijos pakaitalas, citavimas (Jameson 1991: 119), apropiacija, originalumo kritika (Foster 2004: 48), pastišas (Foster 2004: 597), pop-menas. Postmodernizmo estetinė ir meninė raiška integravo aukštojo ir žemojo meno, fantazijos ir realybės, išmonės ir faktų opozicijas. Jo, siejamo su kritine pozicija, estetinė išraiška virsta ne tik konceptualia savirefleksija, bet ir pastišu, ironija, parodija. Mene tokia raiška apibrėžiama kaip: 1) populiariosios kultūros priėmimas, siekiant ištrūkti iš aukštosios kultūros elitizmo; 2) siekis įkūnyti iki tol marginalizuotų socialinių ir etninių grupių siekius ir norus; 3) ironiškos ar parodijuojančios praktikos, besigilinančios į šiuolaikinių patirčių esmę, siekiant parodyti, kad realybė susilydė su simuliaciniais komunikacijos industrijos procesais; 4) kritinė praktika, apibrėžianti vartojimą kaip tuščią mūsų socialinį pasaulėvaizdį formuojantį procesą; 5) pabrėžtinai reprezentatyvus menas, ryžtingai antimodernus savo interesais ir vertybėmis (Trodd 1998: 89).

Turint omenyje postmodernizmo eksperimentinius ir novatoriškumo aspektus, kyla klausimas: ar jis gali būti laikomas avangardine srove? Tarp avangardo savybių dažniausiai įvardijamas radikalumas, tradicijų neigimas, elitiškumas. M. Calinescu, santykį tarp modernizmo ir avangardo įvardydamas kaip tarpusavio priklausomybės ir neigimo, avangardą vadina „pačios modernybės parodija“ (Calinescu 1996: 141). Postmodernizmas dažnai suvokiamas ne kaip radikaliai naujas ar siūlantis naują meninį lūžį reiškinys, o

greičiau kaip bandymas perkonstruoti ankstesnius modernizmui ir avangardui kilusius klausimus. Todėl avangardas, kaip modernizmo progreso šaltinis, netampa postmodernizmo imperatyvu. Tiksliau, postmodernizmo noras revizuoti istoriją atveda prie modernizmo avangardo neigimo. Avangardo sampratai išliekant bet kokio kultūrinio reiškinio drąsiausia eksperimentine kryptimi, dalis postmodernistų apibrėžia save kaip „postavangardą“ arba „transavangardą“. Postmodernizmui būdingas ankstesnių raiškos tendencijų neigimas turi avangardui būdingo radikalumo ir eksperimento dvasios, kita vertus, palankumas populizmui postmodernizmo tendencijas paverčia anti-elitiškomis.

Vertinant kultūrinės-estetinės raiškos požiūriu, postmodernizmas vadinamas įvairių įtakų ir stilių sinteze, todėl neįmanoma vienareikšmiškai nustatyti griežtų jo kanonų ir juos absoliučiai atitinkančių meno (tame tarpe ir architektūros) kūrinių, nes jie dažnai pasižymi daugiau nei vieno stiliaus bruožais. Postmodernizmo reiškinį konceptualizuojantys autoriai (Hassan 1987, Jameson 1991) pažymėdami, kad tokie apibrėžimai gali būti laikomi reduktyviais, persidengiančiais ir net konfliktuojančiais, tarp bendrųjų postmodernizmo bruožų įvardina neapibrėžtumą, fragmentaciją, estetinę savirefleksiją, ironiją, pastišą, performatyvumą ir dalyvavimą, didėjančią dėmesį nevakarietiškomis kultūroms. Šias gana smulkiai išskaidytas ir išsamias kategorijas galima apibendrinti kaip morfologinę ir kultūrinę sintezę, derinančią įvairiausias medžiagas ir meno formas.

Mėginimas apibrėžti absoliučiai visas postmodernizmo charakteristikas negali nusakyti visų reiškinio jam priskiriamų savybių, tačiau juos galėtų apibendrinti esminis postmodernizmo bruožas – *kritinis pliuralizmas*. Kitas dažnai pasitaikantis postmodernizmo charakterizavimas yra *radikalus daugybingumas*, vienijantis itin skirtingų žinojimo formų, veiklos modelių patirtis. Dėl tokio heterogeniško požiūrio, susijusio su didesniu jautrumu probleminėms situacijoms neįmanoma šių situacijų išspręsti atsižvelgiant į vienintelę racionalią dogmą.

Verta pažymėti postmodernizmo ir etikos santykius iš humanistinės perspektyvos. Etiniu aspektu postmodernizmas vertinamas skirtingai. Viena vertus, vienas esminių jo bruožų, pliuralizmas, laikomas pozityvia alternatyva modernizmo doktrinoms, kurių mokslinis racionalumas ir technologinės nuostatos dominavo modernistiniame mąstyme. Kita vertus, daugybės pasirinkimų, nesuteikiant pirmenybės nei vienai nuostatai, atvėrimas leido postmodernizmą sieti su nihilistiniu mąstymu.

Pirmuoju požiūriu, postmodernizmo esmę išreiškia samprata, kad nėra vieno dominuojančio diskurso, bet gyvuoja daugybė skirtingų nepriklausomų ir lygiaverčių diskursų. Postmodernizmo teoretikai atmeta europocentrinę istoriją, tiesinės pažangos civilizacijų teoriją, dėmesį nukreipdami į marginalines civilizacijos ir kultūros problemas. Makroistorinius modernizmo tyrimus pakeitė

mikroistoriniai. Architektūroje puristinio modernizmo kritika buvo tapatinama su humanistiniu požiūriu. Tokios nuomonės laikosi, pavyzdžiui, JAV kritikas V. Scully, rašydamas apie nepretenzingos, ironiškos, istorinės R. Venturio architektūros daugybingumą (Scully 1977: 10).

Antra vertus, kai kurių kritikų nuomone, tokia prieiga yra tik estetinio pobūdžio – ji formali ir scenografiška (Frampton 1983: 19), siekianti „įdomumo“ estetikos (Harries 2000: 8). Kalbant apie architektūrą, postmodernizmas neretai įvardijamas tik kaip paviršutiniška atsvara „nuobodumui“. Galiausiai, postmodernizmo kritika teigia, kad postmodernus būvis veda prie moralinio reliatyvizmo („tinka bet kas“), susijusio su objektyvios tiesos atsisakymu.

Šiuos du kraštutinius požiūrius į vieną apjungtų teiginys, kad pasirinkimas visada priklauso nuo asmeninės moralinės pozicijos. Arba, kaip apibendrina Z. Baumanas, neįprastas postmodernaus lauko atvirumas neatleidžia nuo etinės pozicijos turėjimo, „postmodernaus būvio etinis paradoksas yra vienu metu agentams suteikiama moralinio pasirinkimo bei atsakomybės pilnatvė, tuo pačiu atimant jiems modernios savimonės žadėtas universalias tiesas“ (Bauman 1992: xxii).

Pažymėtina, kad etinė postmodernizmo kritika (N. Salingaros, S. Younes, L. Krier ir kt.) neretai apima ir jo, kaip modernizmo tęsinio, kritiką, t. y. postmodernizmas kritikuojamas kaip moderniojo projekto integrali dalis. Šiuo aspektu tradicionalistų požiūris artimas konservatyviajam postmodernizmui ir kai kuriems jo bruožams (pvz. ornamentalizmui) kaip plačiai suvokiamos tradicijos architektūroje atgaivinimo tendencijai.

Postmodernizmo samprata ir jos teoretizavimas Lietuvoje – specifiskas. Vakaruose postmodernizmas prasidėjo kaip kritinis diskursas, kurį vėliau įprasmino meninės prieigos. Daugelyje Rytų bloko šalių ir Lietuvoje pastebimas atvirkščias procesas. *Pirmieji postmodernizmo raiškos pavyzdžiai Lietuvos mene (architektūroje, vaizduojamoje dailėje, literatūroje) XX a. 9 deš. radosi teorinio diskurso vakuume.* Tik XX a. 10 deš. postmodernizmo teorinis diskursas (analitiniai ir kritiniai straipsniai) ir meninė raiška iš dalies sinchronizavosi, kuomet po 1990-ųjų pasirodė Vakarų autorių teoriniai vertimai (Lyotard 1993; Jameson 2002, Welsch 2004), Lietuvos mokslininkų publikacijos (Ališanka 1995; Andrijauskas 2009; Čepulis 1993; Rubavičius 2003, 2010), taip pat teminiai žurnalų („Krantai“, „Tango“, „Miestelėnai“ ir kt.) numeriai bei mokslinės konferencijos, skirtos postmodernybei ir postmodernizmui. Pirminį mokslinio diskurso ir socialinio būvio bei meninės raiškos atotrūkį reziumuoja kultūros istoriko V. Kavolio pastebėjimas: „Lietuvoje jau kovojama su postmodernizmu, kuris dar nėra čia rimtai išbandytas, dar nėra pakankamai autentiškai jaučiamas, (...) postmodernizmas nėra dar pakankamai Lietuvos pasiekęs, bet jau šaukiama, kaip su juo kovoti, lyg jis būtų pavojus“ (Kavolis

1996: 20). Reziumuojama, kad kultūra tarsi „užbėga už akių“ visuomeniniams procesams.

Postmodernizmo diskursą Lietuvos filosofijoje (taip pat ir menotyroje, moksle) galima apibendrinti kaip kaitą nuo atsargaus vertinimo XX a. pab. iki įsitvirtinimo (lygiagrečiai kartu su kitomis mąstymo paradigmomis) XXI a. pradžioje. Paskutiniame XX a. deš., postmodernizmo pakilimo bangai Vakaruose praėjus, minimali laiko ir erdvės distancija leido ją reflektuoti tarsi iš šalies. Nenuostabu, kad dažnai šis reiškinys interpretuotas kaip tam tikra istorinė neišvengiamybė: pripažįstama, kad egzistuoja (pastebint tam tikras jo apraiškas ir Lietuvoje), tačiau vertinamas daugiausia kritiškai. Su postmodernumu susijęs neužtikrintumas, reikšmių kaita, įsivaizduojama tikrovė siūlė visiškai kitokią filosofinio kalbėjimo būdą. Kaip teigė filosofas V. Šliogeris, „postmodernas sunaikina kokybinio susikalbėjimo galimybę, susijusią su buvimu bendrame transcendentinių esinių lauke (pvz. bendrame sakraliniame arba intelektualiniame lauke). Kitaip sakant, susikalbama dėl reikšmių, bet nesusikalbama dėl prasmų. Prasmingas susikalbėjimas nunyksta, nes nebėra bendrų transcendencinių prasmės centrų“ (Šliogeris 1995: 113). Todėl postmodernizmas dažnai sietas su nubūtinimu (Rubavičius 2003) ir nihilizmu (Baranova 2007, Šerpytytė 2007). Pozityviau šį reiškinį vertinantys įžiūri tiek elitinės (Andrijauskas 2009), tiek masinės (Jankauskas 1991) kultūros atsinaujinimo perspektyvas.

Nebus originalu teigti, kad Lietuvos moksliniame diskurse tebediskutuojama, buvo ar nebuvo postmodernizmas Lietuvoje, – panašios diskusijos būdingos daugeliui postsovietinių šalių. Taip pat tai siejama ir su J. Habermaso, vėlyvosios modernybės gynėjo, „neužbaigtos modernybės“ teoretizavimu. Trumpai apibūdinant negatyviają laikyseną, akcentuojamas Lietuvos situacijos „nekanoniškumas“ lyginant su Vakarais – čia nėra „teisingo“ postmodernizmo arba net nebūta „tikro“ modernizmo. Pirmąjį požiūrį išreiškia N. Vasiliauskaitė: „postmodernizmas mūsų akademiniuose žaidimuose nemirė ne dėl to, kad dar gyvas, o dėl to, kad dar negimė“ (Vasiliauskaitė 2010: 10). Dar radikalesnio požiūrio laikosi V. Kinčinitis, pastebėdamas, kad, pavyzdžiui, menotyroje postmodernistinis diskursas atsirado greta dar neįsisavintos modernistinės metodologijos, taip sukeldamas kultūrologinių problemų sąmyšį. 1991 m. rašytame tekste jis apibendrina: „postmodernistinis mentalitetas Lietuvoje neįmanomas dėl labai paprastos priežasties: pas mus nebuvo tikro modernizmo“ (Kinčinitis 2001: 96). Todėl teigiama, kad Lietuvoje reiktų kalbėti apie ne apie modernizmo–postmodernizmo, o apie modernizmo–kontrmodernizmo opoziciją. Dailėje postmodernizmo tendencijos pastebimos tik atskiruose kūriniuose, greta gyvuojant gyvybingai modernistinei tradicijai ir kultūriniam bei teoriniam vakuumui. Taip akcentuojamas postmodernizmo ženklų kultūroje egzistavimas be postmodernybės diskurso.

XXI a., net remiantis atsargiausiai vertinimais bei pripažįstant, kad postmodernizmas nebūtinai yra radikaliai naujas laikotarpis, o jo kaitos mastai ginčytini, pripažįstama, kad kultūroje bei visuomenėje pastebimi akivaizdūs sampratų, praktikų, diskurso pokyčiai. Kalbant apie prieigas, reziumuojama, kad postmodernizmas įsitvirtino greta kitų (modernistinės, analitinės ir kt.) Lietuvos filosofijoje, moksle, menotyroje egzistuojančių paradigmu.

1.2. Modernizmo ir postmodernizmo architektūroje priešprieša

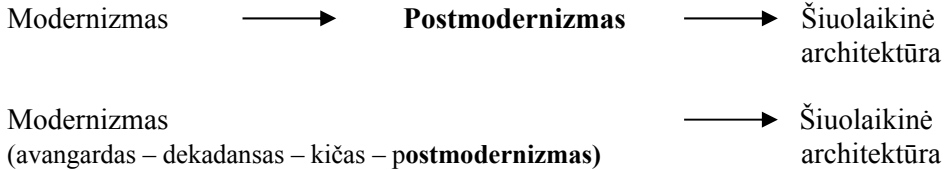
Postmodernizmas, nuo pat termino įsitvirtinimo XX a. II pus. priešpastatomas modernizmui, kilo kaip atsakas į krizę modernizmo architektūroje. Diskutuojant, kokios turėtų būti architektūros tolesnės vystymosi perspektyvos, buvo sutariama, kad modernizmo architektūra pasiekė savo plėtotės lūžio tašką (Tafari 1976, Jencks 1977, Kaminer 2011). Taip pat postmodernizmo architektūra sąlygojo ir rečiau naudotų, pamirštų ar anksčiau slopintų raiškos priemonių atgaivinimą ir naujų teorinių konceptų iškilimą.

Kaip minėta ankstesniame poskyryje, į postmodernizmą galima žvelgti dvejopai: kaip į modernizmo tąsą arba kaip į fundamentaliai naują reiškinį. Nors tokia požiūrių dichotomija gali atrodyti dirbtina, ji pasitarnautų apžvelgiant santykių tarp šių abiejų fenomenų aspektus. Vadovaujantis minėta skirtimi, postmodernizmo nuostatos įvardijamos kaip *anti-* arba *promodernistinės* (Jameson 1991; Nesbitt 1996). Antimodernistinės tendencijos, akcentuojančios radikalų lūžį, postmodernizmą mato kaip visiškai naują sociokultūrinę konfigūraciją (Jencks 1977). Tokia konfigūracija savo ruožtu gali būti suvokiama kaip avangardinė, ieškanti naujos raiškos, arba konservatyvi, kaip siekis grįžti į ikimodernius, ikiindustrinius laikus. Priešinga yra progresyvinė prieiga, siekianti pratęsti, transformuoti ar „užbaigti“ moderniąją tradiciją (Foster 1983, Lyotard 1993). Estetiniu aspektu šios prieigos šalininkai teigia, kad moderniojo projekto krizė sietina tik su siaurai suvokiamo modernizmo sampratai būdingu formalizmu ir funkcionalizmu. Kultūrinės ir estetiškos perspektyvos siejamos su kritinio modernizmo atgaivinimu.

Postmodernizmo architektūros sampratos interpretacija skleidžiasi tarp jos, kaip kokybiškai naujo architektūros raidos etapo apibrėžimo, ir priskyrimo vienai modernizmo plėtotės fazių (1.1 pav.).

Modernizmo kritika visų pirma siejama su modernizmo krizės identifikavimu. M. Tafuris moderniosios architektūros krizę datuoja 1930-aisiais, siedamas ją su didžiąja ekonomine krize 1929 m., vėlesniu fašizmo ir stalinizmo iškilimu: „moderniosios architektūros krizė prasideda tuo momentu, kada jos natūralus adresatas, stambusis industrinis kapitalas,

peržengia fundamentaliosios ideologijos ribas“ (Tafari 1976: 135). Toks marksistinis požiūris atkreipia dėmesį į architektūros meninės autonomijos praradimą, komercinei kultūrai asimiliuojant architektūrą.

1.1 pav. Postmodernizmo architektūroje raidos interpretacijos (sudaryta autoriaus)

Fig. 1.1. Interpretation of developments of postmodern architecture
(scheme by the author)

Ch. Jencksas moderniosios architektūros krizę iliustruoja jo įvardytomis „trimis architektūros kūrybos sistemomis“, perėjimu nuo iki-modernaus privataus kliento–architekto santykio prie gerovės valstybės bei kapitalizmo sąlygoto nuasmeninto visuomeninio santykio ir galiausiai – prie pragmatiško monopolinio–kapitalistinio privačių vystytojų įtakojamų santykių (Jencks 1977: 12). Esminė Ch. Jenckso įvardyta modernizmo architektūros yda – komunikacijos galių stoka, sąlygojanti vienmatę formą ir vienmatį turinį. Vienmatė forma suprantama kaip formalioji sistema, naudojanti vos kelias medžiagas ir pasižyminti stačių kampų geometrija. Vienmačio turinio sampratą Ch. Jencksas išskleidžia plačiau, atkreipdamas dėmesį į architekto kaip socialistinio utopisto rolės kaitą; XX a. pradžios modernusis judėjimas, siekęs socialinių transformacijų, instrumentiškai ir morališkai susikompromitavo. Architektų užsakovais tapo verslo monopolijos, o jų objektais – vartotojiškos kultūros objektai, ir „triumfavo vartotojiškai Vakarų visuomenei ir biurokratiškam valstybiniam kapitalizmui Rytuose, mūsų nelaimingam moderniajam architektui nebeliko jokio pakylėto socialinio turinio simbolizavimui“ (Jencks 1977: 37).

Panašiai teigia kitas postmodernizmo architektūrą analizavęs architektūrologas H. Klotzas. Atstovaudamas promodernistinės nuostatos, jis teigia, kad ankstyvoji modernizmo architektūra buvo įvairesnė, bet ilgainiui buvo užgožta utilitaraus požiūrio. Toks modernizmo supaprastinimas ją nuskurdino: „galiausiai, iš alternatyvų simbolinėms formoms beliko bendras formalus moderniosios architektūros charakteris“ (Klotz 1988: 11).

Kitu modernizmo kritikų taikiniu buvo unifikuota raiška, neatsižvelgianti į kontekstą. Norvegų fenomenologas Ch. Norberg-Schulzas keldamas klausimą, kodėl modernusis judėjimas privedė prie *vietos* praradimo, siūlo du atsakymus, kuriuos galima interpretuoti kaip urbanistinį ir architektūrinį: pirmuoju

kritikuojama urbanistinio mastelio samplaika, antruoju įvardijamas *tarptautinis stilius* (Norberg-Schulz 1980: 194). Jo manymu, tokia aplinkos krizė, kuomet modernioji aplinka lemia emocinį nesaugumą ir baimę, sąlygoja ir bendražmogišką krizę.

Antropologas ir geografas D. Harvey, rašydamas apie postmodernizmą architektūroje ir urbanistikoje, jo skirtį nuo modernizmo apibrėžia taip: „visų pirma, postmodernistai radikalčiai atsiribojo nuo modernistinių idėjų, kaip vertinti erdvę. Modernistai suvokė erdvę kaip kažką formuojamo socialiniams poreikiams ir todėl visada paklūstančio socialinio projekto konstravimui, postmodernistai erdvę mato kaip kažką nepriklausomo ir autonomiško (...)“ (Harvey 1989: 66). Šią skirtį jis iliustruoja architekto L. Kriero pavyzdžiu, kritikavusiu modernistinių urbanizmą kaip infrastruktūros jungiamų monofunkcinių zonų dėstymą. Minėti mokslininkai išskiria eilę filosofinių, politinių, ekonominių, ideologinių, o taip pat estetinių, socialinių ir kultūrinių modernizmo ir postmodernizmo skirtumų (1.2 pav.).

MODERNIZMAS	POSTMODERNIZMAS
idealizmas	reliatyvizmas
autonomiškumas	kontekstualumas
elitizmas	populizmas
gylis	paviršius
„tarptautinis“ stilius / „jokio stiliaus“	dvigubai koduota stilistika
utopija ir idealizmas	„pop“ stilistika ir pliuralizmas
tiesmukumas	hibridinė išraiška
paprastumas	sudėtingumas
purizmas	eklektika
antiornamentika	ornamentiškumas, proorganiškumas
antirepresentacija	prorepresentacija
antimetafora	prometafora
antiistoriška ir abstraktu	istoriškai referentiška
antihumoristinė	prohumoristinė
antisimbolinė	prosimbolinė
monochromija	polichromija
ortogonalumas	įstrižumas, sudėtinga perstumta geometrija
vientisumas	montažas, koliažas

1.2 pav. Modernizmo ir postmodernizmo skirtumai (schema autoriaus, sudaryta pagal Jencks 1977; Hassan 1987:91)

Fig. 1.2 pav. Differences between modernism and postmodernism (according to Jencks 1977; Hassan 1987:91; compiled by the author)

Postmodernizmo architektūra yra glaudžiai susijusi su praktine ir diskursyvine modernizmo ir modernaus racionalumo kritika, grįžimu prie istorizmo, retorikos ir reprezentacijos; paviršinių efektų, fragmentacijos ir pastišo vartojimu; lingvistiniu ir teoriniu posūkiu; populistine orientacija ir kt. Sociopolitiniu aspektu, postmodernizmo teoretikų modernizmo architektūros kritiką galima apibendrinti kaip jos tarnavimą represyviems režimams, abejingumą socialiniam angažuotumui (Jencks 1987, Kaminer 2011). Estetinės raiškos aspektu, esmingiausia postmodernizmo architektūros priešprieša modernizmo atžvilgiu buvo nepalankumas funkcionalizmui bei industrializacijai, masinei gamybai, unifikuotai raiškai.

Postmodernizmo taikymas architektūroje, kaip ir pats reiškinys bendresniame lauke, apibrėžiamas platesne ir siauresne prasme. H. Klotz nuomone, pirmasis aspektas įvardija termino vartojimą architektūros kritikoje kaip būdą susieti su architektūros istorija ir kuris laikytinas tik nostalgišku praeities kartojimu; autoriui artimesnis antrasis: „kuomet šiuolaikinė architektūra seka kitomis taisyklėmis nei funkcinis pagrindumas ir maksimalus pirminių formų paprastumas, kuomet ji atitrūksta nuo abstrakcijos ir linksta prie reprezentatyvaus objektyvumo – tokią architektūrą vadinu postmodernia“ (Klotz 1988: 4).

Pagrindiniai postmodernizmo architektūros postulatai daugiau ar mažiau oponavo modernistinei tradicijai. Architektūros teoretikų jie įvardijami kaip: 1) kontekstualizmas, vietos ypatybių išryškinimas (Stern 1977, Jencks 1977); 2) istorizmas, retrospektyvizmas (Jencks 1977); 3) „postmoderni erdvė“ (Jencks 1977, Jameson 2002), „sudėtinga visuma“ (angl. *difficult whole*) (Venturi 1966), eklektika ir koliažas; 4) metaforų ir simbolių naudojimas (Venturi 1966; Jencks 1977; Klotz 1988), aliuzionizmas ir ornamentalizmas (Stern 1977), fikcinių or pasakojančių erdvių kūrimas (Klotz 1988); 5) dvigubas kodavimas (Jencks 1977). Šie bruožai iš pirmo žvilgsnio neatrodo ypač glaudžiai susiję – tai tik pažymi reiškinio daugialypiškumą.

Architektūrinio postmodernizmo samprata nevienalytė, šiam reiškiniui priskyriamos ir konservatyvios, ir avangardinės savybės. H. Fosteris skirtingas tendencijas įvardija kaip „neokonservatyviąją“ ir „poststruktūralistinę“ (Foster 2004: 596). Pirmoji tendencija pateisino ornamento sugrąžinimą architektūroje, figūratyvo – mene, naratyvo – literatūroje, galiausiai, meninio individualumo – kultūros lauke. Antroji tendencija kvestionavo meninį originalumą ir tradicijos autoritetą ir vietoje reprezentacijos sugrąžinimo taikė reprezentacijos kritikos prieigą. Savitą postmodernizmo architektūros tipologizaciją siūlo sociologas J. Urry. Ji siejama su „turisto žvilgsnio“ perspektyva, kuria remiantis visos vietovės save pozicionuoja ne kaip galios simboliai, o greičiau kaip „malonumų vietos“. J. Urrio pastebėjimu, priešingai su modernizmu susijusiam raiškos vienodumui, postmodernizmo architektūra suteikia

galimybę generuoti turistams patrauklius miestovaizdžius. Remdamasis jos santykiu su modernizmu, jis apibrėžia tris priešdėlio *post- postmodernizmo* terminė reikšmės: *po* modernizmo, *grįžimas* prie iki-modernizmo, ir *antimodernizmas* (Urry 2002: 111). Su pirmąja reikšme siejama (1) konsumeristinis postmodernizmas – paviršių, žaismingumo ir pastišo architektūra, susijusi ne tiek su išskirtiniais visuomeniniais objektais, kiek su kasdieniais, „foniniais“ pastatais. Kaip priešingybė šiai populiariajai postmodernizmo versijai išskiriamas (2) „aristokratiškas“ postmodernizmas, – grįžimas prie ikimodernios architektūros ir klasikinės formodaros elitui variantas. (3) Antimodernistinė (vernakulioji) postmodernizmo versija siejama su kritinio regionalizmo (Frampton 1996, Tzonis ir Lefaivre 1992), kritinio postmodernizmo ar kritinio modernizmo (Jencks 2011a) sampratomis.

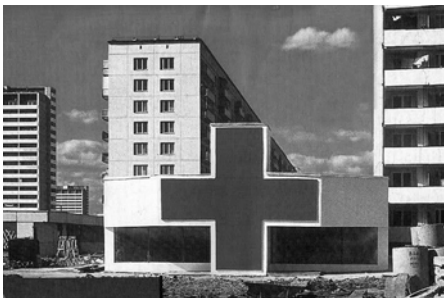
Kritiška laikysena modernizmo atžvilgiu žymėjo keletą skirtingų architektų postmodernistų praktikos trajektorijų. R. Venturio ir Ch. Mooro, kūryba buvo palanki komercinei kultūrai. Su architektais L. Krieru, Ch. Norberg-Schulzu, C. Rowe, A. Rossiu siejamos paieškos autonomiškos architektūros, nepriklausomos nuo socialinės ar politinės aplinkos, atsispiriančios paplitusiai komodifikacijai ir masinei kultūrai. Suomų architektas ir teoretikas J. Pallasmaa laikotarpį po modernizmo įvardijo kaip „antrąjį modernizmą“, supriešindamas jį su „pirmuoju“ – „utopiniu, idealistiniu, puristiniu ir demagoginiu judėjimu“: „Antrasis modernizmas yra iliuzijų neakinamas realistinis požiūris į kultūrą (...) Pirmasis modernizmas vengė simbolizmo, aliuizijos ir metaforos, kurie tapo antrojo modernizmo raiškos esmė (...) Pirmasis modernizmas siekė nuolatines inovacijos, antrasis sąmoningai vartoja stilistinius skolinius“ (Pallasmaa 2007: 137).

Postmodernizmo architektūra apibrėžiama per įvairius santykių su modernizmu aspektus: ją nusako ir intencionali antimodernistinė laikysena, ir kitų galimų modernizmo alternatyvų. Nepaisant skirtingų sampratų, visas jas vienija dėmesys vietai kaip kontekstui, istoriškumui kaip tradicijai, prasmei kaip architektūros komunikacinių savybių nešėjai.

Analizuojant idėjų sklaidą architektūroje, naudinga palyginti, kaip jos raiška plėtojosi kaimyninėse šalyse, su kuriomis Lietuva tradiciškai buvo susijusi kultūriniais ryšiais (Latvija, Lenkija), pasižymėjo panašiomis tradicijomis (Estija, Suomija) ar buvo politinė, ekonomine ir kultūrine prasme nuo jų priklausoma (Rusija ir buv. Sovietų Sąjunga). Pažymėtina ir tai, kad vadinamoji (geografinė ir disciplininė) periferija vis dažniau tampa menotyrinių tyrimų objektu. Toliau aptariama ne bendra postmodernizmo raiška minėtose šalyse, bet ryškiausi lokalūs tokių tendencijų sociokultūriniai aspektai.

Postmodernizmo pakilimo laikotarpiu, 1970–1980-aisiais, Lietuvos kultūrinė situacija (ir architektūros tendencijos) buvo susijusi ir su bendresniu *Sovietų Sąjungos* ir *Rusijos* kontekstu. Būtina pažymėti Sovietų Sąjungos kaip

prievartinio darinio pobūdį, dėl kurio primetama politinė, ekonominė, socialinė, kultūrinė doktrina leidžia jį apibrėžti kaip kolonijinę imperiją. Sovietinis kontekstas su centralizuota ekonomika ir ideologizuotu menu neabejotinai paveikė ir Lietuvos architektūros kultūrą. Tuo pačiu pabrėžtina Lietuvos (ir Latvijos bei Estijos) architektų orientacija į Vakarų kontekstą tuo tarpu, kai iš Rusijos ateinančių estetinių ir kultūrinių idėjų poveikis nebuvo ypatingai ryškus. Taip pat, apibendrinti architektūros raišką šalyje, sudarytoje iš skirtingų respublikų, pakankamai sudėtinga – net atskiri stambūs miestai ir regionai pasižymėjo savita specifika. Tačiau pastebėtina, kad vėlyvojo sovietmečio architektų kūryboje ėmė dominuoti plačiai suvokiamo identiteto paieškos problematika, sąlygota aplinkos vartimo monotonišku urbanistinės infrastruktūros lauku. Pabrėžtina, kad tai buvo savarankiški procesai, vykę lygiagrečiai arba ir anksčiau už postmodernizmo conceptualizavimą Vakaruose: „pastangos naujai apibrėžti sovietinės architektūros santykį su istorija, tautiškumu ir komunikacija sutapo su visu spektru požiūrio taškų, kurie kartu tapo postmodernizmo architektūros Vakaruose šaltiniu“ (Anderson 2015: 269).

1.3 pav. Vaistinė Nr. 375, Orehovo-Zujeve, Maskvos apskritis, arch.

A. Larinas, E. Assas, 1973–1975 m.

Fig. 1.3. Pharmacy No. 375, in Orehovo-Zujevo, Moscow district, arch. A. Larin, E. Ass, 1973–1975

1.4 pav. Vaikų darželis Sankt Peterburge, arch. S. Šmakovas, V. Meliakova, 1983 m.

Fig. 1.4. Kindergarden in Saint Petersburg, arch. S. Shmakov, V. Meliakova, 1983

Kai kurie architektūros savitumo ieškojimo rezultatai susiję su postmodernizmo raiška Vakaruose (1.3, 1.4 pav.), o savitu reiškiniu 1980-aisiais tapo su Maskvos architektūros instituto (MArchI) absolventais susijęs „popierinės architektūros“ reiškinys, išreiškęs poetinį ir subjektyvų autorių kuriamą erdvinį naratyvą, eskapistinį nuo realios architektūros nutolusio pasaulio konstravimą ir grįžimą prie tradicionalizmo. Todėl *Rusijos* (kaip neabejotinai įtakingiausios Sovietų Sąjungos respublikos) kontekste vienas postmodernizmo architektūros conceptualizavimo vektorių neretai buvo

sulyginimas su socialistiniu realizmu kaip stiliumi ir jo tęsiniu⁶. Tokiu raidos tęstinumu aiškinama ir nauja eklektiškos (ar postmodernios) architektūros banga, susijusi su Maskvos mero V. Lužkovo valdymo metais (plačiau žr. paskutinį poskyrį).

Postmodernizmo tendencijų plitimo laikotarpiu, 1970-aisiais, panašiausias Lietuvai kultūrinis klimatas klostėsi Baltijos šalyse: *Latvijoje* ir *Estijoje*. Juose naujos architektūros raiškos formos siejosi ir su nacionalinio identiteto paieškomis, ir su kūrybiniu eksperimentu, ir su grįžimu prie klasikinės architektūros kalbos. Įdomus ir išskirtinis yra vadinamosios „Talino mokyklos“ Estijoje atvejis, kuomet jauni estų architektai pamėgino konceptualizuoti savo požiūrį į architektūrą kaip į grynąją meno rūšį. Anot „Talino mokyklos“ raidą tyrinęjusio A. Kurgo, su ja siejamam architektų ratui būdingas individualizmas ir subjektyvizmas, siejamas su smalsumu, nešališkumu, atvirumu diskusijai ir eksperimentui. Tokiai raiškai būdingas laisvės ir judėjimo lankstumo, buvimo viešosiose erdvėse siekis, naujų kultūrinių formų manifestacija, kurių negalėjo suteikti tuometinė sistema. Šių Talino architektų išreikšta projektavimo normų, masinės statybos, standartizacijos ir modernistinio urbanizmo kritika vėliau atsispindėjo ir vėlesniuose konkrečiuose įgyvendintuose projektuose (Kurg 2014).

Pažvelgus į artimiausias Lietuvos kaimynes vadinamajame Rytų bloke, pažymėtina, kad jis nebuvo monolitiškas, socialistinės šalys už SSRS ribų turėjo santykinai daugiau laisvių ir kultūrinių kontaktų. Šiame kontekste ypatingas buvo *Lenkijos* architektūros kultūrinis eksportas į trečiojo pasaulio šalis. Kaip teigia šį laikotarpį nagrinėjantis L. Stanekas, Lenkijos architektai, gavę galimybę projektuoti Šiaurės Afrikoje ir Artimuosiuose Rytuose, ne tik susidūrė su postmodernizmu raiška (o taip pat ir parsivežė šias tendencijas į savo šalį), bet ir su įvairiausiai regioniniais kontekstais, vertusiais permąstyti modernizmo įtakas. Ryšys nebuvo vienpusis: buvo ne tik eksportuojama architektūra, bet ir importuojamos įtakos, kurios turėjo didelę reikšmę architektūros praktikai po socializmo. Kaip teigia L. Stanekas, „postmodernus „konteksto“ ir „vietos identiteto“ supratimas ir modernistinio „universalizmo“ ir „socialinių utopijų“ atmetimas tiko ne tik Irako, Sirijos, Libijos, Alžyro, Kuveito ir Jungtinių Arabų Emiratų režimams 1970–1980-aisiais, bet ir investuotojams bei didelei Lenkijos visuomenės daliai po socializmo“ (Stanek 2012b: 382). Dalis šių įtakų savitai pasireiškė Lenkijos sakralinių pastatų architektūroje, kurių intensyvios statybos 1980-aisiais sutapo su postmodernizmo tendencijų paplitimu. Lenkų tyrėjai

⁶ Turimas omenyje socialistinis realizmas ne kaip ideologinė-kultūrinė doktrina, o kaip architektūros raiškos būdas, dar vadinamas „Stalino ampyru“, „socialistiniu klasicizmu“ ir kt. Plačiau apie socialistinio realizmo ir postmodernizmo Rusijoje bendrumą žr. Groys, B. 1992. *The Total Art of Stalinism*, ir Paperny, V. 2002. *Architecture in the Age of Stalin: Culture Two*. Cambridge: Cambridge University Press.

I. Cichonska, K. Popera, K. Snopek, analizuodami neformalius, sistemiškai neoficialius ir iniciatyva „iš apačios“ (angl. *bottom-up*) besiremiančius bažnyčių statybos procesus bei bendresnę 1980-ųjų Lenkijos sociokultūrinę situaciją, jų raišką įvardija kaip „protesto architektūrą“ (Cichonska *et al* 2016: 80). Postmodernizmo tendencijos buvo artimos ir to laikotarpio architektams, ir jų klientams – bažnyčiai kaip investuotojui. Įsivaizdavimas, kad sakraliniai pastatai „statomi amžiams“ bei tradicinis Lenkijos bažnyčių dekoratyvinis puošnumas atitiko ir postmodernistinio istorizmo „grįžimo prie ištakų“, ir jo individualizmo tendencijas. Urbanistiniu požiūriu, naujieji pastatai atrodė kaip ekstravagantiški anklavai masinės gamybos daugiabučių fone. Kaip teigia tyrėjai, „jei Vokietijoje ar Olandijoje postmodernizmas reiškė kovą su modernistine erdvės fragmentacija, tai Lenkijoje jis šią fragmentaciją tik didino“ (Cichonska *et al* 2016: 126).

Tarp Šiaurės šalių paminėtina *Suomija* kaip neabejotinas pavyzdys Lietuvos architektams 1960-aisiais ir su ja siejama platesnė šiaurės modernizmo įtaka. 1970–1980-aisiais, išsiplėtus architektūros sklaidai ir įsitvirtinus modernizmui Lietuvoje, Skandinavijos šalys prarado savo kaip esminio sektino įvaizdžio statusą, o Suomijai A. Aalto ir Suomijos modernizmas tebeturėjo įtakos, palaikomos šią tradiciją propaguojančio Suomijos architektūros muziejaus. Postmodernizmo raiška Suomijoje visų pirma siejama su regionalizmu bei fenomenologine prieiga ir, konkrečiai, su Oulu (nedidelio miesto, nutolusio per 600 kilometrų į šiaurę nuo Helsinkio) architektūros mokykla, susikūrusia dėl architekto ir pedagogo R. Pietilos įtakos. Kaip pastebi Suomijos postmodernizmo raišką tyrusi A. Vartola, periferijoje dirbusių architektų regionalizmas, postmodernizmas, karelijanizmas (Karelijos kraštovaizdžio inspiruotas kontekstualizmas) 1980–1990-aisiais yra lokalinės raiškos, oponuojančios dominuojančiam A. Aalto paveiktam šiaurės modernizmui, pavyzdys (Vartola 2012: 7).

Apibendrinant ryškiausias (bet toli gražu ne visas) kaimyninių šalių sociokultūrinės postmodernizmo trajektorijas, paminėtinas erdvinis „popierinės architektūros“ naratyvas ir tradicionalizmas, kartais persipynęs su grįžimu prie socialistinio realizmo (Rusijoje), kontaktų su trečiojo pasaulio šalimis (Lenkijos, Bulgarijos, buvusios Jugoslavijos architektų veikla Artimuosiuose Rytuose ir Šiaurės Afrikoje) įtaka, naujų tipologijų (sakralinių pastatų) sąlygota raiška (Lenkijoje), subjektyvizmo ir meninio individualizmo tendencijos (Estijoje), naujai interpretuojamo regionalizmo raiška (Suomijoje). Visos minėtos kaimyninės šalys buvo daugiau ar mažiau veikiamos globalizacijos procesų, ir postmodernizmo tendencijos 1970–1980-aisiais atėjo kaip pasaulinių reiškinių įtakų pasekmė. Tuo pat metu šios tendencijos atliepė vidinius šalių kultūros plėtotės aspektus ir persipynė su lokalia architektūros raiška. Lyginant postmodernizmo architektūros raidą minėtose šalyse (tarp jų ir Lietuvoje),

pastebimi šie esmingiausi aspektai: 1) šio reiškinių tarptautinis paplitimas ir integracija skirtinguose kontekstuose bei 2) kiek jis atliepia, papildo, praturtina lokalius architektūros raidos dėsningumus.

1.3. Postmodernizmo sampratos šiuolaikinėje architektūros teorijoje

Disertacijoje, analizuojant postmodernizmo architektūrą kaip reiškinį, stengiamasi aprėpti visą architektūros diskursą: istoriją, teoriją ir kritiką. Šios sąvokos konceptualiai susijusios, tarp jų nėra aiškiai užbrėžtų ribų. Remiantis architektūrologais, architektūros istorija apibrėžiama kaip „architektūros praeities tyrimai, daugiau ar mažiau atkreipiantys dėmesį į jos naudą tiems, kas kuria architektūrą“ (Leach 2010: 4); architektūros teorija, „remdamasi disciplinos esamos būklės stebėjimais, kelia alternatyvas arba siūlo naujas prieigos paradigmas“ (Nesbitt 1996: 16), arba yra „architektūrinės praktikos forma, kritinis vidinis balsas, randantis skirtingas architektūrinio mąstymo ir kūrybos artikuliacijas“ (Stoppani 2017: 2); architektūros kritika – „specifinių esamų kūrinių vertinimo ir interpretacijos veikla, remiantis architekto arba kritiko nustatytais standartais“ (Nesbitt, 1996: 19). Tuo remiantis toliau aptariami postmodernizmo kaip istorinio periodo aspektai, šį reiškinį apibrėžiančios teorinės paradigmos ir temos, postmodernizmo architektūros kritika, naujaisi jos tyrimai.

Laikantis chronologinio architektūros teorijos perteikimo būdo, postmodernizmas interpretuojamas kaip (apytikriai) apibrėžtas istorinis reiškinys (1960–1990-iejai), turintis savo ištakas, pakilimo laikotarpį ir pabaigą, siejamą su naujesnių tendencijų susiformavimu.

Vertinant iš istorinės perspektyvos, architektūros teorijoje išskiriami keli postmodernizmo teoretizavimo etapai. Steigiamasis laikotarpis yra susijęs su esminių reiškinių bruožų įsitvirtinimu 1960–1970-aisiais ir pradinio teorinio diskurso bei epistemologijos formavimu. Pakilimo laikotarpį 1970–1990-aisiais sąlygojo apsijungęs postmodernizmo teorinis diskursas ir praktika. Reflektyvusis laikotarpis po 2000-ųjų susijęs su nauja tyrėjų karta, retrospektyviai analizuojančia ir vertinančia postmodernizmo architektūros palikimą pasaulinių tendencijų kontekste (1.5 pav.).

Postmodernizmo terminas architektūroje pradėtas plačiau vartoti XX a. 8 deš. viduryje. Jo artikuliavimą esmingai lėmė architektūros publikacijos, teorijos institucijos, parodos. Postmodernizmo reiškinio artikuliavimui architektūroje reikšmingą įtaką padarė 1960-aisiais išleistos publikacijos: Ch. Alexanderio „Pastabos dėl formos sintezės“ (1964), R. Venturio „Sudėtingumas ir prieštaravimai architektūroje“ (1966), V. Gregotti „Teritorija

ir architektūra“ (1966), A. Rossio „Miesto architektūra“ (1966). Nors nė viename jų postmodernizmo terminas neminimas, visos šios publikacijos buvo nukreiptos prieš modernizmo ortodoksumą, antiistoriškumą, elitizmą. Etapiniu postmodernizmo architektūros leidiniu tapo architektūros kritiko Ch. Jenckso 1977 m. išleista (ir daugybės pakartotinių leidimų bei perrašinėjamų sulaukusi) knyga „Postmodernizmo architektūros kalba“. Jos svarbą architektūros laukui pervertinti sunku: publikacija sulaukė bent 6 koreguotų leidimų, išversta į keliolika kalbų, bendri jos tiražai siekė šimtus tūkstančių egzempliorių. Ši knyga vertintina kaip išgalėjančio medijų pasaulio produktas: pirmąkart ji išleista kaip Jungtinėje Karalystėje leidžiamo žurnalo *Architectural Design* leidyklos *Academy Editions* vienas pirmųjų knygos ir žurnalo hibridas, vadinamasis *bookazine* (*book* + *magazine*). Toks formatas – nedidelės apimties, tačiau gausiai iliustruotas (retomis tais laikais spalvotomis fotografijomis) ir pakankamai pigus – ir įtaigus bei provokatyvus knygos stilius sąlygojo didžiulį jos populiarumą. Kita vertus, knyga sulaukė ir nemažai kritikos dėl postmodernizmo savybių menamo susiaurinimo iki architektūros lauko, ribotos stilistinės prieigos bei modernizmo „mirties“ konstatavimo. Tačiau minėtos publikacijos ir žurnalai bei parodos pabrėžia teorinio diskurso ir nematerialių artefaktų svarbą architektūrai.

1.5 pav. *Strada Novissima*, pagrindinė 1980 m. Venecijos bienalės ekspozicija

Fig. 1.5. *Strada Novissima*, the main exhibition at Venice Biennale in 1980

1.6 pav. *Teatro del Mondo* Venecijoje, arch. A. Rossi, 1980 m.

Fig. 1.6. *Teatro del Mondo* in Venice, arch. A. Rossi, 1980

Ypač svarbus įvykis postmodernizmo architektūrai, ypatingai pasitarnavęs jos sklaidai, buvo pirmoji tarptautinė Venecijos architektūros bienalės paroda „Praeities dalyvavimas“ (*Presence of the Past*, 1980, kuratorius V. Gregottis). Kaip pastebi L. C. Szacka, „postmodernioji era sąlygojo didesnę architektūros

žinomumą visuomenėje (...) ir supratimą, kad architektūros istorijai ir stiliaus kūrimui parodos gali turėti didesnę poveikį nei knygos ir žurnalai“ (Szacka 2016: 250). Tuomet, kai moderniosios eros parodos buvo linkusios eksponuoti prototipus ir realaus dydžio maketus, postmoderniosios eros ekspozicijos kaip galutinį produktą pateikdavo projektus (brėžinius ir piešinius), o pačią parodą suvokė kaip alternatyvią erdvę, nesusietą su konkrečiais pastatais, ir galimybę kvestionuoti architektūrinių artefaktų kilmę. 1980-aisiais architektūros parodos tapo svarbia kultūros produkcijos dalimi ir reikšmingu laikotarpiu „nematerialaus“ paveldo elementu (1.6, 1.7 pav.).

Maždaug 1980-ųjų viduryje postmodernizmas vis labiau imtas tapatinti būtent su architektūra ir jos raiška, turint omenyje jos matomumą ir prieinamumą. „Būtent architektūros erdvėje dramatiškiausiai matomos estetiškos produkcijos modifikacijos, jos teorinės problemos aiškiausiai iškeliamos ir artikuliuojamos,“ – rašo F. Jamesonas (Jameson 1991: 2), vėliau pabrėždamas, kad jo paties postmodernizmo sampratos suvokimas kilo pirmiausia iš architektūros diskurso. Jam antrina W. Welschas: „visuomenės sąmonėje postmodernybė labiausiai siejama su architektūra. Pastaroji laikoma postmodernybės raiškos sritimi *par excellence*“ (Welsch 2002: 64). Postmodernizmo matomumas ir populiarumas praėjo natūraliai iškilus kitoms šiuolaikinės architektūros tendencijoms (dekonstruktyvizmui, neomodernizmui, minimalizmui, parametricizmui) ir strategijoms (žaliajai architektūrai, siejamai su ekologija ir tvarumu). Kita vertus, su postmodernizmu siejamos regionalizmo, urbanistinio kontekstualumo, ženkliškos reprezentacijos tendencijos išitvirtino šiuolaikinės architektūros raiškoje.

Nuo XX a. 9-jo deš. postmodernizmas (arba jo kritinis vertinimas) įtraukiamas į visas svarbiausias chrestomatines ir temines moderniosios architektūros monografijas ir antologijas, kuriose nagrinėjamas, atitinkamai, iš istorinio tęstinumo, arba idėjų raidos perspektyvos (Tzonis ir Lefavre 1992; Nesbitt 1996; Hays 1998; Mallgrave; Goodman 2008).

Greta publikacijų ir leidinių, analitinių centrų, parodų, postmodernizmo architektūros raiška buvo ženkliai įtakojama kitų kultūros sričių teorinių modelių. Tarp ryškiausių įtaką padariusių struktūrinių paradigmu įvardijama fenomenologija ir lingvistinė teorija. Filosofo M. Heideggerio studijos apie žmogaus ir būsto (*wohnen*) santykį bei G. Bachelardo poetinės erdvės ir topofilijos sampratos lėmė architektūrinį Ch. Norberg-Schulzo *vietos* bei J. Pallaasmos *patyrimo* fenomenologijos konceptualizavimą. Lingvistinių teorijų: semiotikos, struktūra-lizmo, poststruktūralizmo, dekonstrukcijos, įtaka sąlygojo prasmės architektūroje tyrinėjimus.

Esminėmis postmodernizmo architektūros temomis įvardijamos *vieta*, *istorija* ir *prasmė*. Viena pamatinių architektūros kategorijų – žmogaus ir jį supančios aplinkos santykį apibrėžianti vietos samprata. XX a. II-oje pusėje

genius loci, arba „vietos dvasios“, idėja, buvo naujai apibrėžta kaip etinis imperatyvas architektams išryškinti esamas vietos savybes ir kurti specifines erdvines patirtis. Dėmesys istorijai kilo iš modernizmui priešingų praeities architektūros inspiracijų ir pripažinimo, kad modernizmo architektūra nėra išskirtinė, o susidedanti iš daugelio skirtingų istorinių tendencijų. Modernizmo principo „forma seka funkciją“ apvertimas, formą iškeliant aukščiau funkcijos, ženklino prasmės architektūroje paieškas, susijusias su simboliškumo ir reprezentacijos sampratomis.

Atskiro dėmesio sulaukė ir miesto kaip savarankiško kultūrinio artefakto samprata. Modernizmo principai dažnai interpretavo miestą kaip laisvai stovinčių atskirų objektų sankaupą. Postmodernizmas žymi perėjimą nuo objekto prie erdvės, – miestą suvokiant kaip erdvinę estetinę, socialinę, kultūrinę konstrukciją, ypatingą dėmesį suteikiant istoriniam miestui ir jo bruožams. Šis dėmesys pastebimas retrospektyviose A. Rossio istorinio miesto transformacijose ar brolių L. ir R. Krierių kūryboje, grįžtant prie Švietimo amžiaus miesto elementų. Teoriniu aspektu 1960-aisiais pastebima, kad miestas imamas analizuoti iš kontekstualizmo, semiologinio perskaitymo, kognityvinių priėgų.

Postmodernizmo teorija konceptualizavo požiūrius tiek į architektūrą, tiek į urbanizmą, siekiančius įveikti modernizmo apibrėžiančias funkcines ir erdvines paradigmas. Lingvistikos teorija sekantys mokslininkai (Ch. Jencksas, U. Eco, M. Gandelonas, D. Agrest, G. Broadbentas) postmodernizmo architektūrą apibrėžė kaip *kalbą*, susidedančią iš atskirų elementų (dvigubas kodavimas, multivalentiškumas, komunikacijos būdai), vėliau apjungtų į vientisą koncepcinį *naratyvą*.

Postmodernizmas architektūroje nuo pat savo iškilimo vertintas nevienareikšmiai. Viena vertus, apie jį, kaip apie apgalvotą architektūros strategiją, skeptiškai ir net neigiamai atsiliepė nemažai architektūros teoretikų, antra vertus, dauguma jų pripažino ir moderniosios architektūros priėgų išsivėpimą, alternatyvą jai mėgindami įvardyti kitais terminais. Pavyzdžiui, architektūrologas K. Framptonas postmodernizmą priskiria populistinėms tendencijoms: „nors konkrečius stilistinius ir ideologinius šio judėjimo bruožus apibrėžti nelengva, tai, jog postmodernizmo šalininkai jo legitimumą yra linkę deklaruoti vadovaudamiesi išskirtinai formaliu, galbūt netgi paviršutinišku požiūriu, užuot rėmęsi konstrukciniais, organizaciniais ar sociokultūriniais aspektais (...), jį, kaip *modus operandi*, iš karto atskiria nuo XX amžiaus trečiojo ketvirčio architektūrinės kūrybos“ (Frampton 1996: 305). Pripažindamas, kad postmodernizmas yra visiškai suprantamas atsakas į visuomenės patiriamą modernizacijos spaudimą, jis tuo pačiu teigia, kad „vienas bendras bruožas, kurį išties galima išskirti kalbant apie postmodernizmo architektūrą, – tai sąmoningas

stiliaus bjaurojimas ir architektūrinės formos kanibalizacija" (Framp-ton 1996: 306).

Tarp kritinių reiškinių vertinimų paminėtini priekaištai dėl paviršutiniškumo, istorinės retorikos, palankumo populiariajai kultūrai, architektūros raiškos suprekinimo. Rašydamas apie 1980 m. Venecijos architektūros bienalę ir jos kuratoriaus P. Portoghesio parodos koncepcijos strategiją, italų architektūrologas M. Tafuris kritikuoja postmodernizmo paviršutiniškumą: „Portoghesis surenka beveik visus motyvus, pastaraisiais dešimtmečiais sklindančius tarptautiniuose architektūriniuose ir filosofiniuose debatuose. (...) Tokiu būdu faktoriai, sąlygojantys šiuolaikinę Italijos architektūrą, sintezės tikslais yra sunivelijuojami. (...) Tokios iš šios sintezės sekančios „modernizmo kritikos“ paviršutiniškumas yra akivaizdus“ (Tafuri 1989: 190).

Architektūros istorikas W. J. R. Curtisas šį reiškinį įvardija viena iš istorinių tendencijų, sąlygotų supaprastinto modernizmo vertinimo: „postmoderni dvasia (taip turbūt geriausia ją įvardyti) buvo viena iš kelių revizionistinių tendencijų, iškilusių nuo 1970-ųjų vidurio; kitos (tendencijos) taip pat siekė estetinio ir simbolinio praturtinimo. Istorinės savivokos didėjimas buvo neabejotinai susijęs su irstančiu tikėjimu abstrakčios ir išgrynintos estetikos galia ir aktualumu; kritikos klišės neskyrė akivaizdus suprastinimo nuo sofistikuoto modernios architektūros formos išgryninimo“ (Curtis 1982: 377).

Architektūrologė D. Ghirardo, postmodernizmo architektūros raišką kategorizuodama kaip stilistinę ir teorinę postmodernizmą, pirmąją tendenciją kaltino ignoruojant modernizmo puoselėtą laikmečio, technologijų ir medžiagų dermę: „stilistinis postmodernizmas (...) atitraukia į iki-modernios anksčiau suformuluotos architektūros kalbos prieglobstį, užimdamas saugią vietą kaip į vartotoją orientuota iniciatyva vartojimo ir produkcijos cikle“ (Ghirardo 1996: 189). Jos nuomone, į naujų formų kūrimą orientuotas postmodernizmas padarė bent dvi dideles klaidas: pirma, prarado bet kokias socialinių pokyčių aspiracijas ir orientavosi tik į galią ir turtą; antra, jo prasmės ieškojimais buvo susieti su naujų formų kūrimu – tokia prieiga virto vyraujančia ir ignoruojančia daugelį kitų miestus ir gyvenimų juose gerinančių strategijų. Į postmodernizmo architektūros konsumerizmą dėmesį atkreipia M. McLeod: „Ar įmanoma, kad postmodernizmas, išimtinai fokusuodamasis ties įvaizdžiu ir atskirdamas prasmę (...), pats noriai pasidavė suprekinimui (...)?“ (McLeod 1998: 690).

Apibendrinant, postmodernizmo architektūra, nors ir apibrėžiama kaip oponuojanti modernizmui ir jam priešpriešinanti nemažai alternatyvų, iš jo perėmė daugelį įgimtų vidinių prieštarų (tokių kaip, pavyzdžiui, imperatyvas angažuotis socialinių problemų sprendimui). Viena vertus, postmodernizmo raiška suprantama ir pateisinama kaip reakcija į modernizacijos procesų greitį ir apimtis. Kita vertus, ir postmodernizmo šalininkai sutinka, kad šiems procesams pasipriešinti praktiškai neįmanoma. Estetiniu-meniniu aspektu postmodernizmo

architektūra kritikuojama dėl retrospektyvios raiškos tendencijų, palankumo popkultūrai ir kasdienybės estetikai; sociokultūrinė perspektyva apima socialinių aspiracijų trūkumo bei neracionalios antiindustrinės laikysenos kritiką.

Vakarų architektūros istorija išgyvena antrąją postmodernizmo ir jo paveiktos architektūros tyrimų bangą (tai galima įvardinti kaip reflektvųjų periodą). Po jo aukščiausio pakilimo 1970–1980-aisias (tarptautinės parodos⁷, publikacijos) XXI a. pradžioje sulaukiama naujausių šio reiškinio tyrimų – rengiamos parodos (Lenkijoje⁸, Jungtinėje Karalystėje⁹), organizuojamos konferencijos¹⁰ ir seminarai, leidžiamos naujos knygos ir publikacijos.

2011–2012 m. Viktorijos ir Alberto muziejuje Londone organizuota apžvalginė paroda „Postmodernizmas, stilius ir žlugimas 1970–1990“ (kuratoriai G. Adamsonas ir J. Pavitt), skirta šio laikotarpio kūrybos refleksijai. Trys jos segmentai, skirti architektūrai, dizainui ir komercinei masinei kultūrai, pristatė ryškiausius laikotarpio artefaktus. Lokalūs ir saviti postmodernizmo aspektai panašiu metu, 2011 m., buvo pristatyti Varšuvoje organizuotoje parodoje „Postmodernizmas beveik tvarkoj: Lenkijos architektūra po tarptautinės globalizacijos“ (kuratoriai P. Bujasas ir L. Stanekas). Kuratoriai atkreipė dėmesį į specifinį laikotarpį – vėlyvojo sovietmečio Lenkijos architektūros eksportą į Viduriniuosius Rytus ir Šiaurės Afriką. Parodoje pristatant jų objektus Lenkijoje ir užsienyje, akcentuojama, kad, projektuodami Irake, Libijoje, Kuveite ir kitur, lenkų architektai susipažino ne tik su naujomis technologijomis, medžiagomis, funkcinėmis programomis, bet ir su nauja architektūros tendencija ir diskursu – postmodernizmu. Postmoderni tradicinių urbanizmo formų apropiacija buvo pritaikyta tiek Bagdado, Tripolio ir Abu Dabio režimams, tiek socialistinei ir postsocialistinei Lenkijai.

Apžvelgiant pastarojo dešimtmečio publikacijas apie postmodernizmą, jis dažniausiai nagrinėjamas kaip apibrėžtas istorinis laikotarpis, tiriant ryškiausius įvykius, būdingus raiškos bruožus, poveikio geografiją. Tarp šio dešimtmečio teorinių darbų paminėtinos knygos, tiriančios fenomenologinį postmodernizmo architektūros aspektą (J. Otero-Pailoso „Architektūros istorinis posūkis: fenomenologija ir postmodernybės iškilimas“, 2010 m.), ironiją (E. Petito

⁷ Pirmoji Venecijos architektūros bienalė 1980 m. „Presence of the Past“ – „Praeities dalyvavimas“, kuratorius P. Portoghesi.

⁸ Paroda „Postmodernism Is Almost All Right. Architecture After Socialism and the Post-Colonial Experience“ Varšuvos šiuolaikinio meno muziejuje 2011 m. spalio mėn., kuratorius – L. Stanekas.

⁹ Paroda „Postmodernism – Style and Subversion 1970–1990“ Viktorijos ir Alberto (V&A) muziejuje Londone 2011 m. rugsėji – 2012 m. sausį; paroda „The Return of the Past: Postmodernism in British Architecture“ sero John Soane muziejuje Londone 2018 m. gegužę – rugpjūtį.

¹⁰ Konferencija Reconsidering Postmodernism Klasikinės architektūros ir meno institute, Niujorke, 2011 m. lapkritį.

„Ironija, arba savikritiškas postmodernizmo architektūros neskaidrumas“ (2013 m.), jos utopines dimensijas (R. Martino „Utopijos šmėkla: dar kartą apie architektūrą ir postmodernizmą“, 2010 m.). Postmodernizmo istoriografija ir paroda kaip architektūros tendencijų sklaidos instrumentas analizuojama L. C. Szacka knygoje „Eksponuojant postmodernybę. 1980-ųjų Venecijos architektūros bienalė“ (2016), ne tik pristatant pirmąją Venecijos architektūros bienalę kaip kertinį 1980-ųjų architektūros įvykį, bet ir jos vėlesnį perkėlimą į kitas šalis, estetinę-kultūrinę įtaką ir skirtingų reakcijų į ją spektrą. Architektūros debatai 1966–2001 metais, išskiriant modernizmo krizę ir postmodernizmo siūlytas alternatyvas, analizuojami T. Kaminerio knygoje „Architektūra, krizė ir atsigavimas: postfordizmo reprodukcija XX a. pabaigos architektūroje“ (2011). Apjungdamas architektūros judėjimus ir tendencijas su platesniu sociokultūriniu kontekstu, autorius siūlo tokią architektūros procesų XX a. pabaigoje interpretaciją: modernizmo krizė sąlygojo alternatyvų paiešką ir architektūros autonomiją, įkūnytą popierinės architektūros, teorinių ir spekuliatyvių projektų. Tokia raiška pasitarnavo architektų emancipacijai, jų kūrybos „brendifikacijai“ ir sugrįžimui iš utopinių projektų į realios praktikos lauką.

Nors su kultūrinėmis-estetinėmis transformacijomis, eksperimentu siejama postmodernizmo architektūra (post)socialistinėse šalyse susilaukė mažiau dėmesio, jos tyrimus papildė nauja architektūros tyrėjų karta, nagrinėjanti vėlyvąjį sovietmetį tarptautinių tyrimų kontekste. Tarp darbų, analizuojančių šio periodo architektūros trajektorijas Rytų bloko šalyse paminėtini tyrimai, skirti postmodernizmo architektūrai Lenkijoje (Gzowska ir Klein 2013) ir jos tarptautiniams tinklams (Stanek 2012a, 2012b), buvusioje Jugoslavijoje (Blagojevic 2011), „kritinei rekonstrukcijai“ Rytų Vokietijoje (Urban 2009). Neoficialaus ir nonkonformistinio meno bei architektūros sankirtos, jų kritinės praktikos Estijoje nagrinėtos A. Kurgio (Kurg 2014). Įdomus vėlyvojo socializmo atvejis buvo eksperimentinė gyvenamoji statyba – ją buvusioje Čekoslovakijoje analizavo K. E. Zarecor (Zarecor 2014) ir A. Miljacki (Miljacki 2017), Vengrijoje – V. Molnar (Molnar 2013).

Nors Lietuvos architektūra išgyveno šio reiškinių pakilimą XX a. pabaigoje, postmodernizmo įtaka architektūroje moksliniame diskurse nagrinėta fragmentiškai. Apie ją yra rašę A. Mačiulis (1996), V. Petrusis (2003). Apie atskirus šio reiškinių bruožus užsimenama platesniame kontekste: nagrinėtas istorizmas (Buivydas 1999a), regionalizmas (Buivydas 1999b), tradicija ir kontekstualumas (Ruseckaitė 2012), bendra įtaka urbanizacijai (Rubavičius 2003, 2010). Postmodernizmo architektūrai Lietuvoje skirti atskiri skyriai studijose apie sovietmečio architektūrą (Drėmaitė *et al* 2012, Drėmaitė 2017).

Apibendrinant šiuolaikinės architektūros teorijos požiūrius į postmodernizmą, teigiama, kad jis įnešė į architektūrą meninio subjektyvumo, išvaduojančio nuo disciplinos suvaržymų ir įgalinančių eksperimentus.

Architektūra nukreipiama autonomijos link, teoriniai projektai ir „popierinė“ architektūra atgaivina jos raišką, o taip pat žinomumą ir autoritetą visuomenėje. Kita vertus, architektų vardai ir reputacijos virto prekių ženklais, užtikrinančius jiems veiklos legitimumą, bet tuo pačiu metu komodifikuojančius pačią architektūrą.

1.4. Pirmojo skyriaus išvados ir disertacijos uždavinių formulavimas

1. XX a. antrosios pusės kultūrinės, socialinės, politinės transformacijos Vakaruose sąlygojo moderniojo projekto kritiką ir naujų meninių idėjų atsiradimą. Dalį šios kritikos apibendrina ir naują istorinį periodą apibrėžia *postmodernybės* samprata. Atitinkamai, *postmodernizmu* įvardijama naujų prieigų, tendencijų ir požiūrių visuma, imta taikyti tiek kultūros, tiek mokslo ir politikos sritims. Postmodernizmas kaip modernizmo išdava paveldėjo ir nemažai modernizmo bruožų bei integralių prieštaravimų, derindamas pro-modernias ir antimodernias, avangardines ir konservatyvias, globalias ir lokalias tendencijas.

2. Postmodernizmas, suprantamas kaip socialesnė, komunikablesnė, daugiau įvairovės integruojanti modernizmo alternatyva, traktuojamas ir kaip vėlyvoji modernizmo fazė, ir kaip radikaliai nauja vertybinė sistema. Postmodernizmo užuomazgos, siejamos su įvairiais oponavimo modernizmui aspektais, visų pirma pasireiškė ne kaip monolitiška doktrina, bet kaip atskirų krypčių: neapibrėžtumo, fragmentacijos, ironijos, nepasitikėjimo didžiaisiais naratyvais, ideologija ir universalizmu, visuma.

3. Dėl architektūros matomumo ir prieinamumo šioje meno srityje postmodernizmas buvo matomas ypač ryškiai. Architektūros istorijoje jis tiriamas kaip konkretus istorinis laikotarpis (XX a. 7–10 deš.), apibrėžiamas specifinėmis paradigmomis (fenomenologija, lingvistinė teorija), temomis (vieta, istorija, prasmė), pasižymintis charakteringais bruožais (kontekstualizmas, istorizmas, „sudėtinga visuma“, metaforų ir simbolių naudojimas, dvigubas kodavimas).

4. Remiantis naujausiomis XXI a. architektūros istorijos apie postmodernizmą studijomis, galima konstatuoti *reflektyvųjį* šio reiškinių vertinimo laikotarpį, analizuojantį jo idėjų plitimą, bruožus bei siekiantį kritiškai įvertinti jo palikimą. Viena aktualiausių šių studijų dalių – lokalūs jo raidos aspektai, postmodernizmo socialistinėse šalyse sociokultūrinės raiškos ypatumai, jų įtaka šiuolaikinei architektūrai.

5. Lokali postmodernizmo architektūros raiška vis dažniau tampa ir kaimyninių šalių naujausių architektūros istorijos tyrimų objektu. Apibendrinant

ryškiausias estetines ir sociokultūrinės šio reiškinio tendencijas, pažymėtina naujai interpretuojamo regionalizmo raiška Suomijoje, postmodernizmo tendencijų atėjimas per abipusį idėjų apsikeitimą su trečiojo pasaulio šalimis bei sakraliniai pastatai kaip „protesto architektūra“ socialistinėje Lenkijoje, subjektyvizmo ir meninio individualizmo tendencijos, „popierinė architektūra“ sovietinėse Estijoje ir Rusijoje. Visi šie bruožai liudija ir postmodernizmo daugybingumą, ir globalaus reiškinio lokalią raidą.

6. Apibendrinant postmodernizmo idėjų Vakarų filosofijoje bei mene raidą, modernizmo ir postmodernizmo architektūros priešpriešą, bei postmodernizmo sampratą šiuolaikinėje architektūros teorijoje, keliamas tikslas ištirti postmodernizmo idėjų raišką Lietuvos architektūroje, atskleisti kaip ją įtakojo socialinės, politinės, kultūrinės, ekonominės aplinkybės, kokie buvo šio reiškinio kūrybiniai rezultatai. Šiam tikslui pasiekti sprendžiami šie uždaviniai: išnagrinėti, kaip postmodernizmas Lietuvoje buvo suvokiamas kultūros lauke, kaip jis buvo vertinamas architektų, architektūros kritikų ir visuomenės; nustatyti postmodernizmo architektūros diskurso Lietuvos architektūroje formavimosi aplinkybes, santykį su XX a. pabaigos sociokultūriniais procesais, jo dėsningumus ir ypatybes; įvardyti reikšmingiausias postmodernizmo architektūros objektus Lietuvoje, nustatyti svarbiausius jų raiškos bruožus; atskleisti, kaip postmodernizmo idėjos paveikė Lietuvos architektūros raidą, koks buvo šių idėjų poveikis šiuolaikinės architektūros raiškos įtaigumui, kokie postmodernizmo bruožai integravosi į šiuolaikinių architektų kūrybą; išnagrinėti jų vertę iš chronologinės, estetinės, sociokultūrinės perspektyvos.

2

Esminių postmodernizmo idėjų interpretacija Lietuvos architektūroje

Analizuojant postmodernizmo idėjų interpretaciją Lietuvos architektūroje, šiame skyriuje remiamasi idėjiniu pjūviu, siekiant atskleisti šio reiškinio tendencijų atsiradimo priežastis, evoliuciją, raišką. Atlikti tyrimą galima ir chronologiškai (nes visos tendencijos architektūroje turi savo gimimą, pakilimą ir pabaigą), tačiau laikomasi nuostatos, kad charakteringų idėjų išryškėjimas geriau atskleidžia bendrų tendencijų genealogiją, jų kontekstą ir evoliuciją.

Išskiriamos kelios esminės tarptautiniam ir Lietuvos postmodernizmo teoriniam diskursui ir architektūrai rūpinčios temos, savo ruožtu lėmusios konkrečią meninę raišką: *vieta, istorija, prasmė*. Be abejo, toks apibendrinimas neišvengiamai neapima visų postmodernizmo architektūros bruožų arba, anot Ch. Jenckso, tropų, prie kurių priskiriama *sudėtingumas, prieštaravimas, ironija, geometrija, monumentalumas, kalba, dalyvavimas, aukštosios – žemosios kultūrų santykis*. Tačiau toks apibendrinimas nusako ir išryškina jai būdingus pagrindinius aspektus. Todėl visų pirma nagrinėjama, kaip ši architektūra susijusi su kontekstualumo paieškomis ir diskusijomis apie vietos fenomenologiją. Antra, analizuojamas jos atsigręžimas į istoriją kaip inspiracijų šaltinį, kultūrinio identiteto dalį, kaip būdą erdviniam pasakojimui kurti. Trečia, gilinimasi, kaip postmodernizmas, reaguodamas į prasmės krizę kultūroje, atsigręžė į lingvistines teorijas, siekdamas sukurti naujas prasmes metaforų,

simbolių, asociacijų pagalba. Galiausiai tiriamos sudėtingumo kūrimo ir dvigubo kodavimo taikymo tendencijos, siekusios praplėsti ar subversyviai pritaikyti modernizmo architektūros galimybes.

Aptariami ryškiausi postmodernizmo architektūros pavyzdžiai; turint omenyje, kad daugumai objektų būdingos kelios raiškos tendencijos, jie pasižymi daugiau nei vienu požymiu. Žvelgiant retrospektyviai, minimos tendencijos nebūtinai yra naujos, tačiau dėl postmodernizmo įtakos jos 1) buvo konceptualiai instrumentalizuotos; 2) tapo apgalvotomis kritinėmis antimodernistinėmis (arba modernizmą permąstančiomis) strategijomis.

Tyrimo ribos apima: 1) laikotarpį nuo postmodernizmo iškilimo 1960-aisiais iki šių dienų (nors architektūros tendencijų tikslus laikotarpius apibrėžti yra gana sudėtinga); 2) geografiškai tiriami Lietuvos architektūros pavyzdžiai, Vakarų ir ypač Rytų bloko šalis vertinant kaip kontekstą; 3) architektūrinę produkciją, neapsiribojančią tik įgyvendintais objektais, bet ir konkursais bei neįgyvendintais projektais; 4) specifinę tipologiją – visuomeninius objektus, memorialinius kompleksus, interjerą. Paskutinių, tipologinių, tyrimo ribų apibrėžimą reiktų motyvuoti išsamiau: jos sąmoningai apribotos architektūros lauku, detaliam nenagrinėjant urbanistikos ir kraštovaizdžio planavimo (tačiau jos darbe tiriamos kaip kontekstas). Tam yra bent dvi pagrindinės priežastys: pirmiausia, papildomų sričių įtraukimas dėl skirtingo jų turinio, vartojamų sąvokų, taikomų priegų neišvengiamai pernelyg „išplautų“ tyrimo objektą; antra, autoriaus nuomone, Lietuvos urbanistikos ir kraštovaizdžio planavimo postmodernizmo raiškos tyrimas nebūtų itin gausus medžiagos. Tarkime, svarbi postmodernaus urbanizmo prieiga, klasikinių iki-modernių urbanizmo principų (perimetrinis užstatymo, aikščių formavimo ir kt.) taikymas postmodernizmo architektūros pakilimo laikotarpiu, 1980-aisias, mažai pastebimas. Tiesa, tokių projektų būta – paminėtinas ir Ežero gyvenamojo kvartalo Šiauliuose projektas (arch. A. Černiauskas, šis projektas aptariamas toliau). Tačiau tokios raiškos realizacijų beveik neaptiksime. Taip pat, siekiant susiaurinti tyrimų lauką, apsiribojama visuomeniniais pastatais, eliminuojant nuo užsakovų intencijų labiau priklausomus ir todėl įvairesne raiška pasižyminčius gyvenamuosius namus (galinčius tapti atskiro tyrimo objektu¹¹). Kadangi postmodernizmo raiška sutapo su esminiais šalies vystymosi lūžiais ir nepriklausomybės atkūrimu, tyrimas apima dvi politines sistemas, didžiąją dalį skiriant šios tendencijos susiformavimui ir pakilimui sovietiniu laikotarpiu.

Dalis šios skyriaus medžiagos publikuota autoriaus straipsniuose (Mankus 2012, 2014a, 2014b).

¹¹ Pažymėtina, kad 1987 m. rugsėjo 28 d. LKP CK ir LTSR ministrų tarybos nutarimas Nr. 264 „Dėl individualinės gyvenamųjų namų statybos tolesnio plėtojimo Respublikoje“ Lietuvoje sąlygojo individualios statybos bumą (ženkliai pranokstantį kitos paskirties objektų statybą) ir atitinkamai didelę raiškos įvairovę, pirmiausia sietiną su pačių statytojų saviraiška.

2.1. Postmodernizmo architektūros Lietuvoje teorinės prielaidos

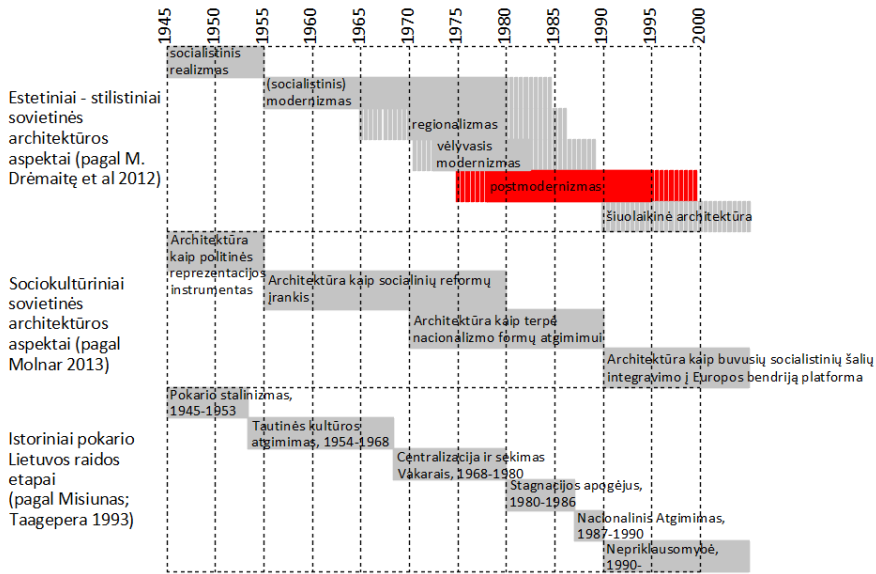
„Postmodernizmas atėjo į Lietuvą netriukšmaudamas, gal net šiaurietišškai ramiai. Postmodernistinė architektūra pas mus jau egzistuoja antrą dešimtmetį, tačiau net nesame apibrėžę postmodernizmo termino, skirtingai jį suvokiame literatūroje, muzikoje, dailėje ir architektūroje“ (Mačiulis 1996:21).

Ankstesniame skyriuje išdėstytos postmodernizmo raiškos Vakarų architektūroje priežastys ir aplinkybės. Analizuojant Lietuvos architektūrą, aktualu atsižvelgti ir jos platesnį Rytų bloko kontekstą, kuriam Lietuva artima savo sociokultūrine raida.

Postmodernizmo raiška Lietuvos architektūroje XX a. 8-ame–XXI a. 1-ame deš. sąlygota įvairiapusių estetinių, sociokultūrinių, istorinių ir politinių veiksnių. Estetiniu-stilistiniu aspektu, Lietuvos (ir didele dalimi viso Rytų bloko) postmodernizmo architektūra seka socialistinio realizmo ir modernizmo (vėlyvasis modernizmas / regionalizmas) architektūrą (Drėmaitė et al. 2012, Drėmaitė 2017). Sociokultūrinių aspektų tyrėjai architektūros vaidmens valstybės formavime socialistiniame Rytų bloke kaitą apibrėžia taip: nuo politinės reprezentacijos instrumento (1950-ųjų socialistinis realizmo¹²) prie socialinės reformos įrankio (1960-ųjų gyvenamosios statybos klausimo sprendimo) – kaip terpė nacionalinių formų atgimimui (1970-ųjų regionalizmui), ir galiausiai 1990-aisias – kaip buvusių socialistinių šalių integravimo į Europos bendriją platforma (Molnar 2013). Istoriniu aspektu, remiantis R. Misiūnu ir R. Taagepera, postmodernizmo raiška skleidžiasi šiais laikotarpiais: tautinės kultūros atgimimo, centralizacijos ir Vakarų sekimo, stagnacijos apogėjaus, nacionalinio atgimimo, Nepriklausomybės (Misiūnas ir Taagepera 1993).

Nustatant architektūrinio postmodernizmo chronologiją Lietuvoje (ir, plačiau, Rytų bloke) pastebima, kad jo raiška pažymėta ne tik estetinių, bet ir sociokultūrinių bei istorinių procesų kaita. Estetiniu aspektu, postmodernizmas integravosi į vėlyvojo modernizmo ir regionalizmo po-modernistines tendencijas, sociokultūriniu aspektu, jis sietinas su nacionalinių formų atgimimo tendencijomis, istoriniu aspektu – su stagnacijos laikotarpiu keičiančiu nacionaliniu atgimimu ir laikotarpiu po Nepriklausomybės atkūrimo (2.1 pav.).

¹² „Socialistinis realizmas“ – sovietinės kultūros politikos ideologui A. Ždanovui priskiriamas terminas, suprantamas ir kaip konkretaus laikotarpio stilistika, ir kaip bendra ideologinė-kultūrinė koncepcija.

2.1 pav. Estetinių ir sociokultūrinių Lietuvos architektūros raidos etapų istorinė perspektyva Rytų bloko kontekste (sudaryta pagal Drėmaitę, Petrulis, Tutlytė 2012; Molnar, 2013, Misiūnas, Taagepera 1993; schema autoriaus)

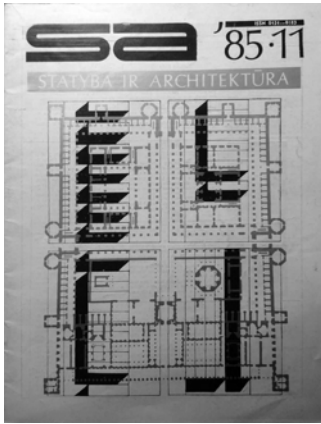
Fig. 2.1. Historical perspective of aesthetic and sociocultural aspects of Lithuanian architectural development in the context of the Eastern Bloc (according to Drėmaitė, Petrulis, Tutlytė 2012; Molnar, 2013, Misiūnas, Taagepera 1993; compiled by the author)

Šaltojo karo padėtis tarp Rytų ir Vakarų lėmė, kad sovietinės erdvės architektai gyveno tam tikroje informacinėje ir kultūrinėje atskirtyje, neturėdami galimybės visavertiškai dalyvauti globaliame architektūros diskurse, o kultūrinių ir estetiškų idėjų sklaida dažniausiai vyko tik kai kurių sovietinėje erdvėje prieinamų užsienio publikacijų pagalba. Vakarų postmodernizmo pavyzdžiai ir idėjų konceptualizavimas 1970-aisiais Lietuvą pirmiausia pasiekė per užsienio publikacijas, prieinamas projektavimo institutų bibliotekose¹³. Tad pažintis su tokiais objektais buvo virtuali, bet gana sinchroniška tendencijoms Vakaruose. Lietuvos architektai buvo neblogai susipažinę su šiomis tendencijomis bei bandė jomis sekti, tačiau jos nebuvo paremtos asmenine patirtimi. Dėmesio postmodernizmui skyrė ir sovietiniai leidiniai – pažymėtina, kad jau 1972 m.

¹³ Projektavimo organizacijos sovietinėje Lietuvoje turėjo savo bibliotekas ir mainų fondą. Tarp prieinamų leidinių buvo „L'architecture d'aujourd'hui“ (Prancūzija), „Progressive Architecture“ (JAV), „The Japan Architect“ (Japonija), „Domus“ (Italija), „Arkitekti“ (Suomija).

R. Venturio knygos „Sudėtingumas ir prieštaravimai architektūroje“ (1966), sukėlusios architektūros prieigų perkainojimą, ištraukos buvo publikuotos žinomame ir plačiai skaitomame kompiliaciniame leidinyje, skirtame Vakarų architektūros apžvalgai (Иконников 1972). 1975 m. žurnale „Архитектура СССР“ publikuotame straipsnyje architektūrologas V. Hajtas, apžvelgdamas naujausias Vakarų architektūros tendencijas, pamini postmodernizmą (kurio orientyrais įvardijama fantastika, vesternai, pornografija), aptaria R. Venturio kūrybą (Хайт 1975: 57). Nuo 1970-ųjų pabaigos postmodernizmas nuolat įtraukiamas į sovietinių autorių straipsnius (Уваров ir Рябушин 1980; Рябушин ir Шукурова 1982) ir knygas (Иконников 1982), apžvelgiančias Vakarų architektūrą. Šio reiškinio interpretacija buvo nevienareikšmė. Viena vertus, 1980-aisiais sovietinėje aplinkoje apie postmodernizmą buvo kalbama kaip apie svetimą išorinį reiškinį: „aišku (...), kad tai, kas vyksta mūsų architektūroje (ir taip buvo visada), iš tiesų neturi nieko bendra su Vakarų postmodernizmu“ (Глазычев 1983: 30). Antra vertus, netgi tokie oficialiosios nomenklatūros atstovai kaip SSSR Architektų sąjungos pirmininkas A. Riabušinas 1983 m. teigė, kad „funkcionalizmas nebegali būti kertine kūrybos doktrina“ bei tarp 1970–1980-ųjų tendencijų išskyrė simbolinius pradus, regioninius savitumus, nacionalinius bruožus, vietines ypatybes, istorizmo tendencijas (Рябушин 1983). Vėliau postmodernizmo terminas imtas vartoti jau ir apibrėžiant kai kuriuos architektūros sovietinėje erdvėje pavyzdžius.

Lietuvos spaudoje pirmieji postmodernizmo termino architektūriniame kontekste paminėjimai pasirodo 1970-ųjų pabaigoje. Dalis jų buvo perspausdinta ar išversta iš tuometinių sąjunginių leidinių. 1980-ųjų pradžioje žurnale „Statyba ir architektūra“ imta publikuoti jaunųjų architektų skiltis, kurioje buvo apžvelgiami ir postmodernizmo bruožų turintys objektai; atsirado ir poleminių publikacijų (Kančas 1980). 1983 m. žurnalas „Kultūros barai“ publikavo J. Minkevičiaus straipsnių seriją apie „naująją“ architektūrą, paskutinę jo dalį skiriant postmodernizmui (Minkevičius 1983). Postmodernizmo pakilimo laikotarpiu, 1980-aisiais, naują estetiką liudijo ir vienintelio šalies leidinio, „Statyba ir architektūra“, 1985 m. 11 numerio („Jaunųjų numerio“) viršelis, vaizduojantis iliustratyviai postmodernią abstrakčią planinę struktūrą: istorinio objekto planą su kolonomis ir laikančiomis sienomis palimpsestiškai perkloja ortogonali modernistinė struktūra (2.2 pav.). Būtina paminėti ir 1985 m. išleistą rusišką Ch. Jenkso knygos „Postmodernizmo architektūros kalba“ vertimą (2.3 pav.), kuris, nepaisant blogos kokybės nespalvotų iliustracijų, buvo labai populiarus ir skaitomas architektų. Kai kurie jų prisimena (ir iki šiol saugo) sudėtingomis sąlygomis darytas knygos kopijas (Černiauskas 2017).

2.2 pav. Žurnalo „Statyba ir architektūra“ viršelis, 1985 m.

Fig. 2.2. „Building and Architecture“ magazine cover, 1985

2.3 pav. Ch. Jenckso knygos „*The language of Post-modern architecture*“, leidimo rusų kalba viršelis, 1985 m.

Fig. 2.3. *The language of Post-modern architecture*, by Ch. Jencks, Russian translation, book cover, 1985

Postmodernizmo bruožų turinčios architektūros atsiradimo priešasčių sovietinėje aplinkoje neabejotinai reiktų ieškoti to laikotarpio pasipriešinime. Modernizacija ir sovietizacija – glaudžiai susiję reiškiniai; modernizacija sovietmečio architektūroje dažnai buvo tapati unifikavimui ir estetinei niveliacijai. Vėlyvuju sovietmečiu ideologinis atšilimas sutapo su meninės ir kultūrinės raiškos pokyčiais, santykinai didesnę asmens laisvę lydėjo ir didesnė saviraiškos laisvė, mene ir architektūroje tai pasireiškė išraiškų pliuralizmo tendencijomis. Tuo remdamiesi kai kurie teoretikai (Rappaport 1990: 12) postmodernizmo kaip pliuralistinio reiškinio raišką buvusioje SSRS pagrįstai sieja su totalitarizmo pabaiga. Šiuo aspektu postmodernizmas traktuojamas ne tik kaip opozicija modernizmui, bet ir kaip bandymas pažeisti oficialųjį architektūros apvalkalą, oponavimas totalitarinėms pretenzijoms, nereflektuojamiems simboliniams ir semantiniams architektūros aspektams. Lietuvos architektūros kontekste postmodernizmo apraiškos gali būti siejamos su nacionalinio identiteto permąstymu ir savotišku pasipriešinimu vyravusiai ideologijai ir su sovietiniu utilitarumu, siejamam modernizmui.

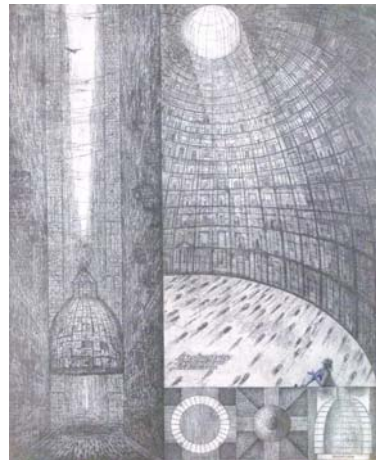
Postmodernistinė praktika, kaip opozicinė modernistinei, sovietinėje erdvėje gali būti laikoma tam tikro nepaklusnumo sistemai ženklu, joje įžvelgiama ir kultūrinio disidentiško bruožų. Būtent XX a. 7–8 deš. gimė nonkonformistinis „popierinės“ (arba konceptualiosios) architektūros (Maskvos architektūros instituto absolventai architektai M. Belovas, A. Brodskis,

I. Utkinas, J. Avvakumovas ir kt.) reiškiny, propagavęs pliuralistinę estetinę raišką, poetinį naratyvą, tęsęs klasicizmo, konstruktyvizmo, suprematizmo tradicijas, kūręs distopines vizijas (2.5 pav.). Estijoje greta įprastinio architektūros lauko reiškėsi jauni architektai (vadinamoji „Talino mokykla“ – L. Lapinas, V. Kunnapu, J. Okasas ir kt.), lygiagrečiai užsiėmę meninėmis praktikomis. Tokios praktikos gali būti laikomos architektų emancipacija: išsilaisvinimu nuo rutininės biurokratinės tipinių projektų kūrimo sistemos, o taip pat išsilaisvinimu nuo funkcionalistinės architektūros ir kasdienio gyvenimo suvaržymų (2.4 pav.). Minėti architektai savo teoriniuose, fikciniuose projektuose kūrė alternatyvinių naratyvą. Šiuo aspektu postmodernizmas reiškėsi ir kaip utopinis projektas.

2.4 pav. Gyvųjų miestas – mirusiųjų miestas, arch. L. Lapinas, 1978 m.

Fig. 2.4. City of the Living – City of the Dead, arch. L. Lapin, 1978

2.5 pav. Architektūros ir šiuolaikinio meno muziejus, arch. A. Brodskij, I. Utkin, 1987 m.

Fig. 2.5. Museum of Architecture and Contemporary Art, arch. A. Brodsky, I. Utkin, 1987

Vienu svarbiausių vėlyvojo socializmo sociopolitinių bruožų (kalbama apie Lietuvą ir Sovietų Sąjungą) buvo radikali diskursyvi skirtis: architektūra ir visuomenė buvo atribota nuo kritinės jas apibrėžti turėjusios metakalbos. Architektūrai, kaip ir kitoms kultūros bei meno rūšims, taikant vienintelį oficialų „socialistinio realizmo“¹⁴ ideologinį-kultūrinį modelį, teorinės diskusijos apie

¹⁴ Čia „socialistinis realizmas“ suprantamas ne kaip konkretaus laikotarpio stilistika, o kaip bendra ideologinė-kultūrinė koncepcija. Pirmuoju atveju terminas naudojamas su J. Stalino

modernizmo ar postmodernizmo raišką buvo sunkiai įsivaizduojamos. Oficialioje sovietinėje spaudoje modernizmo – postmodernizmo prieštaravimai praktiškai nebuvo analizuojami dėl paprastos priežasties: kaip pastebi sovietinės architektūros tyrinėtojas R. Andersonas, net pats „moderniosios architektūros“ terminas retai aptinkamas Rusijos architektūros diskurse; plačiau vartotas neutralėsnis terminas „šiuolaikinė architektūra“ (rus. *sovremennaja arhitektura*) (Anderson 2015: 10). 1980-aisiais terminas „modernizmas“ pasitaikė dažniau būtent dėl siekio kontekstualizuoti naująsias postmodernizmo tendencijas. Tuomet, kai Vakaruose postmodernizmas buvo visų pirma apibrėžiamas kaip kritinis diskursas (o po taikomas literatūroje, architektūroje ir kt.), Rytų Europoje šis terminas naudojamas *retrospektyviai*, jis įvedamas į sociokultūrinį diskursą tik 1980-ųjų pabaigoje ir atbuline data pritaikomas ankstesniems laikams (anksčiau sukurtiems kūriniais ir kt.). Tai apibendrinama tokia seka: 1970-aisias kalbama apie postmodernizmo architektūrą „ten“ (Хайт 1975; Рябушин, Хайт 1979), 1980-ųjų pabaigoje paminima tokia raiška „čia“ (Jurkštas 1984), ir tik 1990 m. atsiranda laikotarpį apibendrinantys analitiniai tekstai (Mačiulis 1996).

Požiūrių į tokių globalių reiškinių kaip modernizmas ir postmodernizmas analizė būtų šių reiškinių lokalių raiškų vertinimas. Moksliniame diskurse šiuo tikslu jau apie 20 metų taikomos „daugeriopos“, „alternatyvios“, „mobilios“, „lokalios“ modernybės sampratos. Kaip teigia Izraelio sociologas Sh. N. Eisenstadtas, „viena svarbiausių termino „daugeriopos modernybės“ reikšmių yra ta, kad modernybė ir vesternizacija nėra tapačios; Vakarų modernybės modeliai nėra vienintelės „autentiškos“ modernybės, nors ir tebėra svarbiu pavyzdžiu bei išlieka atraminiu atskaitos tašku“ (Eisenstadt 2000: 2). Daugeriopos modernybės raiškai buvo skirta viena iš 2014 m. Venecijos architektūros bienalės teminių parodų „Absorbuojant modernybę“. Kaip teigia parodos kuratoriai, „po Universalus Modernumo tariamu „vienodumu“, individualūs kuratoriai atskleidžia nacionalines ypatybes ir specifinius bruožus, įsitvirtinusių jų šalių modernybėse (...) Nuo „modernybės visiems“ mes priėjome prie „kiekvienam savos modernybės“ (Koolhaas 2014: 22)“. Todėl modernizmo ir postmodernizmo raiška Lietuvoje vertintina kaip pavyzdinio („klasikinio“, „vakarietiško“) projekto įtakų ir įvairių vietinių sociokultūrinių kontekstų dermė. Teigiama, kad su postmodernizmu siejamos regionalizmo ir istorizmo tendencijos buvo artimos

valdymo laikotarpiu siejamai 1940–1950-ųjų architektūrai įvardyti. Antruju atveju terminas traktuojamas kaip aptakus ir komplikotas viso sovietinio laikotarpio meno ir architektūros apibūdinimas, suprantamas ir kaip stilius, ir kaip metodas, kurio apibrėžimas priklausė ir nuo pačių autorių interpretacijos. Kalbant apie architektūrą, terminas pirmą kartą pavartotas 1937 m. I-ame SSRS architektų suvažiavime, ir iki pat pat paskutinio 1987 m. įtrauktas į šių renginių rezoliucijas kaip duotybė, neišskleidžiant plačiau jo prasmės. Terminas apžvalga žr. pvz. Астафьева-Длугач, М. 1984. Социалистический реализм в архитектуре. Проблемы и подходы, in *Архитектура СССР, 1984-05*, p. 37-43.

sovietinės Lietuvos „kaimiškajam posūkiui“ ir „atminties sugrįžimui“ (V. Davoliūtės terminai, plačiau aptariami sekančiuose poskyriuose).

Chronologiniu-estetiniu aspektu, postmodernizmo architektūra žymi perėjimą iš vėlyvojo modernizmo, regionalizmo (tai iliustruotų V. Stausko, G. Tiškaus kūryba), iracionalizmo (A. Šilinskas, G. Telksnys), konstruktyvizmu besiremiančiu bandymu atnaujinti modernizmo raišką (A. Alekna, L. Vaitys) tendencijų. Naujų architektūros tendencijų poveikumą sovietinėje aplinkoje be abejo lėmė unifikuotumu pasižymintis bendras šalies estetiškas kontekstas, kuris tapo palankia terpe įvairiems su individualia, subjektyvia raiška siejamiems eksperimentams. Būtina paminėti ir tam tikrą postmodernizmo raiškos vėlyvuosiu sovietmečiu specifiskumą, siejamą su manierizmo tendencijomis (Mačiulis 1996, Petrulis 2005), kurios gali būti siejamos su ypatingomis kultūrinės praktikos sąlygomis. N. Putinaitės pastebėjimu, vėlyvuosiu sovietmečiu silpnėjant režimui, atsirado daugiau laisvės peržengti leistinumą ribas, ji tokį „žaidimą“ su režimu vadina „išmone“. Tačiau šią „išmonę“ ji skiria nuo postmodernistinio „žaidimo“, kuriam būdingas laisvas ir nesuinteresuotas manipuliavimas kultūriniais kontekstais. Sovietinei kasdienybei buvo būdinga išmonė, grįsta ne pertekliumi, o stoka. N. Putinaitė teigia, kad ši išmonė „gamino“ dalykus ir tikroves, kurios tebuvo panašios į normalias ar „tikras“ (Putinaitė 2007: 161). Tai gi sovietinis (ir postsovietinis) manierizmas turėjo skirtingą sociokultūrinį kontekstą, tačiau tokia raiška siejama ir su kai kuriomis postmodernizmo (pavyzdžiui, JAV komercinės architektūros) tendencijomis.

Chronologiniu požiūriu, iš pirmųjų postmodernizmo architektūros bruožų turinčių objektų minimi „chrestomatiniai“ darbai: 1979 m. R. Šilinsko „Arka“ (įėjimas į sveikatingumo kompleksą Palangoje), ankstyvieji A. Šarausko ir G. Telksnio interjerai (Mačiulis 1996). Tai iš tiesų pirmieji egzemplioriai, išsiskyrę inovatyviais estetiniais, erdviniais, spalviniais sprendimais. 1980-aisias, postmodernizmo pakilimo metu, jo tendencijoms paplitus ir Lietuvoje, jo raiška tapo viena dominuojančių Lietuvos architektūroje. 1990-ųjų politinės bei ekonominės transformacijos sąlygojo bendrą estetinį pliuralizmą; ši raiška transformavosi į dekonstruktyvizmo, neoklasicizmo sroves, taip pat, XX a. pab. – XXI a. pr. iškilo aktualesnės architektūros kryptys. Postmodernizmo raiška pastebima visų tipologijų objektuose: ir gyvenamuosiuose, ir visuomeniniuose pastatuose. Pažymėtina, kad reikšmingą architektūrinės produkcijos dalį 1980-aisias ima sudaryti ir konkursams skirti bei neįgyvendinti projektai. Tai sietina su bendru santykinio laisvėjimu, sąlygojusiu atsiradusias galimybes dalyvauti ne tik vietiniuose, bet ir tarptautiniuose konkursuose, skatinusiu reikštis vietines iniciatyvas. To laikotarpio konkursiniai darbai ir neįgyvendinti projektai sudarė būdingąjį kultūrinį kur kas mažesnio skaičiaus įgyvendintų objektų foną ir buvo reikšmingi savo kultūrine autonomija. Konkursiniai darbai sudarė galimybę tiesiogiai pateikti idėjas, nederinant jų

projektavimo institutų komisijose ir statybos valdybose, buvo įtraukiamas išplėstinis dalyvių ratas, suteikiama galimybė jauniems kūrėjams. Konkursai vertintini kaip socialinis kapitalas, praplečiantis estetines ir koncepcines architektūros lauko ribas.

Architektūros raiška neatsiejama nuo ją kuriančių personalijų arba kolektyvų, susivienijimų ir jų bendradarbiavimo aplinkybių. Postmodernizmo idėjos buvo svarbios ištiesai kartai apytikriai 1950–1965 metais gimusių architektų. Vyresnioji jų grupė susipažino su postmodernizmu jau pradėję profesinę veiklą, jo raiška tapo šių architektų kūrybos integralia tąsa. Jaunesnioji architektų grupė susidūrė su postmodernizmo raiška studijų metais (~1975–1990 m.), jis tapo reikšmingu postūmiu jų ankstyvajai kūrybai. Tarp architektų, kurių kūryboje buvo svarbios postmodernizmo tendencijos, paminėtini A. Žebrauskas (g. 1955) Telšiuose, V. Klimavičius (g. 1959) Panevėžyje, A. Černiauskas (g. 1949), K. Jurėnas (g. 1955), A. Vyšniūnas (g. 1957) Šiauliuose, S. Manomaitis, S. Plungė (g. 1957), V. Janulis (g. 1957), G. Čičiurka (g. 1959) Klaipėdoje, E. Miliūnas-Simas (g. 1952), S. Juškys (g. 1954), A. Kančas (g. 1954), A. Kaušpėdas (g. 1953), A. Karalius (g. 1960), V. Kuliešius (g. 1960), G. Natkevičius (g. 1958) Kaune, G. Baravykas (g. 1940), L. Vaitys (g. 1943), K. Pempė (g. 1959), G. Ramunis (g. 1950), S. Šarkinas (g. 1950), L. Merkinas (g. 1948), R. Krištapavičius (g. 1958), A. Trimonis (g. 1957), G. Čaikauskas (g. 1962), A. Ambrasas (g. 1962) Vilniuje.

Projektavimas sovietmečiu rėmėsi projektavimų institutų, suskirstytų geografiniu ir tipologiniu (svarbūs visuomeniniai pastatai, komunaliniai objektai, pastatai senamiesčiuose, gyvenamieji pastatai, objektai kaimo vietovėse ir kt.) aspektais veikla. Nesant alternatyvių praktikų galimybių, visi architektai būrėsi šiuose institutuose, kartu užsiimdami ir neformalia veikla, tarp jų ir architektūros savišvieta. Šiuos aspektu svarbią vietą užėmė profesinės organizacijos – Lietuvos architektų sąjungos regioninių skyrių būstinės, kurios, nesusijusios su konkrečiais institutais, tapo skėtinėmis neformalios architektų savišvietos veiklos centrais. Juose 1970-ųjų pabaigoje ėmė kurtis Jaunųjų architektų sekcijos, kurių veikla siekė užpildyti profesinių žinių vakuumą – čia buvo organizuojamos parodos, filmų peržiūros, projektų aptarimai. Jaunųjų architektų sekcijos ėmė kurtis ir svarbesniuose projektavimo institutuose, čia imta leisti jaunųjų architektų kūrybos katalogus (2.6, 2.7 pav.). Šie katalogai vadintini pirmaisiais neformaliais architektų kūrybos pristatymo ženklais – savo nepretenzinga kokybe ir įvairialypiu turiniu jie ženkliai skyrėsi nuo oficialiųjų leidinių – miestų architektūrai skirtų albumų, kuriuose daugiausiai buvo eksponuojami įgyvendinti kompleksai ar pristatomieji institutų veiklai skirti prospektai. Nesuklystume teigdami, kad šių katalogų sklaida neperžengė profesinio rato, tačiau jų įtaka architektams (ypač jaunosios kartos) buvo nemaža. Pažymėtina, kad šie leidiniai buvo daugiausia skirti projektams

(įgyvendintų objektų jų puslapiuose buvo mažuma, o daugelis taip ir liko tik popieriuje), o visuotinės stokos sąlygomis daugeliui jaunųjų architektų tai tapo profesinės saviraiškos ir kūrybinio eksperimento vieta. Kaip rašo A. Karalius, „1982-ųjų laidos Miestų projektavimo instituto Jaunųjų architektų katalogas tapo bomba. Jau vien kuklaus juodai balto leidinuko faktas Sovietų Sąjungoje kvepėjo neregėta drąsa, o ir jaunųjų architektūra kvepėjo įžūliai antitarybiškai (...) A. Ambrasas įsidrąsinęs net instaliaciją fakulteto koridoriuje su Pempės ir Ramunio opusu įrengė priešgaisrinio čiaupo vietoje. Postmodernizmo ikonos (projekto!) atvaizdai kiekvieną pertrauką buvo tirštai apspisti bundančios architektuomenės“ (Karalius 2016). Tokia eksperimento dvasia suteikė balanso sovietmečiu labiausiai vertinamam apčiuopiamo rezultato siekimui ir hiperproduktyvumui. Kaip rašo J. Minkevičius, „būdinga, kad postmodernistai sukėlė didelį triukšmą, bet praktiškai pastatė labai nedaug“ (Minkevičius 1983: 33). Tačiau postmodernizmo laikotarpis suformavo ir kitą požiūrį – kad teorinis projektas gali prilygti įgyvendintam objektui. „Talino mokyklos“ Estijoje ar „popierinės architektūros“ Maskvoje pavyzdžiai rodo, kad šie, postmodernizmo įtakoti reiškiniai įsteigė minties ir idėjos tolygumą (ar pirmumą) įgyvendintiems objektams. Kritinės ir eksperimentinės praktikos Lietuvos architektūroje taip pat pirmiausia sietinos su postmodernizmo architektūros laikotarpiu.

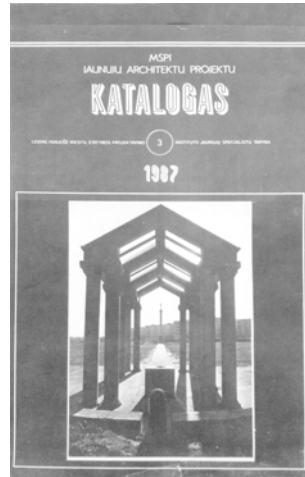
Apibendrinant sovietinio laikotarpio žinias, pastebima, kad to laikotarpio architektai turėjo galimybę susipažinti su Vakarų tendencijomis, jomis domėjosi ir daug ką mėgino pritaikyti savo praktikoje. Suprasti to meto situaciją padėtų istoriko B. Andersono „įsivaizduojamų bendruomenių“ samprata, jas apibrėžianti kaip bendros kolektyvinės vaizduotės formuojamą socialinį darinį. Tokia bendruomene įvardytini ir architektai, tarp jų ir Rytų bloke Šaltojo karo laikais, kuriuos komunikacinių technologijų (architektūrinių publikacijų) pagalba, nepriklausomai nuo skirtingų politinių ir socioekonominių sąlygų, vienijo bendri profesiniai (estetiniai ir kultūriniai) interesai.

Postmodernizmo tendencijos buvo palankiai sutiktos architektų, ir, joms prarandant aktualumą, skeptiškai vertintos kritikų. Dėl kartotinumų ir nesavarankiškumo Lietuvos bendrakultūriniam diskurse dominuoja negatyvus arba atsargus postmodernizmo architektūros vertinimas. Kadangi šis reiškinys susiformavo už Lietuvos ribų, tęsėsi gana trumpai ir (galbūt dėl trumpos laiko distancijos) nesukūrė daug pripažintų pavyzdinių objektų, jo palikimas kvestionuojamas. Tokią poziciją apibendrina A. Samalavičius: „tačiau ką ši sąvoka reiškia Lietuvoje? Dažniausiai beveik nieko, išskyrus nebent polinkį pasiskolintomis sąvokomis pridengti kūrybos seklumą ir bejėgiškumą, replikuojant į tai, kas jau pagaminta kitur, ir tokiu būdu „dalyvauti“ pasauliniuose kūrybos procesuose“ (Samalavičius 2008a: 133).

2.6 pav. Komunalinio ūkio projektavimo instituto (KŪPI) jaunųjų architektų projektų katalogo viršelis, 1984 m.

Fig. 2.6. The catalog of young architects' projects at the Communal Economy Design Institute (KŪPI), cover, 1984

2.7 pav. Miestų statybos projektavimo instituto (MSPI) jaunųjų architektų projektų katalogo viršelis, 1987 m.

Fig. 2.7. Catalog of young architects' projects for the Urban Design Institute (MSPI), cover, 1987

1980-aisias postmodernizmas buvo entuziastingai sutiktas didelės dalies tuomet aktyviai kūrusių jaunųjų architektų ir siejamas su permainų viltimis. Jų pasisakymai ir straipsniai postmodernizmo idėjose matė regionalistinės raiškos, istorinės aplinkos respektavimo, klasikinių miesto elementų (gatvės, aikštės, kvartalo) atgaivinimo perspektyvas (Baravykas 1980a; Kančas 1980). Kaip 1988 m. rašė S. Stoma, „įdomu, kad postmodernistinės estetikos puolimas pas mus savotiškai sutampa su visuomenės gyvenimo pokyčiais. Ir nenuostabu – einama ta pačia kryptimi: nuo abstrakcijų prie žmogaus, nuo kosmopolitizmo prie nacionalumo, nuo bedvasiškumo kulto prie tikrųjų vertybių paieškų ir pagaliau – atsigręžiama į istoriją, tačiau ne regresyviai, ne dėl jos pačios, bet dėl aiškesnės dabarties ir ateities“ (Stoma 1988: 13). Postmodernizmo sugretinimas su visuomenine kaita – būdingas aptariamam laikmečiui, kuomet ši tendencija, regis, apibendrina bendresnius pozityvius sociokultūrinius pokyčius.

Paskutiniame XX a. deš. postmodernizmas vis dažniau minimas būtuojų laiku, jį nukonkuravo naujos architektūros tendencijos. A. Nasvyčio nuomone, „postmodernizmo filosofijos ir architektūros trumpas gyvenimas susijęs su per dideliu dekoratyvumu“ (Nasvytis 2001: 76). Situaciją po Nepriklausomybės atkūrimo gana taikliai apibūdina architektas V. Klimavičius, sukūręs nemažai postmodernizmo bruožų turinčių objektų. Kalbėdamas apie politinės santvarkos pasikeitimą, jis teigia: „Mes linę šitai tapatinti su perėjimu iš materialistinės

pasaulėvaizdos į idealistinę. Tačiau, mano manymu, architektų visuomenėje įvyko atvirkštinis dalykas (...). Aš tapau materialistu. Dabar, kai viską lemia rinkos ekonomika, projektavimo rinka, man mažiausiai įdomu, kokios stilstikos mano kūriniai, ar aš esu modernistas, ar postmodernistas“ (Klimavičius 1996: 29). Tai žymi charakteringą virsmą – grynos estetinės tendencijos architektams vis mažiau svarbios, pastebimas ir vertybinis lūžis. Kita vertus, imta laisviau žvelgti į architektūrinę raišką: ji atpalaiduota nuo noro derintis prie Vakarų, išvelgta ir tai, kad postmodernizmas nėra vienalytis reiškiny.

Architektūros kritikai apie šį judėjimą atsiliepė pakankamai skeptiškai, o neretai ir atvirai neigiamai. Kaip teigė A. Mačiulis, „Postmodernizmas mums, lietuviams, turintiems ypač savitą senovės baltų kultūros, archajiškojo pagoniškojo kulto dvasinį paveldą, seną kalbą, mitus, papročius bei tradicijas, kurios išliko ir krikščioniškoje mūsų kultūroje, šventėse, ypač susijusiose su Šv. Marijos kultu, teikia galimybę, nekopijuojant Vakarų šalių kultūros, sukurti savitą, kokybiškai naują šiuolaikinę meninę formą. Gaila, kad šiomis galimybėmis nebuvo pasinaudota. Postmodernizmas šiuolaikinėje lietuvių architektūroje įgavo stereotipiškus bruožus, nužiūrėtus iš vakarietišku architektūros žurnalų“ (Mačiulis 1996: 23). Jam antrina J. Minkevičius: „Avangardinės architektūros idėjos, prasiskverbdamos pro įvairius barjerus, buvo naudojamos nevienodai ir įgydavo skirtingas, savitas formas. Kartais jos reikėsi (...) nekritiškai susižavint postmodernizmo pažiūromis ir naujomis galimybėmis. Postmodernizmas, kaip „sovietinio“ ir „pasaulinio“ antinomija, turėjo kai kurių teigiamų kūrybinių aspiracijų, bet Lietuvoje jis nebuvo pakankamai permąstytas ir netapo savitu reiškiniu. Jo ironiškoji potekstė, o kartais ir tiesioginė kičo kalba tiko ten, kur egzistavo pliuralistinė visuomenė, galėjusi sau leisti autoironiją. Lietuvoje jis buvo dirbtinis, neparemtas jokiais idėjinėmis, ekonominėmis ar sociologinėmis prielaidomis“ (Minkevičius 2014: 152).

Kita vertus, minėtų autorių kritiška pozicija gali reikšti ir paprasčiausią kartų kaitą: abu šie kritikai (A. Mačiulis – ir praktikuojantis architektas) priklauso ankstyviausiajai XX a. II pusės specialistų kartai, kuriai imponuoja kitos kultūrinės-estetinės priegios. „Postmodernistų“ karta neužaugino ryškių savų architektūros kritikų, tuo metu naujų (Vakarų) teorinių priegių sklaida, vieša polemika ir darbų pristatymu neretai aktyviai užsiėmė patys architektai. Retrospektyviai žiūrint, architektų, kurių kūryba susijusi su postmodernizmo laikmečiu, neutrali laikysena šio judėjimo atžvilgiu paaiškinama jų pačių dalyvavimu jo raiškoje. Pažymėtina, kad postmodernizmas, nors ir neretai buvo skeptiškai vertinamas vyresnių architektų-modernistų kartos, visgi nesulaukė jų atviro pasipriešinimo. Charakteringa tai, kad tokia architektūra sulaukė nemažai kritikos po savo pakilimo laikotarpio, – pažymint bendrą kultūros tendencijų vėlavimą, paviršutiniškus stilstinius ieškojimus. Paplitęs ir postmodernizmo

gretinimas su savitiksle eklektika, nepagrįsta išraiškos priemonių ir detalių gausa bei nesuderinamumu. Pastaruoju metu prie polemikos dėl šio laikotarpio architektūros sugrįžtama jos saugojimo ir kultūrinės vertės kontekste (šie aspektai aptariami paskutiniame darbo poskyryje).

Praeities architektūros tendencijų vertinimas su laiku kinta, naujai apibrėžiant dabarties santykius su istorija. Reikėtų prisiminti, kad XX a. pradžios istorizmo ir XX a. vidurio vadinamojo socialistinio realizmo tendencijos savo laiku taip pat buvo vertinamos kritiškai. Todėl iš šių dienų perspektyvos, priešprieša tarp postmodernizmo ir modernizmo architektūros atrodytų gana dirbtinė. Nuosaikesnis požiūris įsitvirtina ir dėl laiko distancijos, sušvelninančios buvusius radikalius požiūrius. Taip pat šiuolaikinė architektūrinė raida sugrąžino nemažai modernizmo principų. Charakteringas architekto A. Černiausko (1980-aisiais su bendraautoriais sukūrusio iliustratyvių postmodernizmo bruožų turinčią Saulės laikrodžio aikštę Šiauliuose) požiūris: „...anksčiau (*1980-aisiais* – aut. past.) maniau, kad modernizmas išsisėmė (...), tačiau dabar vėl prie jo grįžau, naujai atradamas jame dar daug neatrastų dalykų“ (Černiauskas 2017). Postmodernizmo architektūra pasižymėjo tiek kritinėmis, tiek komercinėmis strategijomis, tačiau, retrospektyviai žiūrint, ji priklauso ryškiam Lietuvos architektūros laikotarpiui, įkūnijančiam charakteringas laikmečiui meninės raidos pliuralizmo ir individualizmo tendencijas.

2.2. Kontekstualizmas ir regionalizmas kaip postmodernizmo architektūros nacionalinio identiteto įvietinimo priemonė

„Kontekstualizmas reiškia ne tik formalų, bet ir prasminį grįžimą prie mūsų tradicijų, prie architektūros, būdingos mūsų gamtinėms sąlygoms, mūsų landšaftui“ (Baravykas 1990:14).

Šis poskyris skirtas erdvės ir vietos sampratoms plačiaja prasme ir jų manifestacijoms architektūroje. Minėti terminai suprantami ne tik kaip objektyvios aplinkos sąlygos, bet ir kaip architektūros raidą nulemiantys veiksniai. Erdvės ir vietos parametrai tiriama, klasifikuojami ir konceptualizuojami bei instrumentiškai taikomi kūryboje. Pastebima, kad vietos reflektavimas XX a. II pusės platesniame meno kontekste yra universalus reiškinys, šiuolaikiniame menotyros diskurse specifinė vietos įtaka dažnai aptariama, pavyzdžiui, vaizduojamojo meno ir fotografijos srityse.

Bet kuri specifinė vieta pasižymi jai būdingų įgimtų bruožų visuma, sudarančia vietos urbanistinį, kultūrinį, socialinį kontekstą. Su šios terpės

respektavimu susijusios regionalizmo ir kontekstualizmo tendencijos, kaip jautrumas architektūros terpei, aplinkos savybių atkartojimas, įvardijamos tarp reikšmingiausių postmodernizmo architektūros bruožų (Jencks 1977, Stern 1977). R. Sternas kontekstualizmą apibūdino kaip priegą, kuomet atskiras pastatas laikomas didesnės visumos fragmentu: „Kontekstualizmas leidžia tikėtis, kad naujo pastato forma, spalva ir mastelis bus glaudžiai susiję su greta esančio seno pastato forma, spalva ir masteliu“ (Stern 1977: 275). Architektų ir urbanistų moralinį imperatyvą vietai apibrėžiamas kaip būtinybė ištirti vietos istoriją, gyventojų jausmus ir poreikius, amatų tradicijas, vietines medžiagas, bendruomenių politines ir ekonomines realijas. Tokia kontekstualizmo samprata glaudžiai susijusi su istoriškai susiklosčiusios estetinės ir sociokultūrinės aplinkos pratęsimu ir papildymu, ankstesnių formų atkartojimu ir pritaikymu. Architektūrinis kontekstualizmas apibrėžiamas kaip architektūros objekto santykis su integraliais aplinkos faktoriais. Šie faktoriai gali būti fiziniai, socialiniai, geografiniai ir kt. Išsamiai kontekstualizmą analizavusi I. Ruseckaitė kaip esminius išskiria 1) urbanistinį, 2) sociokultūrinį, 3) konceptualųjį kontekstualizmo modelius (Ruseckaitė 2012). Kita vertus, akivaizdu, kad šios tendencijos priklauso esminėms architektūros raiškos kategorijoms, ir negali būti laikomos itin inovatyviais bruožais ar būti savinamos kažkurios specifinės srovės. Vietos arba erdvės kontekstas, kaip aplinkybių visuma, nulemianti supratimą apie konkrečią vietą, visada buvo architektūrinio mąstymo dalis, tačiau tik 1960–1970-aisiais jis pradėtas konceptualizuoti kaip savarankiška architektūrinė, urbanistinė ar, plačiau, kultūrinė praktika.

Regionalizmo ir kontekstualizmo terminai kartais vartojami kaip sinonimai, tačiau jie nėra tapatūs. Šių sampratų skirtis įvardijama per jų priegų taikymo pobūdį: regionalizmo terminas dažniausiai pasitelkiamas apibrėžiant su etnografinė arba liaudiška raiška susijusią neprofesionaliąją architektūrą, neretai siejamą su užmiesčiu, gamtine aplinka, kaimo ir kurortinėmis vietovėmis. Kontekstualizmo terminas platesnis, apimantis platesnės fizinės aplinkos vertinimą. Kaip pastebi R. Buivydas, „Žodžio „regioninis“ reikšmės skleidžiasi nuo bendro pobūdžio „vietinis, priklausantis, apimantis tam tikrą apibrėžtą teritoriją ar tradiciją“, „kas nors savito ar atskiro nuo kitos visumos“ iki architektūroje tapusio įprastu ženklavimo to, kas atitinka sampratą „kontekstualus“, „tradiciškas“, „liaudiškas“, „reiškiantis vietos savitumą“ (Buivydas 1999: 70). Semantinio, kognityvinio, vizualinio tapatumo studijos įsitvirtino šiuolaikiniame Lietuvos architektūrologijos diskurse. Semantinius vietovės aspektus aptarė R. Buivydas (2004), apie Vilniaus vizualinį tapatumą rašė ir Z. Daunora (2003), A. Vyšniūnas (2006), vietovės kultūrinio tapatumo respektavimo principus analizavo V. Petrušonis (2004).

Architektūros dėmesys vietos ypatybėms 1960–1970-aisiais skleidėsi nuo abstrakčių filosofinių apmąstymų iki konkrečių urbanistinių strategijų. Didelę

įtaką tokiems svarstymams padarė filosofas M. Heideggeris ir jo studijų apie autentišką žmogaus santykį su žeme nulemta fenomenologinė tradicija. Šią tradiciją į architektūros lauką perkėlė Ch. Norberg-Schulzo vietos fenomenologija, tvirtinusi, jog architektūra privalo tapti žmogaus „egzistencine atrama“ ir įkūnyti „vietos dvasią“ – *genius loci* (Norberg-Schulz 1980). „Vietos dvasią“ gaivinusiame architektūros kontekstualizmo aspektui ryškų pėdsaką paliko europiečių architektai ir teoretikai P. Portoghesis, V. Gregottis, A. Rossis, istoriją ir tradiciją suvokę kaip nenutrūkstamą reiškinį, kurį reikia studijuoti ir tyrinėti. Gimininga „vietos dvasios“ sampratai buvo A. Rossio „*locus*¹⁵“, „specifinės vietos ir joje esančių pastatų santykis (...) tuo pat metu savitas ir universalus“ (Rossi 1982: 103). „*Locus*“ apibendrina konkrečios vietos savybes, sąlygotas laiko, topografijos, formos. Toks požiūris apibendrina conceptualiojo kontekstualizmo sampratą, neapsiribojančią aplinkos formų pakartojimu, o suvokiamą kaip idėjinių kultūros formų integravimas architektūroje.

Konteksto, kaip turinčio generatyvinių galių reiškinio, taikymą lėmė ir kognityviniai architektūros tyrimai bei prieigos. Tarp jų paminėtini K. Lynch mentaliniai miesto žemėlapiai, R. Arnheimo vizualinės raiškos tyrimai, G. Debordo miesto psichogeografijos sąvoka ar C. Rowo ir F. Koetterio „Koliažinio miesto“ (*Collage City*) daugiasluoksniškumas. Instrumentiniai regionalizmo aspektai analizuoti L. Mumfordo, S. Giediono darbuose, konkrečių sprendimų siūlė G. Culleno įkvėptas britų miestovaizdžio (*townscape*) judėjimas.

Regionines ypatybes akcentavo didelę įtaką šiuolaikinės architektūros diskurse palikusi kritinio regionalizmo sąvoka, kurią 1980-ųjų pradžioje konceptualizavo architektūros kritikas K. Framptonas. Jo manymu, „kritinį regionalizmą reiktų suprasti kaip marginalinę praktiką, kuri, nors ir būdama kritiška modernizacijos atžvilgiu, neatsisako emancipuojančių ir progresyvių moderniosios architektūros aspektų palikimo“ (Frampton 1996: 327). Akivaizdu, kad K. Framptonas kritinį regionalizmą suvokė visų pirma kaip „moderniojo projekto“ tęsinį ir kaip atsvarą jo kritiškai vertintai postmodernizmo architektūrai. Jo teorijoje kritinis regionalizmas, kylantis iš pasaulinės sistemos periferijų, turėjo ne tik apsaugoti nuo aukštojo modernizmo mašininės estetikos, bet ir oponuoti postmodernizmo populizmui. Išskirdamas dvi postmodernistų grupes: neo-istoristus (kaip išimtinai antimodernius) ir neo-avangardistus (kaip griežtai postmodernius), regionalizmui jis brėžia vidurio kelią tarp abiejų pozicijų kaip statybos būdą, jautriai atsižvelgiantį į vietos ir klimato įvairoves. Ši samprata siekė surasti bendrą vardiklį tarp XX a. II pusės Danijos (J. Utzonas), Portugalijos (A. Siza), Šveicarijos (M. Botta), Japonijos (T. Ando) architektų, skyrusių dėmesį plataus regioninio konteksto analizei. Alternatyva kritiniam

¹⁵*Locus* – vieta (lot.).

regionalizmui ir galbūt jo pirmtaku laikomas folklorinis ar etnis (Indijos, Kinijos) modernizmas.

Kritinio regionalizmo ir, plačiau, kontekstualizmo idėjos buvo pasisavintos postmodernizmo architektūros. Kaip pastebi F. Jameson, (...) „matome, kad kritinis regionalizmas pasižymėjo bendresniu postmodernizmui būdingu kontekstualumu. Vertės suteikimas daliai ar fragmentui pasisuka netikėtu rakursu – kaip sinekdochinė funkcija, kuomet atskiras pastatas atstovauja bendrą vietos erdvinę kultūrą. Šiuo atžvilgiu kritinis regionalizmas gali būti apibūdinamas kaip visuminės pasaulinės sistemos (ar bent jau jos periferijos, ar net Trečiojo pasaulio) postmodernizmas“ (Jameson 1994: 194). Taigi, kritinio regionalizmo samprata paplito daugumoje Vakarų šalių, šis konceptas kaip teorinė bazė puikiai tiko ir mažesnėms, periferinėms valstybėms (įskaitant ir tuometinio Rytų bloko šalis), siekusioms apibrėžti savo tradicines vertes, principus ir nacionalinį identitetą.

Kontekstualizmo prieigos ir regionalizmo idėjos gali būti vertinamos ir kaip postmodernizmui būdingi tropai, ir kaip platesnės architektūros dėmesio vietai sampratos. Taip pat šios savybės buvo labai svarbios ir vėlyvojo modernizmo architektūrai, todėl aiškią chronologinę ir estetinę ribą tarp postmodernizmo ir vėlyvojo modernizmo srovių brėžti sudėtinga. Laikomasi nuostatos, kad vietos savybių taikymas architektūroje tampa postmodernus tuomet, kada peržengia stilizaciją interpretacijos link, intencionaliai įtraukdamas kelis kontekstualumo aspektus: urbanistinį, sociokultūrinį, konceptualųjį. Postmoderni stilizacija neretai ženklinama ir ironijos, išlaikant atstumą tarp formos ir jos menamos prasmės.

Kalbant apie architektūrinį regionalizmą, visų pirma siejamą su mažesnių (regioninių) miestų ir miestelių bei kurortinių vietovių architektūra, neįmanoma apeiti platesnės regioninio planavimo kaip gyvenviečių tinklų formavimo temos. Būtina paminėti K. Šešelgio vadovaujamo kolektyvo parengtą rajoninio planavimo schemą (1964 m.) ir jo kompleksinę dalį, V. Stausko grupės parengtą poilsio zonų perspektyvinę raidos schemą (1965 m.). K. Šešelgio suformuota vieningos apgyvendinimo sistemos (VAS) mokslinė koncepcija rėmėsi tolygiaus ūkio ir kultūros centrų išdėstymo ir jų diferencijuoto ugdymo principu. Svarbiais Lietuvos rajoninio planavimo schemas uždaviniais buvo: a) visiems šalies gyventojams panašių socialinio ir kultūrinio aptarnavimo sąlygų sudarymo siekinys ir b) miesto ir kaimo gyvenviečių, kaip bendros sistemos, plėtra.

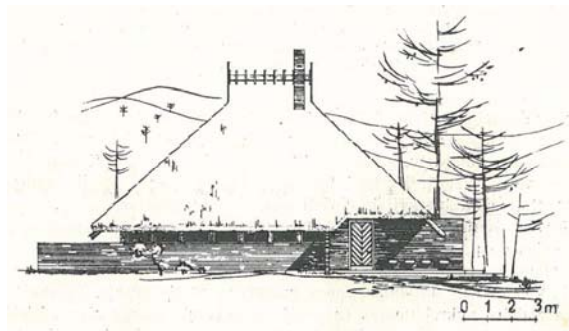
Vieningo apgyvendinimo sistema (lyginant su alternatyviais variantais: monocentriškos plėtros ar urbanizuotų ruožų) numatė panašias socialinio ir kultūrinio aptarnavimo sąlygas, kurios nulėmė stambesnių gyvenviečių su lokaliais centrais susiformavimą. Tokiose gyvenvietėse, be gyvenamųjų, buvo numatyti visuomeniniai centrai, kurių optimalią sudėtį sudarė ugdymo ir medicinos įstaigos, parduotuvės, pašto skyriai, sporto infrastruktūra ir kt.

E. Ramanauskas ir L. Dringelis, analizuodami sovietinį kaimo vietovių urbanistinį palikimą, išskiria du periodus: iki 1960 m. ir 1960–1990 m. (Ramanauskas; Dringelis 2013: 7). Pirmasis periodas įkūnija pakankamai fragmentuotą, skubotą ir atsitiktinį užstatymą. Antrasis etapas atspindi situaciją jau paruošus rajoninio planavimo schemas: to laikotarpio užstatymas labiau apgalvotas ir apspręstas techno-ekonominių ir socialinių faktorių, jis atspindi ir kiek pakitusią miestelių ir kaimų erdvinio vystymo strategiją. Išlaikant esminį socializmo siekį suartinti miestą ir kaimą (taip pat ir architektūros pagalba), kaimo architektūra vis dažniau pasižymi regioniniais bruožais. Su 1945–1960 m. periodu tapatinamą indiferentišką ar neutralią architektūrą keičia į etninės architektūros formas besiorientuojanti raiška (2.8, 2.9 pav.).

2.8 pav. Užėigos prie Rubikių ežero projektas, arch. K. Zubovas, 1968 m.

Fig. 2.8. Inn at lake Rubikiai, project, arch. K. Zubovas, 1968

2.9 pav. Turistų aptarnavimo punkto – seklyčios projektas Nidoje, arch. V. Stauskas, 1974 m.

Fig. 2.9. Tourist centre in Nida, arch. V. Stauskas, 1974

Regionalizmo ir kontekstualizmo raišką architektūroje sąlygojusios sociokultūrinės priežastys artimos ir „savos“ raiškos, ir nacionalinio identiteto paieškoms. Tokios tendencijos pratęsia tarpukario „tautinio“ stiliaus ieškojimus. 1960–1980-ųjų laikotarpis Lietuvoje pažymėtas neformalia kultūrine tendencija – orientacija į tradicines vertybes, kurį kultūros istorikė V. Davoliūtė įvardija kaip kaimiškąjį (arba liaudiškąjį) posūkį (*rustic turn*). Jis buvo išreikštas kaip „sugrįžimas prie kaimiškųjų, iki-modernių identiteto šaknų“ ir geriausiai suprantamas kaip „lokali, periferinė, ir tuo pačiu metu labai ryški „atminties sugrįžimo“ raiška“ (Davoliūtė 2013: 125).

Kalbant apie kolektyvinę atmintį ir jos diskursų funkcionavimą sovietinėje Lietuvos architektūroje, reiktų atsigręžti į pakankamai galias tradicijas turinčias atminties studijas. Vienas žymiausių atminties tyrinėtojų ir teoretikų J. Assmann skiria dvi kolektyvinės atminties rūšis: komunikacinę ir kultūrinę (Ass-

mann 2008). Komunikacinė atmintis yra susijusi su išgyventa patirtimi ir perduodama iš kartos į kartą (maždaug trijų–keturių vidutinių kartų, t. y. 80–100 metų, laikotarpiu egzistuojančius atsiminimus) arba socialinės grupės rėmuose. Kultūrinė atmintis funkcionuoja kaip institucionalizuotas atminties registras, siejamas su visuomenės savivaizdį išreiškiantį būdingų vėl ir vėl naudojamų tekstų, vaizdinių ir ritualų dalimi. Pažymėtina, kad kolektyvinės atminties tipologija paties J. Assmanno praplėsta (pridedant mimetinę ir daiktų atmintį), ją plėtė bei interpretavo ir kiti mokslininkai¹⁶. Atminties tyrimai savitai plėtoti antropologės M. Hirsch, įvedusios postatminties (arba poatminties, *postmemory*) terminą (Hirsch 2012: 5). Ši samprata apibendrina potrauminės kartos atstovų santykius su personalia, kolektyvine ar kultūrine trauma, jiems pažįstama tik iš jų išgyvenusių artimųjų istorijų, vaizdų ar pasakojimų. Sovietinę okupaciją priskiriant trauminei patirčiai, ji skirtingu intensyvumu gali būti išgyvenama ir vėlesnių kartų atstovų. Manoma, kad komunikacinės atminties funkcionavimas iš dalies paaiškintų ir nacionalinių formų sugrįžimą architektūroje (bei platesniame kultūriniame lauke).

XX a. 7-ajame dešimtmetyje progresyvius ir futuristinius socialistinio realizmo impulsus apvertė atsigręžimas į praeitį, siejamas su nonkonformizmu ir skeptišku požiūriu į modernizaciją. Kitas šio laikotarpio tyrėjas, britų žurnalistas A. Lieven¹⁷ apie platesnę to meto kultūrinę situaciją rašo taip: „Literatūra, ypač Lietuvoje ir Latvijoje, po Stalino mirties ir šeštojo dešimtmečio N. Chruščiovo „atlydžio“ pastebimai nukrypo į tautosakines temas ir vaizdus. Tai sąlygojo atkaklus, nors ir užslėptas pasipriešinimas pozityvizmo filosofijai, kuri čia reiškėsi pačia baisiausia, vulgariausia ir visiškai diskredituota sovietinio marksizmo-leninizmo forma“ (Lieven 1995: 130). Tokio plačiai suvokiamo tradicionalizmo materialinė išraiška Lietuvos architektūroje 1960–70-aisias buvo susijusi su regionalizmo ir kontekstualizmo raiška ir su architektūros identiteto ieškojimais. V. Petrulis tai vadina regioninio savitumo paieškomis (Petrulis 2012), M. Drėmaitė – folkloriniu regionalizmu (Drėmaitė 2017: 87). Tokios tendencijos, balansuojančios ant profesionalumo ir mėgėjiškumo ribos, neretai nukrypavo į sentimentaliai etnografines formas. Kaip tvirtina A. Lievenas, „Šiandien tai atspindi ne tik tiesmukiškai vartojami tradiciniai motyvai ir formos, bet ir įmantrūs postmodernistiniai jų perdirbiniai“ (Lieven 1995: 130).

Istoriškai kontekstualizmo ir regionalizmo architektūros raiška sovietmečio Lietuvoje glaudžiai susijusi su 1970-aisias išryškėjusiomis identiteto paieškomis ir vietos ypatybių akcentavimu. Tai buvo suprantama kaip antitezė urbanizuotos

¹⁶ Apie atminties tyrinėjimus Lietuvoje žr. plačiau Nikžentaitis, A. (sud.). *Atminties daugiasluoksniškumas: miestas, valstybė, regionas*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.

¹⁷ A. Lieven knyga „Pabaltijo revoliucija. Estija, Latvija, Lietuva – kelias į nepriklausomybę“ yra publicistinio pobūdžio ir nepretenduojanti į mokslinę analizę, tačiau aktuali kaip požiūrio „iš šalies“ liudijimas.

aplinkos niveliacijai, vykdomai standartinių medžiagų, elementų, projektų taikymu besiremiančios masinės statybos pagalba. Ypač svarbus buvo standartizacijos aspektas, kuriuo vadovavosi socialistinė urbanizacija. Standartizuota projektavimo praktika ir valdymas įtakojo statybą ir architektūrą iki pat vėlyvojo sovietmečio. Svarbus standartizacijos rezultatas buvo „priirišimo“ (rus. *priviazka*) procesas, kuomet standartiniai tipai ir modeliai buvo tobulinami siekiant apgyvendinti heterogeniškas sovietines teritorijas. Būtent prieš tokius procesus buvo nukreiptos savitumo paieškos, vienas aktualiausių vėlyvojo sovietmečio klausimų, iškeliamas diskutuojant apie Lietuvos urbanistiką ir architektūrą, minimas publikacijose¹⁸, pasitarimuose¹⁹, konferencijose. Buvo svarstoma, kas būdinga nacionalinei architektūrai, kokios yra „regionalinės“ (*tuomet vartotas terminas* – aut. past.) architektūros perspektyvos. Industrializacijos paveiktos masinės statybos fone Lietuvos urbanistikos istorikas A. Miškinis 1982 m. pastebi, kad „respublikos miestų architektūros savitumą niveliavimo procesas plečiasi ir gilėja“, tokiems procesams priešpastatydamas savitumo („savos architektūros“, „specifinių bruožų“, originalumo, individualumo²⁰) ieškojimus, taip apibendrinamas daugelį tuometinių kritinių požiūrių į miestų raidą (Miškinis 1982: 6).

To alternatyva, regionalizmas ir kontekstualizmas – būdas kurti specifinę raišką, naudojant elementus, nulemtus tam tikros vietos ypatumų, tapo ypač matomu Lietuvos architektūroje. Jo svarbą apibendrina architekto G. Baravyko mintis. Jis, išryškindamas architektūros „įvietinimo“ reikšmę, teigia kad „mūsų architektai postmodernizmą suvokia kaip kontekstualizmą, kaip pastangas pasisemti iš savo krašto tradicijų (...)“ (Baravykas 1990: 14). Toks vertinimas nelaikytinas potmodernizmo sampratos susiaurinimu, bet vertingiausių jo ypatybių (įtraukiant ir urbanistinį, ir sociokultūrinį kontekstualizmą) apibendrinimu.

Regionalizmo ir globalizmo sampratų dichotomija dažnai pasitelkiama į pagalbą kaip būdas iliustruoti įvairių laikmečių ir kultūrų įtampas. Pastatai ir architektūra išties yra tinkami instrumentai fikcinio kolektyvinio identiteto konstravimui ir regioninio separatizmo skatinimui, o sovietinė sistema sugebėjo skatinti ir apropriuoti regionalizmo bei kontekstualizmo tendencijas. Centralizuota planinė ekonomika, besiremianti regioninės specializacijos principais, kultūrinėje plotmėje atsispindėjo socialistinio realizmo apibrėžime

¹⁸ Žr. 1982 m. seriją straipsnių žurnale „Statyba ir architektūra“.

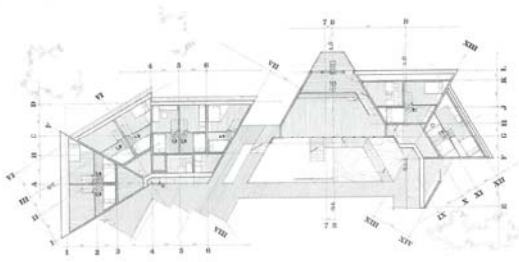
¹⁹ Žr. 1984 m. pasitarimo „Miestų gyvenamųjų rajonų projektavimo gerinimas“ pranešimų tezės, G. Girčio, K. Balėno pasisakymai.

²⁰ Čia A. Miškinis apibendrina iki tol spaudoje vykusias diskusijas apie architektūros savitumą. Skliausteliuose minimi terminai priklauso V. Čekanauskui, V. Jurkštui, K. Šešelgiui, G. Danilaičiui.

„*nacionalinis forma, socialistinis turiniu*“²¹. Tokia raiška, be abejo, buvo specifiskai charakteringa sovietiniam laikotarpiui. A. Samalavičius pastebėjimu, „kaip galima spręsti iš nepriklausomybės patirties, tradicinės kultūros elementai bei įvairios etnokultūros formos laisvės sąlygomis visuomenei kur kas mažiau reikšmingi nei okupacijos / kolonizacijos laikotarpiu (...). Jei ne sovietizacija, vargu ar etnokultūra būtų buvusi tokiu mastu atgaivinta“ (Samalavičius 2008b: 101). Sovietiniu laikotarpiu, etnografiniais siluetais, formomis, elementais besiremianti architektūra buvo suvokiama kaip atsvara menamai bedvasiam funkcionalizmo principais besivadovaujančiam modernizmui.

Regionalizmo raiškos riba atliepė skirtį tarp miesto ir kaimo, R. Buivydo teigimu, „Iki Nepriklausomybės atkūrimo Lietuvoje platesnes tautinio identiteto ir regionalistinės išraiškos paieškos šiuolaikinėje architektūroje vyko Kauno „Žemprojekte“ bei Architektūros ir statybos institutuose, taip pat ir vilniškiam „Kolūkprojekte“ (Buivydas 1999: 7). Projektavimo organizacijų, kurių veikla buvo susijusi su projektais kaimiškose vietovėse, paminėjimas rodo, kad sovietinių miestų architektūrai etninės architektūros formos didesnės įtakos nedarė (skirtingai nuo tarpukario „tautinio stiliaus“ paieškų Kaune ir kitur). Išimtį sudarė nebet interjerai, kur liaudies dailės motyvai sudarė dekoratyvinį foną. Regionalizmui artimi siluetų, formų, medžiagų deriniai buvo suprantami kaip tinkamiausi užmiesčio, kurortų, nedidelių miestelių, kolūkių, gamtinės aplinkos kontekstui. Pavyzdžiui, V. Stauskas, rašydamas apie architektūrinius-urbanistinius Neringos tvarkymo principus, teigia, kad „pastatai savo tūriais turėtų būti panašūs į esamus, ryškiai neišsiskirti iš bendro ansamblio (...). Naudotinos tik tradicinės statybinės medžiagos, labiausia pageidaujama medinė statyba (...). Nepriimtinos didelės stiklo, gelžbetonio plokštumos“ (Stauskas 1974: 45). Panaši tendencija pastebima ir kaimo, ir kolūkio gyvenviečių visuomeninių objektų architektūroje, kur taip pat ieškoma vietos identiteto, darnos su susiklosčiusių kontekstu. Pavyzdžiui, 1978 m. apie naujų kultūros namų statybą periferijoje rašoma taip: „LTSR statybos ir architektūros mokslinio tyrimo instituto parengtose rekomendacijose nurodoma, kad, statant zoninius kultūros namus istoriškai susiformavusiose gyvenvietėse, miesteliuose, būtina išlaikyti vieningą, nepažeistą gyvenvietės siluetą, jos panoramą“ (Prancūnas 1978: 3). Atitinkamai regionalistinė raiška pastebimiausia tokioje objektų tipologijoje kaip poilsia vietės, kultūros namai, mokyklos ir technikumai, ambulatorijos, girininkijos, pionierių stovyklos.

²¹ Sovietmečiu paplitęs bendresnis taip vadinamo socialistinio realizmo sociokultūrinis principas įkūnijantis šūkis, priskiriamas J. Stalinui.

2.10 pav. Poilsinė „Strėva“ Trakų r., arch. K. Pempė, 1974–1975 m.

Fig. 2.10. Holiday home “Strėva” in Trakai district, arch. K. Pempė, 1974–1975

2.11 pav. Mokslų akademijos poilsio namai Palangoje, arch. V. Dičius, L. Ziberkas, 1982 m.

Fig. 2.11. Academy of Science holiday home in Palanga, arch. V. Dičius, L. Ziberkas, 1982

Brėžiant paraleles tarp Vakarų ir Lietuvos (postmodernaus) regionalizmo pavyzdžių, paminėtina poilsinė „Strėva“ Trakų rajone (2.10 pav.) ir Lietuvos mokslų akademijos poilsio namai Palangoje (2.11 pav.). Abiejų objektų raiška (erdvinė kompozicija išskaidant kompleksą mažesniais tūrais, medžio apdaila, kelių lygių vidaus išplanavimas) primena žinomo JAV postmodernizmo architekto Ch. Mooro 10 butų namą *Sea Ranch Condominium* (1965 m.).

Su regionalizmu siejamos architektūros bruožai (šlaitiniai stogų siluetai, raudonų plytų / medžio lentų apdaila) ryškiai pastebimi daugelio miestelių 1970–1990-ųjų visuomeninių centrų architektūroje, tarp kurių paminėtini Juknaičiai, Punia (2.12 pav.), Ėriškiai, Klausučiai, Rumšiškės, Alksniupiai. Vertinant tokią raišką, viena vertus, pastebima, kad siekiama būdingos krašto architektūros raiškos, antra vertus, atkreipiamas dėmesys, kad jos tradicijos išreiškiamos dažnai netikslia ir iškreipta asociatyvių formų interpretacija. Tokį supaprastintą kelią kritikavo ir architektas G. Baravykas: „Visiškai sutinku su kritika tų tendencijų, kai labai lengvomis priemonėmis siekiama išgauti regioninį architektūros charakterį, tiksliau, jo regimybę. Atrodo, užtenka tipiniam namui užvožti šlaitinį stogą, ir jau viskas. Dar blogiau, kai liaudiškais architektūros motyvais pastatai perkraunami iki saldumo, šitaip paneigiant esminius liaudies architektūros ypatumus – paprastumą ir pastovumą“ (Baravykas 1980b: 3). Išties, nepaisant ryškesnių regioninės architektūros pavyzdžių, tokie objektai pasižymi apibrėžtu raiškos prieigų kiekiu, ribojamų ir nedidelio medžiagų pasirinkimo.

2.12 pav. Kultūros namai Punioje, arch. J. Zinkevičius, 1985 m.

Fig. 2.12. Cultural centre in Punia, arch. J. Zinkevičius, 1985

2.13 pav. Vila „Vėjopatis“ Pervalkoje, arch. V. Stauskas, P. Grecevičius, 1980–1982 m.

Fig. 2.13 Villa “Vėjopatis” in Pervalka, arch. V. Stauskas, P. Grecevičius, 1980–1982

Architektūrinio regionalizmo tendencijos išsiskiria Lietuvos kurortinėse vietovėse: Palangoje, Neringoje, mažesniuose miesteliuose. Dažnai jos siejamos su šiuose miestuose aktyviai projektavusiais architektais: A. Čepiu (vasaros skaitykla, parodų paviljonas), A. Eigirdu (restoranas „Vasara“) Palangoje, V. Stausku (daugiabučiai Kopų g. Neringoje bei vila „Vėjopatis“, 2.13 pav.), A. Zaviša („Guboją“ Nidoje, „Pilkopė“ Juodkrantėje), R. Krištapavičiumi (gyvenamieji namai, bažnyčia Nidoje) Neringoje.

Apibendrinant regionalizmo tendencijų atvaizdas Lietuvos architektūroje apibūdinamas taip: 1) įvairiausių charakterių tradiciniai siluetai šlaitiniais stogais, kartais virstančiais pastato raiškos formantais (irklavimo bazė Birštone, kultūros centras Punioje, sveikatingumo kompleksas Juknaičiuose); 2) daugeliui objektų būdingas apdailos derinys: raudonos plytos ir čerpės, kartais medis, akmenų mūras; 3) savita nuožulnios sienos-stogo interpretacija (kinoteatras „Maskva“ Vilniuje; Trakų kultūros rūmai, 2.14 pav.; „Aukuro“ poilsiavietė Šventojoje, 2.15 pav.). Tokia estetika pirmiausiai siekė atliepti aplinkos neprofesionaliosios architektūros formas. Greta to, atskiriems objektams būdingi metaforiški formos apibendrinimai – pilių ar fortifikacijų (aukščiau minėti pavyzdžiai, pasitelkiantys sienos-stogo interpretaciją), ar kasdienės buities objektų (apverstą valtį primenanti vila „Vėjopatis“ Pervalkoje, kavinės „Klumpė“, „Kubilas“ ir kt.) įvaizdžiai.

2.14 pav. Trakų kultūros centras, arch. A. Paulauskas, 1984 m.

Fig. 2.14. Cultural centre in Trakai, arch. A. Paulauskas, 1984

2.15 pav. Poilsiavietė „Aukuras“ Šventojoje, arch. M. Maročkinas, 1980-ųjų pradžia

Fig. 2.15. Holiday house “Aukuras” in Šventoji, arch. M. Maročkinas, 1980s

Nagrinęjant vėlyvojo sovietmečio Lietuvos architektūrą ir sociokultūrinį kontekstą apskritai, norisi paminėti vieną kontekstualumo aspektą – dėmesį tradiciniam miestui: jo urbanistiniam audiniui, istoriniam ir vizualiniam charakteriui. Šis aspektas apjungia urbanistinio ir sociokultūrinio kontekstualizmo sampratą ir ženklina modernizmo emancipaciją vėlyvojo modernizmo bei postmodernizmo link. Į tai dėmesį atkreipia J. Markevičienė, trejopai charakterizuodama lietuviškosios architektūros „žingsnių iš modernizmo“ apraiškas: 1) kaip „liaudiškosios“, arba (pseudo)nacionalinės architektūros kalbos ieškojimus; 2) kaip bandymą derinti modernizmo formas prie esamos konkrečios aplinkos; 3) kaip kintantį architektūros „ergonomikos“ santykį – nuo fiziologijos prie psichikos (Markevičienė 1992: 155).

Pažymėtina, kad vėlyvuju sovietmečiu kito ir kontekstą teoretizuojanti retorika, atsirado ir paplito *miesto terpės* terminas. Tokį terminą vartoja ir J. Markevičienė: analizuodama vėlyvojo modernizmo architektų kūrybos kontekstualumą, jį atskleidžia per „miesto terpės“ sampratą ir akcentuoja ne tik derinimąsi prie konkrečios aplinkos, bet ir „psichofiziologinį“ komfortą. Pavyzdžiui, kalbėdama apie Akademinio dramos teatro pastatą, ji teigia, kad „Nasvyčiai bandė peržengti modernizmo architektūros ribas, kiek įmanoma neutralizuoti pastatų poveikį, paversti juos erdvių kulais, o pačias erdves – takų, kiemelių, aikštelių sistemą – susieti su atokesnėmis miestovaizdžio dalimis“ (Markevičienė 1992: 155).

Vienas esminių urbanistinio kontekstualumo vektorių vėlyvojo sovietmečio architektūroje, be abejo, susijęs su diskusija dėl naujų objektų atsiradimo didžiųjų miestų istorinėse dalyse. Pažymėtina, kad rekonstrukcijų procesai istoriniuose centruose – paplitęs reiškinys visoje pokario Europoje, daugelis jos

miestų buvo drąsiai ir su užmoju pertvarkomi. Apie 1950-uosius atėjęs refleksijos laikotarpis atnešė skeptiškesnį požiūrį į pertvarkymo darbus, atkreipiant dėmesį į suardytas (užuoat regeneravus) urbanistines struktūras, nugriautas (užuoat rekonstravus) pastatus. Karo metu nukentėjusių Lietuvos miestų (ypač Vilniaus, Klaipėdos, Šiaulių) atveju, politinės reprezentacijos poreikis, pokario optimizmas ir vietinių architektų vakuumas ženkliai pateikė kai kurių miestų fragmentų charakterį.

Urbanistinio kontekstualumo ir mastelio paieškos apibendrintų pirmosios XX a. II pusės Lietuvos architektų modernistų kartos (A. ir V. Nasvyčių, V. Čekanausko, V. Brėdikio, J. Šeiboko, E. N. Bučiūtės ir kt.) požiūrį į architektūrą istorinėje aplinkoje: mastelio būtinybė, santūrumas, vietiniai autoriai kaip identiteto garantas. Būtent tokias bruožais pasižymėjo minėtų autorių 1960–1970-aisias sukurti reikšmingiausi objektai (Dailės parodų rūmai, Centrinis paštas, Nacionalinis dramos teatras, Ryšių kompleksas, VDA naujieji rūmai Vilniuje, buvę Politinio švietimo namai Kaune). Šių vėlyvojo modernizmo bruožų turinčių objektų kontekstualumas visų pirma buvo urbanistinis – jie buvo integruoti į aplinką, erdvinę-tūrinę kompoziciją parenkant atsižvelgus į aplinkinį užstatymą, vizualinius rakursus, laikantis užstatymo perimetro linijų ir kt. Visi šie objektai siejosi su tendencija, kurią V. Jurkštas apibendrina kaip pastangas „suteikti architektūrai adresą“.

Kontekstualumo paieškos vėlyvuojū sovietmečiu reiškėsi ir gana apibendrintu konceptualiū pavidalu: „vietos dvasios“ buvo ieškoma ne tik artimiausioje aplinkoje, atkartojant jos būdingus elementus, bet ir integruojant, pavyzdžiui, principines istoriniam miestui būdingas struktūras. Senamiesčiai, be abejo, buvo esminis įkvėpimo šaltinis architektams, net ir projektuojant naujuosius mikrorajonus. Akivaizdu, kad bendru laisvo planavimo urbanistinių struktūrų atveju tokios inspiracijos reiškėsi labai apibendrintu ir sunkiai pastebimu lygmeniu. Tarkim, Lazdynų mikrorajono autoriai kalbėjo apie pastangas derinti vertikalių ir horizontalių tūrių santykį, lygiuodamiesi į senamiesčio siluetus. Panašia įtaka pasižymėjo ir erdvės tarp lenktų namų, bendras erdvių mastelis, siekiai užstatytas teritorijas skaidyti tuo pačiu moduliū kaip ir Vilniaus istoriniame branduolyje.

Regionalizmo tendencijas apibendrintai siejant su etnine neprofesionaliąja, o kontekstualizmo – su miesto urbanizuotos aplinkos architektūra, įžvelgiama, kad pirmosios krypties objektų raiška buvo plačiau paplitusi ir labiau pastebima. Kaip teigė V. Jurkštas, „Jei apie lietuvių liaudies medinę architektūrą daug kas žinoma, tai profesionaliosios mūrinės architektūros savitumai ir ypač jos kūrybinė pusė mažai nagrinėta. Tai, matyt, ir yra viena iš priežasčių, dėl ko architektūrinis palikimas (formų ar principų prasme) nepanaudojamas šiandieninėje kūryboje“ (Jurkštas 1976: 14). Mažesnis dėmesys profesionaliajam

paveldui Lietuvoje aiškintinas miesto kultūros vėlavimu ir ypač pastebimomis liaudiškumo tendencijomis.

2.16 pav. Geležinkelio stoties pastatas Klaipėdoje, arch. J. Baltrėnas, 1979–1983 m.
Fig. 2.16. Railway station in Klaipėda, arch. J. Baltrėnas, 1979–1983

2.17 pav. Daugiabutis gyvenamasis namas Turgaus a. Klaipėdoje, arch. E. Arkušauskas, 1975 m.
Fig. 2.17. Apartment house at Turgaus sq. in Klaipėda, arch. E. Arkušauskas, 1975

Su gamtine ir istorine aplinka siejamo vietos identiteto paieškos, kaip alternatyva modernistinei *tabula rasa* prieigai, būdingos vėlyvojo sovietmečio Klaipėdos architektūrai. Svarbiu miesto įvaizdžio formuotoju tapo regioninės architektūros šalininkas, vyriausiasis miesto architektas G. Tiškus. Gamtinės sąlygos ir paveldas tapo esminiais motyvais ieškant naujo miesto charakterio. Savita raudonų plytų apdaila pasižymėjo eilė 1970–1980-ųjų Klaipėdos objektų: viešbutis „Klaipėda“ (arch. G. Tiškus), Komunalinio ūkio projektavimo institutas (arch. Ž. Drėma), gyvenamasis namas Turgaus a. (2.17 pav.), geležinkelio stotis (2.16 pav.), „Žemaitijos“ kinoteatras ir Santuokų rūmai (arch. R. Kraniauskas). Raudonų plytų apdaila, interpretuota kaip semantiškai artima Klaipėdai, naudota tiek miesto centre, tiek naujuose mikrorajonuose, taip gana paprastomis priemonėmis suteikiant miestui vieningą koloritą.

Vėlyvajam modernizmui, pereinančiam į postmodernizmą, būdingas kontekstualumas kaip apgalvota prieiga išryškėja architekto G. Baravyko, ne tik architekto-praktiko, bet ir autoriaus, besistengusio konceptualizuoti savo poziciją viešojoje erdveje, ir jo kartos kūryboje. Kai kurie jo objektai, pavyzdžiui, kino teatras „Maskva“ ar santuokų rūmai Anykščiuose (2.18 pav.), – ryškūs naujos kokybės santykio tarp sena ir nauja paieškos pavyzdžiai. Ypatingai įdomus pastarasis objektas, kuriame autorius turėjo galimybę sulieti du, „reliatyvųjį“ (naujoji architektūra inspiruojama aplinkos) ir „objektyvųjį“ (grynai šiuolaikinė architektūra), savo įvardytus naujos architektūros kelius. Esamą koplytėlę autorius integravo į naują kompleksą, suformuodamas įstiklintą jungtį tarp senos ir naujos dalies.

Svarbus urbanistinio kontekstualumo šalininkas – architektas A. Vyšniūnas, nuo ankstyvųjų savo objektų su kolegomis 1980-aisias Šiauliuose, Vilniuje, Telšiuose ir kitur nuosekliai plėtojęs savitą urbanistinės architektūros koncepciją. Tradicinės urbanistikos principų įgyvendinamų erdvinių sprendimų visumos pavyzdžiu yra 1985 m. parengtas Šiaulių centrinės dalies detalusis planas (arch. A. Vyšniūnas). Architektūra, kildinama visų pirma iš aplinkai charakteringų ypatybių ir sąlygota tradicinių erdvių istoriškai susiklosčiusiame užstatyme atstatymo principo. apibrėžė kontekstualizmo prieigų esmę.

2.18 pav. Santuokų rūmai Anykščiuose, arch. G. Baravykas, 1984 m.

Fig. 2.18. Marriage palace in Anykščiai, arch. G. Baravykas, 1984

2.19 pav. Panevėžio

G. Petkevičaitės-Bitės biblioteka, arch. S. Juškys, 1994–2006 m.

Fig. 2.19. Library of G. Petkevičaitė-Bitė in Panevėžys, arch. S. Juškys, 1994–2006

Su Telšiais susijusi architekto A. Žebrausko profesinė veikla, kur jis suprojektavo eilę vietos identitetą plėtojančių objektų, tarp kurių išsiskiria viešosios erdvės sutvarkymo darbai (amfiteatras ir Masčio ežero pakrantė; Turgaus, Katedros, Nepriklausomybės, Autobusų stoties aikštės). Tokia autoriaus profesinė veikla įvardytina kaip šiuolaikinė regionalizmo tradicijos atmaina, o jo iniciatyva ir dalyvavimas 1982–1987 m., rengiant pirmąjį Telšių senamiesčio regeneracijos projektą, liudija atvejį, kuomet architekto gyvenamoji vieta ir darbai glaudžiai susiję.

Tarp sėkmingiausių pastato integracijos į miesto urbanistinę struktūrą šiuolaikinių pavyzdžių paminėtina Panevėžio G. Petkevičaitės-Bitės biblioteka (arch. S. Juškys, 1994–2006 m., 2.19 pav.) – naujas objektas, į vientisą kvartalą apjungiantis ir esamus istorinius pastatus. Bendra raiška nesistengiantis dominuoti pastatas siekia daugialypio santykio su kontekstu: analogiškas naujų ir esamų tūrių aukštis, panaši fasadų plastika ir grafika.

Apibendrinant, regionalizmą ir kontekstualizmą konceptualizuojančios teorijos plito lygiagrečiai su postmodernizmo architektūros iškilimu ir buvo esmingai susijusios, nors analizuotos tiek modernizmui, tiek postmodernizmui prijauniančių autorių. Pavyzdžiui, suomių architektas ir teoretikas-fenomenologas J. Pallasmaa straipsnyje „Tradicija ir modernybė. Regionalistinės architektūros galimybė postmodernioje visuomenėje“ teigė: „Turbūt prasmingiausia kultūrinio išgyvenimo forma yra minties regionalumas, pasipriešinimo strategija, autentiškumu tikinti ir jo siekianti subkultūra“ (Pallasmaa 2007: 139). Kita vertus, pastebima, kad eklektinis kontekstualizmas 1960-aisias, toks kaip J. Stirling *heterostilius*, 1970-aisiais prarado dalį savo raiškos turtingumo ir ilgainiui integravosi į paveldosauginius judėjimus. Nepaisant to, kontekstualizmas neabejotinai tapo šiuolaikinės architektūros integralia instrumentine prieiga. Lietuvos architektūroje su postmodernizmu siejama kontekstualizmo ir regionalizmo prieiga siejosi su „savo“ architektūros paieškomis. Šios prieigos Lietuvos architektų buvo interpretuojamos kaip vietos identiteto paieškų legitimacija.

2.3. Istorizmas kaip paveldo tradicijos aktualizavimo metodas

„Istorizmas visada buvo ir bus gyvybingas. Mes patys ateiname į žmonių istorinį pasaulį, ir mūsų darbai po kurio laiko virs istorija“ (Anuškevičius 1999: 78).

Šis poskyris skirtas istorijos sampratai ir *istorizmui*²² – neabejotinai vienam ryškiausių ir matomiausių postmodernios architektūros bruožų, susijusių su istorinių šaknų paieška ir siekiu tiek plačiau suvokiamos klasikinės architektūros tradicijos, tiek istorinių formų bei elementų pagalba įprasminti ir reprezentuoti dabartį. Istorinių stilių citatos istorinėje aplinkoje vertintinos ir kaip savarankiška istorijos aktualizavimo prieiga, ir kaip viena kontekstualizmo formų.

Nostalgiška ir retrospektyvi istorizmo tendencija architektūroje nėra nauja, kaip pastebi R. Buivydas, postmodernusis istorizmas buvo bent trečioji XX a. istorinės architektūros banga (Buivydas 1999a), pastebima ir Lietuvoje. Pirmoji jų XIX–XX amžių lūžyje buvo siejama su romantizmo idėjomis (Lukšionytė-Tolvaišienė 2000). Pokario metu pastatyta keletas stalinistinio istorizmo objektų (Vilniaus ir Kauno geležinkelio stotys, aerouostas,

²² Darbe vartojamos istorijos, kaip žinių apie praeitį visuma, ir istorizmo, ne kaip konkretaus architektūros istorijos laikotarpio, o kaip istorinių architektūros stilių ir formų interpretacijos, sampratos.

M. Mažvydo biblioteka, vadinamasis mokslininkų kvartalas Vilniuje ir kt.). Ši antroji istoristinės raiškos banga neatsiejama nuo totalitarizmo ideologijos ir politikos. Trečioji postmodernistinio istorizmo banga siejama su istorine atmintimi ir kontekstu, taip pat eksperimentu, populiariąja ir komercine kultūra.

Istorizmo tendencijos architektūroje interpretuojamos ir kaip jos platesnis apibrėžimas istorijos lauke, ir kaip specifinis raiškos būdas. Architektūros istorikas A. Colquhounas istorizmą apibrėžia trejopai: 1) kaip teoriją, kad visi sociokultūriniai fenomenai yra istoriškai determinuoti ir kad visos tiesos yra sąlygiškos; 2) kaip bendrą rūpestį praeities institucijomis ir tradicijomis; 3) kaip raiškos būdą vartojant istorines formas (Colquhoun 1983). Pirmasis apibrėžimas siejamas su istorijos teorija, antrasis – su bendresniu požiūriu, tračiasis – su (kartais spekuliatyvia) architektūros raiška. Tačiau visi būdai vienodai sugestivuoja, kad architektai, komponuodami istorinius elementus pastišo, koliažo ar autentiškos rekonstrukcijos principais, laiko juos viršesniais už šiuolaikines formas. Istorizmas (dar vadintas neoistorizmu, naujuoju klasicizmu) 1960-aisias buvo išskiriamas kaip savarankiška architektūros tendencija, vėliau integruota į postmodernizmo architektūros kryptį. F. Jamesonas, rašydamas apie postmodernizmo architektūrą, pažymi, kad ji ne tiek sugrįžta į ankstesnes formas, kiek atpalaiduoja moderniausias konstrukcijas, kurių elementai atitrūksta vienas nuo kito: „Ryškesniausiai šį procesą iliustruoja vadinamasis postmodernizmo architektų istorizmas ir, svarbiausia, jų santykis su klasikine kalba. Jos elementai: architravai, kolonos, arkos, orderiai, sąramos, stoglangiai ir kupolai (...), erdvėje lėtai atsiskiria vienas nuo kito, atitrūkdami nuo savo buvusių atramų“ (Jameson 1991: 100). Poetiškai pabrėžiama, kad istoriniai elementai architektūroje pradeda savarankišką gyvenimą.

Kada Vakarų kultūroje ir architektūroje išryškėjo istoristinės tendencijos ir kaip jos buvo vertinamos? Istorija kaip įvaizdis buvo pasirinktas pirmajai Venecijos architektūros bienalei 1980 m. Jos tema – „Praeities dalyvavimas“ – ir istoristinių fasadų ekspozicija žymėjo atsigręžimą į praeitį, istorinius stilius ir jų interpretaciją. Tais pačiais metais ji tapo vokiečių filosofo J. Habermaso kritikos objektu, kuris tokias tendencijas įvardijo konservatyviomis ir nusigręžiančiomis nuo švietėjiškų modernybės idealų.

Reikia išskirti ir kitą, lygiagrečią bet ne tapačią istorizmui, tradicionalizmo kryptį. Tradicijų vaidmenį architektūroje, o ypač miestų planavime ir urbanistikoje pabrėžė Ch. Alexanderis ir broliai R. bei L. Krierai, laikę jas architektūros simbolinės kalbos tęstinumo garantu. L. Krieras, tradicinę architektūrą skiriantis į vernakuliarią ir klasikinę, priskiria jai fundamentalius estetinius ir etinius principus. Tokia pozicija nebūtinai postmoderni (visi minėti autoriai tokiais savęs nelaiko), tačiau su postmodernizmu ją sieja etinė modernizmo, kaip mašininės estetikos paradigmos, kritika: „Modernybės klausimas negali būti siejamas tik su laikotarpiu ir stiliumi, o su atkakliu

utilitarumo ir kokybės siekiu. Šiandien tradicinės architektūros praktikavimas nėra pabėgimas į buvusius stilius ir istoriją, bet sugrįžimas prie brandžių ir išbandytų aplinkos užstatymo ir valdymo formų“ (Krier 2009: 329). Tokia tradicijos samprata, apimanti ir architektūrą, ir urbanizmą, padarė įtaką tiek Vakarų, tiek Lietuvos architektūrai.

Platesnė sociokultūrinė ir komunikacinė istorizmo funkcijos susijusios su nostalgiskų imaginacinių praeities įvaizdžių sugrąžinimu į dabartį. W. Welschas, rašydamas apie 1956 m. pastatytą P. Johnsono sinagogą ir 1981 m. įgyvendintą M. Bottos gyvenamąjį namą „Casa Rotonda“, teigia: „(...) tradicijos elementai postmodernizmui yra nepaprastai svarbūs ne vien formaliai, bet ir turinio požiūriu; jie įkūnija užmirštus ir vėl gaivintinus visuomeninės ir privačios architektūros bruožus, simbolines dimensijas (baldakimas, palapinė) ir žmogaus lūkesčius (saugumas). Tačiau tie turiniai ne formaliai grąžinami į gyvenimą, o transformuojami“ (Welsch 2004: 185).

Apibendrinant, viena istorizmo dimensijų architektūroje yra istorijos sugrąžinimas į tradicijos lauką. Tokia raiška varijuoja tarp postmodernios skirtingų laikotarpių istorinių elementų interpretacijos ir turtingos istorinių stilių atgimimo (angl. *revivalism*) tradicijos.

Analizuojant istorinių stilių taikymą Lietuvos architektūroje, neįmanoma apeiti platesnio istorinio miesto urbanistinės regeneracijos aspekto. Susidomėjimas istorija plačiąja prasme buvo bendras reiškinys visoje pokario Europoje, susidūrusioje su karo padariniais. Pokario metų optimizmas ir neretai radikalus urbanistinių struktūrų transformavimas buvo būdingas daugumai ir socialistinių, ir kapitalistinių šalių. Didesni ar mažesni nuostoliai karinių operacijų metu tapo pretekstu įgyvendinti pokario politinės reprezentacijos užmojus. Lietuvoje buvo parengti nauji generaliniai planai, be kita ko numatantys ir istorinių miestų dalių urbanistinius pertvarkymus. Tokie planai su integruotais sovietinės reprezentacijos aspektais buvo skirti visiems didiesiems Lietuvos miestams: Vilniui, Klaipėdai, Šiauliams.

Situaciją dėl dažnai drastiškų istorinių centrų rekonstrukcijos planų, kalbėdamas apie Vilnių, 1955 m. LTSR architektų sąjungos II suvažiavime apibendrino architektas A. Nasvytis: „(...) dauguma karo metu sudegusių namų senamiestyje, labai gaila, bet jau nugriauti, ir gatvėse bei skersgatviuose atsivėrė milžiniškos plynos nebūdingos Vilniui erdvės (...). Mūsų pareiga – išsaugoti nacionalinės architektūros palikimą ir neleisti jo žaloti. O juk ruošiamasi statyti paradinį bulvarą nuo Muziejaus iki Šv. Kotrynos bažnyčios. Argi leistina, kad platus, sausai išplanuotas bulvaras lyg peiliu perrėžtų susiklosčiusią viduramžišką senamiesčio gatvių ir skersgatvių struktūrą ir savo nykiu griozdišku užstatymu tiesiog nokautuotų čia esančius architektūros šedevrus (...).“ (Nasvytis 1988: 33). Reiktų pažymėti Lietuvos architektų požiūrio į miesto identitetą specifiškumą (Vilnius sugrąžintas Lietuvai tik 1939 m., pats A. Nasvytis

mokslus baigė tik 1952 m.), kuomet dėl politinių lūžių sąlygotos architektū kaitos apie vietos tradicijos tęstinumą kalbėti sudėtinga.

Tokia praktika iššaukė istorinės savimonės stiprėjimą, visų pirma pasireiškusi kvietimu vykdyti urbanistinę regeneraciją prisilaikant susiklosčiusių istorinių urbanistinių struktūrų, o rekonstruojant pastatus vadovautis atstatymo principu. Šias tendencijas atitiko 1960-aisiais parengti Vilniaus (1956–1959), Kauno (1959–1961), Klaipėdos (1961–1963) senamiesčių rekonstrukcijų projektai.

Svarbiu istorinės atminties išsaugojimo aspektu tapo visuomenės įsitraukimas į diskusijas, kokius objektus ir kaip reikia saugoti. Savo nuomonę viešai ir aktyviai reiškė kultūros lauko žmonės: istorikai, menotyrininkai, rašytojai. Tai laikytina žingsniu diskusijos ir viešumo link, nes iki tol specialistų (paveldosaugininkų, architektų, planuotojų) sprendimai, paveikti bendros kultūros politikos, nebuvo viešai pristatomi ir buvo suprantami kaip determinuoti iš anksto.

2.20 pav. K. Požėlos komunistų partijos komiteto priestato statyba Kaune, 1989 m.

Fig. 2.20. Construction of an addition to K. Požėlos Communist party committee in Kaunas, 1989

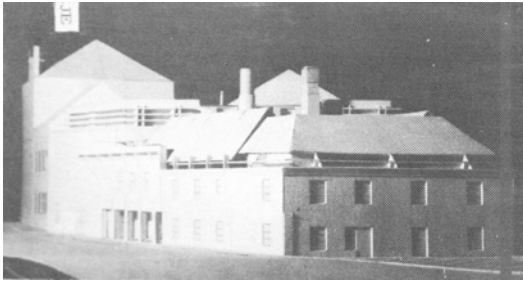
2.21 pav. Namasis Tiltos g. 6 Vilniuje, 1987 m.

Fig. 2.21. House at Tiltos st. 6 Vilnius, 1987

1980-ųjų pabaigoje paveldosauginė mintis itin suaktyvėjo, aštriusių su istoriniu paveldu susijusių problemų svarstymas vis dažniau sutinkamas to meto žiniasklaidoje. Viešojoje polemikoje pastebimi ne tik abstraktūs svarstymai, bet ir konkreti kai kurių generalinių planų sprendimų kritika, pavyzdžiui, tokių infrastruktūros projektų kaip garažų statyba prie Vokiečių gatvės (Klumbys 2015), planuojama automagistralė per Rasų kapines, Žvėryną kertanti Narbuto gatvės trasa Vilniuje bei numatytas tunelis po Ažuolų kalnu vadinama Žaliakalnio dalimi Kaune²³.

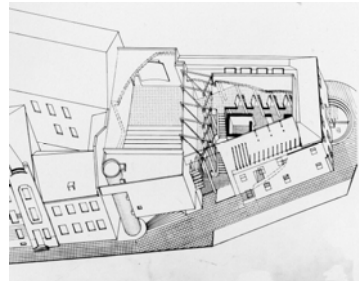
²³ Plačiau žr. Klumbys, V. 2015. Neformalaus inteligentų tinklo veikla tarp sovietinio sistemiškumo ir alternatyvumo: „garažų istorija“ (1977–1978), in: Lietuvos istorijos studijos, T. 35, p. 102-119; Kulevičius S. 2011. Per praeities palikimą į ateitį: visuomeninio paveldosaugos judėjimo virsmai Sąjūdžio išvakarėse in Kavaliauskaitė, J., Ramonaitė, A. [red.] Sąjūdžio ištakų

Tad palankumas istorinei atminčiai 1980-ųjų Lietuvoje rutuliojosi ir kaip bendruomenės savivokos emancipacija. Jos reikšmę sunku pervertinti, nes Lietuvos valstybingumo atkūrimas 1990 m. siejamas su Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžiu (LPS), visuomeniniu judėjimu, siekusi ir įgyvendinusi šį tikslą. O prie jo ištakų stovi apie 1987 m. susikūrusios pirmosios nuo valdžios institucijų nepriklausomos paminklosaugos organizacijos. Šie neformalūs judėjimai įvardytini topofiliniais: dėl savo tiesioginio domėjimosi istorija, taip pat jos pažinimu, kelionėmis, ekskursijomis, tiesioginiais potyriais ir kontaktais. Istorinio kontekstualizmo suvokimas 1980-ųjų Lietuvoje siejamas ir su besikeičiančia paveldosaugos samprata bei bendruomenių įsitraukimu į diskusiją apie miesto aplinkos kūrimą.

2.22 pav. Kinoteatro Vilniuje, Tiltlo g. konkursas, I premija, arch. V. Kormilcevas, A. Bučas

Fig. 2.22. Cinema at Tiltlo st. In Vilnius, competition, I prize, arch. V. Kormilcevas, A. Bučas

2.23 pav. Kinoteatro Vilniuje, Tiltlo g. konkursas, II premija, arch. G. Baravykas, R. Jarašiūnas, G. Kuginys

Fig. 2.23. Cinema at Tiltlo st. In Vilnius, competition, II prize, arch. G. Baravykas, R. Jarašiūnas, G. Kuginys

Garsiausios paveldosauginės „bylos“, sukėlusios didžiausią visuomenės reakciją 1980-ųjų pabaigoje, buvo numatomo naujo objekto prie Šv. Gertrūdės bažnyčios Kaune ir pastato Tiltlo g. 6 rekonstrukcijos Vilniuje istorijos. 1987 m. buvo išduotas leidimas statyti K. Požėlos komunistų partijos komiteto priestatą Kaune, kuris „uždarytų“ kvartalo viduje esančią XV a. bažnyčią į naujų pastatų „šulinį“ (2.20 pav.). Lietuvos persitvarkymo Sąjūdžio kūrimasis Kaune turėjo tiesioginį ryšį su dėmesiu urbanistinei aplinkai bei paveldosauginėmis iniciatyvomis – pirmojo, steigiamojo Sąjūdžio mitingo 1988 m. Kaune formali

beiškant: nepaklusniųjų tinklaveikos galia. Kaunas: Baltos lankos; Ramonaitė, A. et al. [sud./moks.red.] 2015. Kažkas tokio labai tikro: nepaklusniosios sovietmečio visuomenės istorijos: sakininės istorijos šaltinių rinkinys. Vilnius: Auksa žuvis.

priežastis – Šv. Gertrūdos bažnyčios išsaugojimas. 1989 m. nebaigtas statyti pastatas pradėtas griauti.

Vadinamojo stereo ir video kino teatro Tiltu g. 6 Vilniuje (2.21, 2.22, 2.23 pav.) projektas tapo kitu aštriu paveldosauga besidominčios visuomenės ir valdžios atstovų atviros nesantaikos atveju. Viena protesto priežasčių buvo panašių kompleksų įgyvendinimo viešumo trūkumas; taip pat, anot to meto liudininkų, šis objektas tiesiog tapo riba, žyminčia sovietinio laikotarpio žalą Vilniaus senamiesčiui: neprižiūrimus pastatus, sudarkytą istorinį audinį. Konfliktas pasiekė tiems laikams nematytą mastą ir persikėlė į spaudos puslapius. Susiformavo dvi nuomonių grupės: „specialistai“ ir „mylėtojai“, pirmaisiais įvardijant architektus, antraisiais – jų oponentus. Šios dvi grupės taip įvardytos pakankamai ironiškai, ir reali jų skirtis – gana dirbtinė. „Specialistai“ gynė naujos architektūros senamiestyje galimybę, „mylėtojai“ neva siekė bekompromisinio paveldo išsaugojimo²⁴. Taip oficialioje spaudoje išsirutuliojo neformalus diskursas, primenantis visuomenės teisę dalyvauti sprendžiant paveldosaugos problemas. Pasipriešinimas minėto objekto rekonstrukcijai (kas tais laikais reiškė nugriovimą ir tik po to atstatymą) tapo vien iš pretekstų neformaliai tinklaveikiniam paveldosaugos judėjimui. Kaip rašo istorikas S. Kulevičius, „(...) paveldo kaip metaforos supratimas (...) pasiekė daugumą, o pati paveldosauga virto sistemos kritikos priemone“ (Kulevičius 2011: 200).

Kita vertus, rekonstrukcijos projekto istorija atspindėjo ir pačių architektų požiūrių į istorinę aplinką raidos tendencijas. Būtent istorinėje aplinkoje architektūros raiška 1980-aisiais evoliucionavo siekio harmoningai į ją integruotis kryptimi, dažnai pasitelkiant atpažįstamas istorines formas, detales, motyvus. 1986 m. suorganizuotame architektūros konkurse²⁵ apleistą istorinį pastatą pritaikant kino teatro funkcijai, dvi pirmąsias vietas laimėję projektai pasiūlė pakankamai saikingus sprendimus išsaugant pastato išorę, o vidaus struktūrą pertvarkant naujai funkcijai. Tokį architektų požiūrį į kontekstą visų pirma lėmė vaizdinės perspektyvos į šią miesto vietą charakteringumas. Minėtas pastatas matyti garsaus XX a. pr. tapytojo M. Dobužinskio miesto peizažo centre²⁶. Todėl architektų siekis išsaugoti pastato išorę ir jo santykį su aplinka suprantamas, jie siekė nesuardyti minėto vaizdo struktūros ir bendro pavidalo. Reziumuojant, bendras dėmesys istorijai tapo „alternatyva technokratiniam pamišimui“ (A. Buračo terminas), o pati istorizmo prieiga 1980-aisiais tapo architektūros raiškos istorinėje aplinkoje ašimi. Kaip teigia to meto

²⁴ Plačiau žr. Bumblauskas, A. Kulakauskas, A. 1988. Turistus stebinti ar gaivinti istorijos pojūtį? in: Kultūros barai 1988-05, p. 31–36.

²⁵ Pirmąją vietą konkurse laimėjo arch. V. Kormilcevas ir A. Bučas, antrąją – arch. G. Baravykas, R. Jarašiūnas, G. Kuginys.

²⁶ 2011 m. taške, iš kurio tapytas paveikslas, atidengtas paminklas dailininkui, galutinai įtvirtinęs šią perspektyvą Vilniaus senamiesčio ikonografijoje.

paveldosaugos judėjimus tyrinėjęs S. Kulevičius, „paveldas tapo daugiau nei vien kultūros metafora. Lygiai taip pat istorizmas buvo pateiktas kaip kertinis elgsenos su paveldu principas“ (Kulevičius 2011: 207).

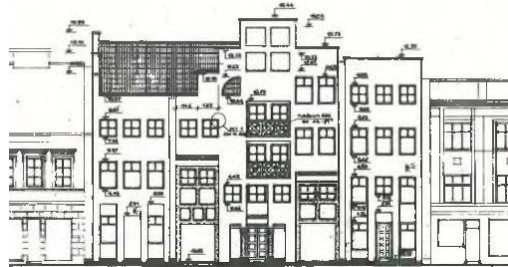
Konkreči architektūros istorinėje aplinkoje raiška plėtojosi atitinkamai bendram konteksto suvokimui – vėlyvuosiu sovietmečiu retėjo objektų, pasižyminčių indiferentišku arba kontrastingu santykiu su kontekstu. Kaip teigia šią temą išsamiai analizavusi E. Navickienė, po „blogiausio naujos architektūros su istorine aplinka santykio“ 1962–1969 m. sumažėjo tipinių, autonomiškų ir kontrastu besiremiančių santykiu su aplinka objektų, išsiplėtė jų tipologinė ir stilistinė įvairovė: „Be to, 8-ajame dešimtmetyje Lietuvą pasiekė postmodernios architektūros, paremtos istorine tradicija, idėjos. Tai sudarė prielaidas kokybiškiems poslinkiams kuriant naują architektūrą istorinėje aplinkoje“ (Navickienė 2006: 139). Tokia raiška rodo vietos kultūros paminklų apsaugą reglamentuojančių dokumentų, lokalinių sociokultūrinių procesų ir architektūrinių impulsų persidengimą su globaliomis tendencijomis.

Pirmieji istorinių formų ir detalių taikymo pavyzdžiai priklauso atsargiam ir korektiškam urbanistinėje struktūroje susidariusių erdvių užpildymui. Taip buvęs bendrabutis Klaipėdoje (2.24 pav.) užpildo kvartalo kampą, tuo pačiu jo skaidymas atliepia norą kompleksą traktuoti kaip mažesnių objektų visumą. Gatvės perimetro fragmentą atstato administracinis pastatas Kaune (2.25 pav.), pasirinkdamas gan abstrakčią istorinę stilistiką, nesiekiančią susilieti su aplinkiniais pastatais.

2.24 pav. Buv. restauratorių bendrabutis Daržų ir Skerdėjų g. sankryžoje Klaipėdoje, arch. L. Šliogerienė, 1982 m.

Fig. 2.24. Former dormitory at the intersection of Daržų ir Skerdėjų st. in Klaipėda, arch. L. Šliogerienė, 1982

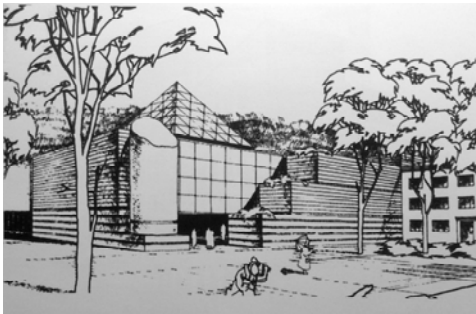

2.25 pav. Administracinis pastatas Gertrūdos g. Kaune, arch. R. Padvarskas, 1983–1985 m.

Fig. 2.25. Administrative building in Gertrūdos st. In Kaunas, arch. R. Padvarskas, 1983–1985

Ryškiausiu postmodernizmo architektūros pavyzdžiu Lietuvoje laikoma M. Žilinsko galerija Kaune (arch. E. Miliūnas, K. Kisielius, S. Juškys, 1981–1989 m.) gali būti laikoma ir paveiklus simboliškumo, cituojančio istorinę architektūrą, ir atspindinčiu istorinių formų žengimą į šiuolaikinę architektūros raišką atveju. Kaip teigė autoriai, nors, viena vertus, „nesistengta kopijuoti kokio nors atskiro praeities stiliaus“, visgi objektas „turėjo būti akademiškai rimtas, pasirinktos formos – istorijos – išbandytos (...). Nieko neišskiriant ilgametėje architektūros istorijoje, buvo siekiama atrasti mažiausiai senstančias kompozicines priemones“ (Kauno paveikslų... 1982). Pagrindinio įėjimo portikas ir erdvinė komplekso kompozicija neabejotinai referuoja į Atėnų Akropolį kaip kultūrinį ženklą.

Analogiškas M. Žilinsko galerijos raiškai objektas buvo planuojamas priešingame dabartinės Vienybės aikštės kampe. Kauno dramos teatro konkurse I vietą laimėjęs projektas (2.26 pav.) siūlė giminingą galerijai turtingą urbanistinę kompoziciją – mini miesto modelį. Jos pagrindiniuose objektuose lengva įžvelgti istoristinius elementus: koloną, zikuratą primenančią laiptuotą formą, keturšlaitę stogo piramidę. Postmodernaus istorizmo raiška pasižymi ir Klaipėdos dramos teatro rekonstrukcijos projektas (2.27 pav.), kurio ryškiausia detalė, įėjimo portalas, yra ne struktūrinis pastato elementas, o greičiau dekoratyvios teatro dvasios asociatyvi detalė.

2.26 pav. Kauno dramos teatras, konkursas, I vieta, arch. K. Kisielius, K. Pempė, G. Ramunis, 1988–1989 m.

Fig. 2.26. Drama theatre in Kaunas, competition, I prize, arch. K. Kisielius, K. Pempė, G. Ramunis, 1988–1989

2.27 pav. Klaipėdos dramos teatras, arch. S. Manomaitis, 1979–1989 m.

Fig. 2.27 pav. Drama theatre in Klaipėda, arch. S. Manomaitis, 1979–1989

Klasikinės architektūros simboliai ir elementai sudaro reikšmingą tiek Vakarų, tiek lietuviško postmodernizmo dalį. Istorinis citavimas 1980-ųjų Lietuvos architektūroje pabaigoje jau įgavo masinės raiškos bruožų. Įsimintinas vietinio konteksto pavyzdys – 1980-ųjų jaunujų Lietuvos architektų projektų

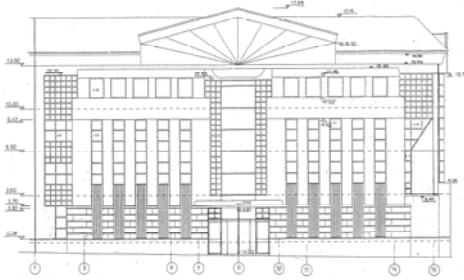
katalogai, kuriuose beveik neaptinkama darbų be istoristinių citatų, nors dėl ekonominių sąlygų daugelis šių objektų įgyvendinti nebuvo. Todėl akivaizdu, kad XX a. 9-ojo deš. pabaigoje postmodernizmo estetika faktiškai išitvirtino Lietuvos architektūroje. Kita vertus, tai tapo tiesiog *zeitgeist* – laiko dvasia, vyraujančiu stiliumi, kurį architektai rinkosi nebūtinai sąmoningai. Nuo ankstesniųjų istorizmo tendencijų pakilimų postmodernusis istorizmas skyrėsi tuo, kad nesiekė sukurti vientiso retrospektyvinio stiliaus.

Istoristinės citatos kartais įgaudavo postmoderniai ironišką atspalvį, tarkime, jų taikymas utilitarios funkcijos pastatuose. Tokiais pavyzdžiais galėtų būti erdvinė „šlaitinio“ M. Žilinsko galerijos transformatorinės stogo konstrukcija arba utilitaraus pastato, katilinės Kaune, projektas (arch. V. Kuliešius, 1984 m.), turintis klasikinės kulto pastato semantikos bruožų. Dažnokai pasikartojantis tiesmukas klasikinių elementų ženkliškumas pasižymi ironijos doze, todėl vertintinas kaip pastišas.

Gausiomis postmodernizmo architektūrai būdingomis istoristinėmis citatomis pasižymi „Hermio“ banko Vilniuje (2.28 pav.) pastatas. Jo bendra fasado kompozicija – kolona (arba deglo metafora) centre, portikas su spinduliais (arba liepsnų metafora), simboliškai primena kitą žinomą finansinės institucijos pastatą – Lietuvos banko rūmus Kaune (arch. M. Songaila, 1924–1927 m.), vertinamus kaip vieną vertingiausių 3-iojo deš. statinių Kaune. Tokiu būdu vienas pirmųjų po atkurtos Nepriklausomybės banko pastatų postmoderniai interpretuoja tarpukario centrinio banko pastatą.

Panašia raiška pasižymi ir to paties autorių kolektyvo 1990-ųjų darbai Vilniuje, pavyzdžiui, daugiabutis gyvenamasis namas su komercinėmis patalpomis Kalinausko g. senamiesčio prieigose skoningai išnaudoja aplinkos istorinius elementus. Kitas objektas, gana beveidėje Naujamiesčio aplinkoje pastatytas „Centrum“ viešbutis (2.29 pav.), įdomus ne tik istoristinėmis formomis ir motyvais (rotunda, rustuoti fasadai, hipertrofuoti kapiteliai), bet ir erdvine struktūra: skaidymu atskirus namus primenančiais tūriais, kišenine mikroerdve ties įėjimu, vidaus pasažo suformavimu.

Su postmodernizmu siejama iliustratyvesnė architektūros raiška, kur dažniau atsiranda kontrastu paremti akcentai, pasirodo atviresnė istorinių elementų stilizacija. Ryškiausiai konteksto įtaka pastebima, kuomet istorinė aplinka tiesiogiai veikia architektūros raišką arba net priverčia pakeisti pradinius sumanymus. Toks objektas yra E. N. Bučiūtės Krašto apsaugos ministerijos pastatas, kuomet archeologinių kasinėjimų duomenys apie buvusias atskirus keturis namus lėmė autorės sprendimą projektuojant pakeisti pradinį monolitišką tūrį į vizualiai išskaidytą. Sprendimas turi ir dekoratyvumo bruožų: Šv. Ignoto g. išklotinėje metaforiškai atkurtų keturių namų fasadai neatsispindi vidinėje pastato struktūroje, o siekis suteikti Totorių gatvei buvusią siaurą proporciją sąlygoja monumentaliai pakibusią stelą – dekoratyvų fasado fragmentą.

2.28 pav. „Hermio“ bankas Vilniuje, fasado brėž., arch. K.Pempė, G.Ramunis, 1996 m.

Fig. 2.28. Bank “Hermis” in Vilnius, facade drawing, arch. K.Pempė, G.Ramunis, 1996

2.29 pav. Viešbutis „Centrum“ Vilniuje, arch. A. Asauskas, K. Pempė, K. Kisielius, A. Pliučas, 1997–1999 m.

Fig. 2.29. Hotel “Centrum” in Vilnius, arch. A. Asauskas, K. Pempė, K. Kisielius, A. Pliučas, 1997–1999

Postmodernistinis istorizmas išryškino fasadiškumo architektūroje reiškinių. Fasadiškumas – dar XX a. pradžioje atsiradęs terminas, apibrėžiantis atvejus, kuomet nugriaunamas visas pastatas, paliekant tik jo fasadą. Tai taip pat ir paplitusi XX a. II-osios pusės paveldosauginė praktika, atkuriant istorinio namo fasadą, bet demontuojant perdangas, vidaus pertvaras, interjero detales. Tokia praktika žymi raišką, kuomet pastato fasadas (arba apvalkalas) „atitrūksta“ nuo paties pastato („turinio“) ir veikia kaip savarankiškas objektas. Tai susiję ir su kita postmodernizmo architektūros praktika – statinio reprezentacija per paviršių, kuomet pastato išorei arba fasadui suteikiamas funkcinės reprezentacijos svoris. Tokia praktika XX a. II pusėje paplito visoje Europoje ir JAV: nuo ištisų karo sugriautų istorinių miesto dalių atstatymo (Varšuva, Drezdenas, Berlynas) iki rekonstrukcijos išplečiant pavyzdžių.

Aptardama fasadiškumo klausimą architektūroje, J. Markevičienė išskiria tris jo motyvus: ekonominį (fasadiškumas kaip priemonė pelnui gauti), ideologinį (fasadiškumas kaip jėgos instrumentas) ir asociatyvų (priemonė sociokultūriniam tapatumui; Markevičienė 1999: 75). Pirmasis charakterizuojamas kaip estetiškai neutrali priemonė pelnui pasiekti, antrasis ir trečiasis formuoja tam tikrą sociokultūrinį foną. Ideologinis ar asociatyvus fasadiškumas kuria simbolius, galinčius priminti istorinę praeitį, referuoti į kultūros ženklus. Tokio asociatyvaus fasadiškumo pavyzdžiu laikytina administracinio pastato rekonstrukcija Totorių g. Vilniuje (2.30 pav.). Minėtas objektas, atrodo, turi du planus, už gatvės fasado atitrauktą „šešėlinį“ fasadą, o abu planus perpina dekoratyvus butaforinių arkų motyvus. Charakteringa tai, kad postmodernus fasadiškumas įsitvirtino su šiuolaikine raiška siejamoje architektūroje,

paryškindamas santykius tarp sena ir nauja. Vienas ryškiausių tokio komponavimo kontrasto principu atveju laikytinas viešbučio Laisvės al. Kaune rekonstrukcija (2.31 pav.), derinantis šviesaus atspalvio masyvią senąją pastato dalį su nauju tamsaus stiklo banguotu antstatu.

2.30 pav. Administracinio pastato rekonstrukcija
Totorių g. Vilniuje,
arch. L. Vaitys, 1980 m.

Fig. 2.30. Reconstruction of administrative building
in Totorių st. in Vilnius,
arch. L. Vaitys, 1980

2.31 pav. Viešbučio
„Kaunas“ rekonstrukcija
Laisvės al., Kaune, arch.
V. Juozaitis,
1999–2002 m.

Fig. 2.31. Reconstruction
of Hotel “Kaunas” in
Laisvės st. in Kaunas, arch.
V. Juozaitis, 1999–2002

Fasado paviršiaus kaip savarankiško elemento, neišplaukiančio iš pastato vidinės struktūros, dominavimas rodo teatrališkumo tendencijų architektūroje įsigalėjimą. Kita vertus, dekoratyvumo tendencijos praturtino architektūros įtaigumą bei padėjo jai integruotis, pavyzdžiui, istorinėje aplinkoje.

Patys architektai istorinius elementus neretai grįsdavo klasikinės architektūros kompozicijos imperatyvu, sąlygotu ne architektūros kaip dizaino objekto, bet plačiai suvokiamos kontekstinės aplinkos. Tai interpretuojama kaip klasikinių urbanizmo principų (gatvė, aikštė, perimetrinis užstatymas), sąlygojančių klasikinių elementų integraciją architektūroje, pasitelkimas. Todėl architektai savo taikomas kontekstines, architektūros istorija besiremiančias prieigas neretai įvardija ne kaip postmodernias, o kaip sekančias klasikinius kompoziciniais principais²⁷. Pavyzdžiui architektas Č. Šliažas valgyklos „Astra“

²⁷ Architektas A. Černiauskas mini, kad jam artimesnė klasikinė architektūros interpretacija, kurią jis yra mėginęs įgyvendinti Ežero gyvenamojo rajono Šiauliuose projekte su aikštėmis ir

Druskininkuose projekte (2.32 pav.) akcentuoja miesto struktūros atstatymą, raiškesnį erdvių formavimą, gatvių perimetro atkūrimą. Autorius urbanistinę kompoziciją miesto kontekste aiškiai iškelia aukščiau architektūros plastikos ir estetikos. Tokia prieiga būdinga ir architektų A. Černiausko, A. Vyšniūno (2.33 pav.) darbams, kurių net ir atskirų objektų raiška ne savitiksliai dekoratyvi, o sekanti tradiciniais urbanizmo ir architektūros komponavimo principais.

2.32 pav. Valgykla „Astra“
Druskininkuose, arch. Č. Šliažas,
1980–1987 m.

Fig. 2.32. Restaurant “Astra” in
Druskininkai, arch. Č. Šliažas,
1980–1987

2.33 pav. Viešbučio „Dona“, Telšiuose
projektas, arch. A. Vyšniūnas,
S. Rimkevičius, 1994 m.

Fig. 2.33. Hotel “Dona” in Telšiai, project,
arch. A. Vyšniūnas, S. Rimkevičius, 1994

Atsižvelgiant į retrospektyvines tendencijas, pastebima, kad istorinės citatos pradedamos taikyti ne tik istoriniuose („legitimiuose“) kontekstuose, bet ir naujai suformuotoje urbanistinėje aplinkoje. Pirmuoju atveju istorinė stilizacija siekia atspindėti kontekstą, antrasis atvejis nusakytų dažnai kontrastingą santykį su modernistine ir funkcionalistine aplinka.

Tokios istoristinių motyvų tendencijos už istorinės aplinkos ribų priskirtinos dekoratyvaus postmodernizmo tendencijoms. Kaip teigia V. Jurkštas, „Miesto aplinkos etalonu tampa istorinė aplinka apskritai ir paprasta kaimo aplinka (...). Tuo galima paaikštinti kai kurių senosios architektūros formų ir detalių (plytų mūro, aukštų čerpių stogų, siaurų langų) panaudojimą naujoje architektūroje bet kokioje situacijoje“ (Jurkštas 1994: 92). Dekoratyvaus istoristinio citavimo raiška pasižymėjo plačia tipologine ir geografinė įvairove: portikų, arkų, karnizų motyvai „persikėlė“ iš senamiesčių į mažesnių miestelių ir gyvenviečių

perimetriniu užstatymu, bei realizavęs Saulės laikrodžio aikštės projekte, įtraukusiam klasikinės architektūros elementus: koloną, amfiteatrą, portalą (Černiauskas 2017).

sveikatingumo centrų, kultūros namų, pionierių stovyklų, administracinių objektų projektus. Tarp postmodernizmo bruožų turinčių rekreacinių objektų paminėtini poilsio namai (Mokslų akademijos Fizikos instituto poilsio namai Preiloje, 2.34 pav.; „Medikas“ Nidoje; buvę Mažeikių kompresorių gamyklos poilsio namai Plateliuose, 2.35 pav.; „Atgirys“ Palangoje ir kt.), išsiskiriantys savita, kartais ties manierizmo riba balansuojančia raiška.

2.34 pav. Mokslų akademijos Fizikos instituto poilsio namai Preiloje, arch. G. Telksnys, 1978–1985 m.

Fig. 2.34. Academy of Science Institute of Physics Holiday house in Preila, arch. G. Telksnys, 1978–1985

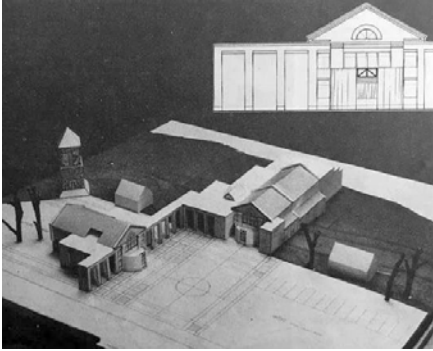

2.35 pav. Poilsio namai Plateliuose, arch. K. Jurėnas, 1984–1985 m.

Fig. 2.35. Holiday House in Plateliai, arch. K. Jurėnas, 1984–1985

Vienas tipologiniu aspektu įdomiausių Lietuvos miestelių objektų – kultūros namai, kurių daugelis vėlyvuju sovietmečiu pasižymėjo ir postmodernizmo bruožais (Debeikiuose, Gaurėje, Juknaičiuose, Punioje, Raudondvaryje, Skapiškyje, Trakuose ir kt.). Sovietmečiu kultūros namams buvo keliami specifiniai reikalavimai jų vietai ir reikšmei urbanistinėje struktūroje bei architektūros išskirtinumui – jie „dislokuotini prie aikščių; išimtiniais atvejais, jei aikštės per mažos ar kapitališkai užstatytos, gali būti statoma greta aikščių, užtikrinant glaudų vizualinį-kompozicinį ryšį tarp objekto ir aikštės. (...) Jei miestelyje nėra istorinės-architektūrinės dominantės arba ji neturi įtakos aikštės formavimui, kultūros namai, kaip svarbiausias gyvenvietės akcentas, statomi kompoziciniu atžvilgiu svarbiausioje aikštės vietoje“ (Pranckūnas 1978: 5). Dalis tokių objektų vėlyvuju sovietmečiu tapo komponuojami kaip nedideli urbanistiniai kompleksai, o jų išskirtinė istorinė raiška semantiškai primena nedidelius istorinius dvarus. Tokiu principu vadovaujantis suprojektuotas Skapiškio kultūros centras (2.36 pav.). Objektas išdėstytas centrinėje miestelio dalyje ties dviejų pagrindinių gatvių sankryža ir buvo suplanuotas kaip nuosavą aikštę formuojantis kompleksas, į savo kompoziciją įtraukiantis ir istorinę varpinę

(įgyvendinta tik dalis komplekso); prie pastato derinti ir mažosios architektūros elementai: autobusų stotelė, informacinis stendas.

2.36 pav. Kultūros centras Skapiškyje (Kupiškio r.), arch. L. Janėnas, 1990 m.

Fig. 2.36. Cultural centre in Skapiškis (Kupiškis district), arch. L. Janėnas, 1990

2.37 pav. V. Kudirkos muziejus Kudirkos Naumiestyje, arch. A. Ambrasas, 1992–1993 m.

Fig. 2.37 V. Kudirka Museum in Kudirkos Naumiestis, arch. A. Ambrasas, 1992–1993

Istorizmo poveikis matyti ir pirmųjų nepriklausomybės metų objekte, V. Kudirkos muziejuje Kudirkos Naumiestyje (2.37 pav.). Keli pastato projektyinių pasiūlymų variantai apėmė monumentalų, aikštės perimetrą formuojantį fasadą ir laisvesnėmis formomis pasižyminčią galinę dalį. Portiko motyvai pagrindiniame fasade, dramatiškos formų sankirtos, keliakryptė pastato erdvinė kompozicija neabejotinai priskiriami postmodernizmo įtakai.

„Neprivalomi“ istoristiniai elementai, kartais balansuojantys ant kičo ribos, daugeliu atveju tapo tarsi reprezentacinėmis priemėmis. Jie dažniausiai atspindėjo lūkesčius turėti statinius, įkūnijančius ilgaamžes kultūrinės vertybes, o tokia architektūra buvo laikoma tinkama svarbioms visuomeninėms funkcijoms išreikšti.

Po su pseudoklasikinių formų atsisakymu susijusio „lietuviškojo interjero“ (A. Mačiulio terminas) reiškinių 1960-aisiais, 1970–80-aisiais, vėl padidėjo architektų dėmesys vidaus erdvių dizainui. Tokie mažesnės apimtys objektai dažnai pasižymėjo drąsesne raiška, buvo labiau eksperimentiški, neretai tai buvo pirmieji jaunųjų architektų darbai. Kita vertus, dauguma šių projektų dėl savo iš anksto apspręsto riboto gyvavimo laikotarpio dažniausiai neišliko.

Specifinėje visuomeninių pastatų (vaistinių, maitinimo įstaigų) interjerų tipologijoje paplito stilizuoto istorizmo tendencijos. Tokia raiška, akivaizdžiai

susijusia su siekiu derintis prie aplinkos, pasižymi pirmiausia visa eilė senamiesčiuose įrengtų interjerų: „Lokio“ užėiga (arch. R. Jaloveckas, 1972 m.), „Medininkų restoranas“ (arch. E. Purlys, K. Gibavičius, 1975 m.), „Senasis rūsys“ (arch. E. Gūzas, 1979 m.) Vilniuje, „Gildijos“ restoranas (arch. Ž. Simanavičius, H. Raugalas, A. Janulis, 1976 m.) Kaune.

Kita interjerų dekoravimo tendencija buvo susijusi su siekiu, pasitelkiant dailininkus, sukurti objektų pavadinimus iliustruojančius ryškius grafinius pano. Taip įgyvendintas restoranas „Jūra“ Klaipėdoje (arch. A. Patalauskas, dail. R. Gibavičius, 1976 m), vaikų kavinė „Nykštukas“ Vilniuje (arch. Z. Liandzbergis, J. Kriukelis, dail. A. Steponavičius, B. Žilytė, 1963 m.). Individualumu, dekoratyvumu ir išraiškingumu pasižymėjo kavinės ir bistro „Mėta“ (architektas G. Telksnys, dail. L. Katinas, 2.38 pav.) interjeras. Amžininkai objekto supergrafikoje išžiūrėjo ir tautinių juostų ornamentiką, ir gamtos formų stilizaciją, ir transformuotas secesines formas.

2.38 pav. Kavinės bei bistro „Mėta“ Vilniuje interjeras, arch. G. Telksnys, dail. L. Katinas, 1972–1977 m.

Fig. 2.38. Interior of cafe and bistro “Mėta” in Vilnius, arch. G. Telksnys, artist L. Katinas, 1972–1977

2.39 pav. Restorano „Astorija“ interjeras Vilniuje, arch. A. Šarauskas, 1983 m.

Fig. 2.39. Interior of restaurant “Astorija” in Vilnius, arch. A. Šarauskas, 1983

Pastebimu įvykiu buvo restorano „Astorija“ interjeras Vilniuje (arch. A. Šarauskas, 2.39 pav.), dekoruotas ryškiomis spalvomis ir įvairiais istoristiniais motyvais. Restoranas buvo įsikūręs istoriniame pastate (šiuo metu – viešbutis), turinčiame savą istorinį dekorą, ir jo interjero ašimi tapo šiuolaikiška suabstraktinta istorinio žodyno interpretacija: kolonos tapo stulpais, kapiteliai – kubais, frontonai – trikampiais. Prie interjero priderinti originalūs ir kiek

ekstravagantiški dizainerio Jono Gerulaičio baldai, artimi postmoderniai *Memphis* grupės estetikai.

Vėliau sekę interjerų projektai siūlė dar sudėtingesnes eklektiškas istoristines kompozicijas ir abstrakcijas, pavyzdžiui, restorano „Metropolis“ Kaune projekte (arch. R. Palytė-Biliūnienė, G. Korizna, A. Jačiauskas, 1984 m.). Istorizmas, architektūroje besiskleidžiantis kaip interpretacija, stilizacija, kopija, – postmodernizmo architektūros interjeruose pasireiškė visais šiais pavidalais. Pirmuoju nepriklausomybės dešimtmečiu, rinkos ekonomikai pakeitus planinę ir dominuojant smulkiajam verslui, interjero projektai tapo gausia architektūrinės produkcijos dalimi. Postmodernizmo idėjos puikiai tiko ir buvo pritaikytos daugeliui komercinių interjerų: centrinio gastronomo rekonstrukcijai Vilniuje (arch. A. Kaušpėdienė ir kt., 1997 m.), klubui „Los Patrankos“ Kaune (arch. A. Karalius ir kt., 2000 m.) ir daugeliui kitų.

Sovietmečio Lietuvoje postmodernizmo idėjos visuomeniniuose interjeruose ilgainiui tapo (pseudo)prabangos paieškomis, kompozicijos ir atskiri elementai ėmė kartotis, formos adaptuotos masiniam skoniui. Tuo pačiu parodomosios pertekliaus estetikos siekį galima interpretuoti ir kaip būsimų socialinių ir ekonominių pokyčių ženklą.

2.4. Ironija, simboliškumas, dvigubas kodavimas ir „sudėtinga visuma“ kaip postmodernizmo architektūros raiškos stiprinimas

„(...) dabar, kai dominuoja tipiniai namai tipiniuose kvartaluose, kai monotoniškos beveidės sistemos užplūdo masinę industrinę statybą, ar nebūtų laikas pripažinti, kad mechaniškas standartizavimas, serijiškumas, praktiškumas klupdo mus ant kelių? (...) Kaip didelį praradimą konstatuojame dabar, kad išnyko tradiciniai ryšiai tarp architektūros formos „ženklų“ ir tų prasminių, emocinių reikšmių, kurias jie kažkada turėjo. Architektūrinės veiklos dinamika ir riboto realizavimo išgalės atvedė prie tam tikro architektūros nebylumo – ji tyli, ji „nekalba“ amžininkams (...)“ (Gana atgailauti..., [autorius nenurodytas], 1988: 30).

Su funkcionalizmu siejamas vėlyvojo sovietmečio urbanizuotos aplinkos neišraiškingumas sąlygojo naujas architektūrinės raiškos sugestyvumo paieškas. Tokios prieigos, artimos neo-funkcionalizmui, vėlyvajam modernizmui, *high-tech* tendencijoms, sietinos ir su modernizmo kritika, ir su galimybių išplėsti jo raišką paieška. Šis poskyris skirtas ženkliškai, metaforiškai, alegoriškai architektūros raiškai, siejamai su plačiai suprantamos prasmės paieškomis.

Postmodernizmo reiškinių paveiktai architektūrai ir jos estetikai ypatingai svarbus simbolinis dėmuo, siekiantis stiprinti kuriamų objektų meninę išraišką ir didinti jų įtaigumą. Simboliai, ženklai, metaforos, kodai tekste traktuojami kaip vaizdinės figūros, perteikiančios kokią nors sąvoką ar idėją bei turinčios tradicinių reikšmių. Nagrinėjami simboliškumo sampratos bruožai postmodernizmo architektūroje ir jo raiškos aspektai, architektūros raiškos lauką papildantys kognityviniu (pažinimo), fenomenologiniu, komunikaciniu (naratyvinu) bruožais. Svarbioms architektūros raiškos stiprinimo tendencijoms priskiriamos ir koliažiškas sudėtingumas bei dvigubas kodavimas kaip intencionalios antimodernistinės strategijos.

Ironija ir pastišas laikomi svarbiais (nors sunkiau pastebimais) postmodernizmo raiškos bruožais, tik nesutariama, kiek įtaigus yra rėmimasis tokiomis idėjomis. Pastišu vadinamas architektūros stilių citavimas neretai ištraukia šiuos stilius iš konteksto. Ironiška, kad tuomet postmodernizmas nesugrąžina istorinės atminties ir vientiso stiliaus, o greičiau pasireiškia kaip konsumeristinė stilių fragmentacija. F. Jamesonas teigia, kad „Pastišas yra bejausmė parodija, parodija, praradusi humoro pojūtį: pastišas parodijos atžvilgiu yra tai, kas yra ta keistenybė, šiuolaikinė tam tikro pobūdžio bejausmė ironija“ (Jameson 2002: 19). Kita vertus, pastišui priskiriamos reflektyvumo ir ideologijos kvestionavimo galios.

Kiekvienas ironiškas teiginys (arba postmodernizmo architektūros objektas) yra ir kritinis veiksmas, kuriuo tuo pačiu metu pateikiamos ir idėjos, ir jų kritika. Ironijos architektūroje raiška – sunkiai įsivaizduojamas reiškinys sovietinėje aplinkoje, nes ji ženklina subversyvų, todėl kritišką santykį su aplinka. Toks santykis galėjo egzistuoti tik sudėtingai užkoduotas. Slopinamų vertybių ir ironijos santykį vėlyvuoju sovietmečiu analizavęs M. A. Svede pažymi paskutiniojo Sovietų Sąjungos paviljono 1992 m. tarptautinėje Sevilijos EXPO parodoje istoriją. Dar 1988 m. suorganizuotą valstybinį konkursą laimėjo jaunų Latvijos architektų ir menininkų komanda, pasiūlusi konceptualiai išgrynintą ir tuo pačiu ironiškai užkoduotą projektą. M. A. Svede, analizavęs autorių ankstesnę kūrybą, įvardija jį kaip „politinio nepaklusnumo politinę išraišką“ ir „monumentų kompromitavimo prietaisą (*facility for compromising monuments*)“ – subversyvos ironijos atvejį, siejęs jį su postkolonijine kritika (Svede 2002).

Panašiai ir Lietuvoje vienos pirmųjų ironiškos su architektūra susijusios raiškos autoriai buvo ne architektai, o skulptoriai. M. Navako²⁸ 1970–1980-aisias sukurti „Vilniaus sąsiuvinio“ objektai kontrastingai pabrėžė pastatų ir jų kontekstų santykius. Šio ciklo koliažuose masyvios skulptūros viešosiose erdvėse buvo sugretintos su pastatais. Menamai atpažįstamų formų

²⁸ M. Navakas yra studijavęs ne tik skulptūrą, bet ir architektūrą.

skulptūra „parazitavo“ statinius, juos kontrastingai išryškindama ir pabrėždama jų mastelį. Vėliau atsiradus galimybei, vienas projektų buvusiuose Geležinkelinių rūmuose buvo įgyvendintas. „Geležinis kablys“, arba tiesiog „kablys“, virto bendrinio (sub)kultūros centro pavadinimu (2.40 pav.). Ironišką santykio tarp pastato ir skulptūros ieškojimą pratęsia M. Žilinsko galerijos Kaune saugyklų pastato meninis pasiūlymas, kuriame nemažas objektas „ištirpinamas“ aplinkoje kaip parko *folly* – vijokliais apželdintas ir kolonomis dekoruotas elementas.

2.40 pav. „Kablys“ Vilniuje, skulpt. M. Navakas, 1994 m.

Fig. 2.40. „The Hook“ in Vilnius, sculpt. M. Navakas, 1994

2.41 pav. Vilniaus gatvės Kaune rekonstrukcija, arch. J. Palys, S. Gudienė, 1985 m.

Fig. 2.41. Reconstruction of Vilnius street in Kaunas, arch. J. Palys, S. Gudienė, 1985

Ideologizuotos viešosios erdvės kontekste atsiranda įdomus vėlyvojo sovietmečio reiškiny – pėsčiųjų gatvė (naujų gatvių formavimas arba senų rekonstravimas): Šnipiškių g. dešiniajame Neries krante Vilniuje (A. ir V. Nasvyčiai, 1965–1968 m.), Laisvės alėja Kaune (arch. A. Paulauskas, V. Paleckienė, 1977–1982 m.), Vilniaus gatvės Kaune rekonstrukcija (arch. J. Palys, S. Gudienė, 1985 m.), kaip precedentas kurti humaniškesnes ir intymesnes erdves. Panašus projektas buvo planuojamas Vilniaus Gedimino prospekte: 1981 m. konkurse buvo analizuojamos galimybės visą prospektą ar jo dalį paversti intencionalia pėsčiųjų gatve su visuomeniniais pirmaisiais aukštais, suplanuota mažosios architektūros ir želdynų sistema. Postmodernaus urbanizmo principais suplanavus viešojo miesto gyvenimo erdvės telktį, tokios gatvės turėjo užtikrinti pačią įvairiausią žmonių veiklą. Toks pėsčiųjų gatvės (arba ištiesos

zonos) konceptas XX a. antroje pusėje atsiranda kaip antimodernistinis klasiškinės urbanistinės miesto struktūros elementas.

2.42 pav. Tūrinės reklamos akcentas Vilniaus g. Šiauliuose, dizaineris V. Puronas, 1977 m.

Fig. 2.42 pav. Advertising accent in Vilniaus st. in Šiauliai, designer V. Puronas, 1977

2.43 pav. Fasadų dekoras. Tapyba ant namo sienos Vilniaus g. pėsčiųjų bulvario pabaigoje. Dizaineris V. Puronas. Šiauliai, 1974–1975 m.

Fig. 2.43 pav. Facade decor. Painting on the wall of the house in Vilniaus st. in Šiauliai, designer V. Puronas, 1974–1975

Tarp šių projektų išsiskiria Vilniaus gatvės Šiauliuose rekonstrukcija (I-as įgyvendinimo etapas, arch. V. Taujanskienė, dailininkas V. Puronas, 1976 m; 2.42, 2.43 pav.), sovietmečiu įvardyta pirmąją SSRS pėsčiųjų gatve. Aišku, savaiminių pėsčiųjų zonų būta ir anksčiau (pavyzdžiui, pokariu susiformavusi Mažvydo alėja Klaipėdoje), bet Šiauliuose pirmąkart buvo suformuota intencionali pėsčiųjų gatvė su visuomeniniais pirmaisiais aukštais, suplanuota mažosios architektūros ir želdynų sistema. Tai vienas pirmųjų pavyzdžių Lietuvoje, kur erdvės formantais buvo ne tik pastatai, bet ir specialiai suprojektuota vizualinių ženklų sistema: tūrinė reklama, gatvės dizainas (šviestuvai, suoliukai, net vandens nutekėjimo grotelės ir komunikacinio mazgo dangčiai), metalo plastika, fasadų grafika. Vizualiniais akcentais prisodrintoje gatvėje ženklams ir simboliams tenka svarbiausias vaidmuo.

Panašiai kaip R. Venturio ir jo kolegų aprašytame Las Vegase deramo istorinio konteksto stoka kompensuojama nauju optimistiniu naratyvu. Bulvaro scenografiškas daugialypumas, sugestyvus dekoratyvumas, elementų ironija peržengia modernistinio funkcinio tikslingumo ribas. Prisodrintos mažąja

architektūra pėsčiųjų gatvės idėja rezonavo su C. Rowo „koliažinio miesto“ konceptu (*įsimintina gatvė, prisodrinta nostalgiją gaminančių instrumentų*) ar R. Venturi analizuotu Las Vegaso komerciniu dizainu. Projekto autoriai patvirtino pabrėžtinai žaismingą ir neįpareigojančią prieigą, pripažindami populiariosios kultūros citatų keliamas kontroversijas. Išties, XX a. II pusėje Šiauliai buvo tam tikra provincija už kultūrinio lauko ribų ir miestas be aiškesnio identiteto. Bulvaro inovatyvus estetiškas artikuliacijoms ir komunikatyvumas išskyrė jį kaip ženklišką ir socialiai reikšmingą projektą. Vilniaus pėsčiųjų gatvės atvejis nesietinas su Vakarų postmodernizmui būdingomis techninėmis inovacijomis. Nauja čia buvo koliažinė erdvė ir simbolių taikymas, kuriantys emocinį turinį, – betarpišką, sugestyvų, įtraukiantį, sėkmingai įvietinantį tradicijas. Nors pėsčiųjų gatvės susiformavimą sąlygojo politiniai bendrojo plano sprendiniai, jo semantinį turinį daugiausia formavo vizualinė terpė. Kita vertus, erdvės formantų laikinumas buvo akivaizdus, todėl daugelis elementų neišliko.

Išsamiai ironiją postmodernizmo architektūroje analizavęs architektūrologas E. Petit'as teigia, kad ji priklauso ne paviršinei raiškai, o yra giluminė architektūros kritinė pozicija: „Dažnai būdama abejinga stilistinei orientacijai, ironija pasiskolino pasikartojančius architektūros dialektinių operacijų estetinius žymeklius, tarp kitų formaliąją fragmentaciją ir sintetiškų formaliųjų sistemų sugriovimą, vientisų formų suardymą į dialektines dalis, nesuderinamų sintaksių ir kompozicijų geometrinį ir ideologinį susidūrimą ir superpoziciją, vaizdingų formų, liudijančių ideologinius, erdvinius ar laikinus skirtumus, taikymą“ (Petit 2013: 215). Todėl kalbant apie postmodernizmui būdingą ironiją, pažymėtina, kad ji laikytina ne tik stilistine figūra, bet vidinių architektūros prasmių išardymo instrumentu.

Kultūros, meno ir architektūros teorijoje simboliškumo terminas dažnai naudojamas kartu su kitomis sąvokomis: asociatyvumu, reprezentacija, ikoniškumu, simboliškumu. Būtent pastaroji, simbolizmo, samprata istoriškai ir kultūriškai nuo seno glaudžiai susijusi su architektūra, gyvavusi ir totalinės idėjos lygmeniu, ir kanonizacijos pagrindu. Tradiciškai, simbolizmas siejamas su sakralinių, ezoterinių ženklų kodavimu architektūroje, tuo tarpu šiuolaikinėje architektūroje dažniau pasitelkiami sekuliarūs simboliai, kurie gali būti įvardyti kaip ženklai, metaforos, asociacijos, referencijos ir kt. Būtent su šiuo platesnei *simbolizmo* tradicijai priklausančiu *simboliškumu* ir siejamas šiuolaikinei architektūrai priskiriamas postmodernizmas.

Apibendrinant, vengiant terminų painiavos, šiame darbe bus daugiausia analizuojamas sekuliarusis šiuolaikinis simboliškumas, didinantis architektūros objektų raiškos įtaigumą, plečiantis jos komunikacines galias. Tuo pačiu reikia pastebėti, kad, pavyzdžiui, šiuolaikinėje sakralinėje architektūroje lygiagrečiai egzistuoja ir tradicinis simbolizmas, postmoderniu laikytinas tik iš dalies.

R. Buivydas jį apibūdina taip: „Objekto architektūroje simboliai tampa tradicinį dvasingumą įkūnijančia priemone ir neretai turi neakivaizdų pasireiškimo pavidalą. Šia kryptimi amžiniais simboliais reprezentuojamos idejos įtvirtinamos vidinėje architektūros kūrinio sąrangoje ir tokiu būdu, greta absoliutinto jos kūniškumo, savo dėsninę vietą užima dvasingumas“ (Buivydas 1997: 74).

Tekste remiamasi apibendrinta simboliškumo samprata, apimančia asociatyvumo, reprezentacijos, ikonizacijos sąvokas, atskirais atvejais paryškinant jų reikšmę. Nors šiuolaikinė architektūros teorija apropriavo ir pritaikė sau dalį psichologijos, dailėtyros, semiotikos teorinių modelių, tos pačios sampratos skirtingose srityse suvokiamos ir interpretuojamos nevienodai. Nors kituose mokslo (pvz. semiotikos) ir meno kontekstuose tarp ženklo, metaforos, simbolio yra riba, šiame tekste terminai naudojami kartu kaip papildantys vienas kitą, o bendrai sekuliaraus simbolio naudojimo sampratai apibrėžti naudojamas simboliškumo terminas.

Simboliškumo diskursas XX a. II pusės architektūroje labiausiai siejamas su prasminio dėmens išryškiniu, fenomenologinėmis priegomis (Ch. Norberg-Schulzas), semiotikos mokslu. 1960-aisiais simboliškumas, kaip viena postmodernizmo architektūros savybių, buvo nagrinėjamas R. Venturio, Ch. Jenckso, U. Eco. Apibendrintoms simbolio ir ženklo reikšmėms architektūros (taip pat ir šiuolaikinės) raidoje nemažai dėmesio skyrė R. Buivydas (Buivydas 1996, 1997, 2005). Šiuolaikiniame architektūros diskurse simboliškumo laukas dažnai papildomas terminais „asociacija“, „ornamentas“ (simbolinį svorį turintis paviršiaus dekoravimas), „ideograma“ (konceptinė diagrama, grafinis ženklas, komunikuojantis statinio idėjas), „kodus“ (specifinė, apibrėžta ženklų sistema).

Simboliškumo raiška pastatuose – nesunkiai atpažįstamas reiškinyss daugelyje miestų. Jis ne tik atspindi statinių funkciją, bet ir pabrėžia kontekstą, kuria kultūrinį identitetą. Simboliškumo raiška, formos, prasmės glaudžiai susijusios su visuomenės socialiniu, ekonominiu, kultūriniu vystymusi ir transformacijomis. Todėl ženkliškos architektūros manifestacijos gali būti laikomos regimąja politikos išraiška, demonstruojančia laikmečio vertybes, tikslus, siekiamybes.

Bendruoju atveju ženklas suprantamas kaip kažkas, nurodantis kažką kitą, kaip vaizdinys, į kurį referuojama, kuris kartu yra specifinis ir neapibrėžtas. Semiotikoje ženklas apibrėžiamas kaip efektą sukeliantis katalizatorius ar bet kuri raiškos forma, perteikianti tam tikrą idėją ar dalyką, simboliškumas – ženklų pasitelkimas išreikšti idėjas, emocijas, savybes. Filosofija, lingvistika siūlo ir savas ženklų klasifikacijas bei taksonomijas. Semiotikos praktikoje plačiausiai žinoma ir taikoma filosofo ir logiko Ch. S. Peirco pamatinė ženklų tipų – ikonos, indekso ir simbolio – sistema. Architektūros teorijos diskurse, nepaisant atskirų bandymų jas absorbuoti, griežta klasifikacija netaikoma, ir

simboliškumo samprata dažnai apima metaforas, ideogramas, asociatyvumą. Ženklo atpažįstamumui architektūroje nustatyti galima pasitelkti R. Buivydo įvardytą skirtį: „a) statiniai, kurie savo morfologiniu pavidalu yra labai artimi bendram simbolio vaizdai; b) architektūros kūrinio sandaroje simbolio vaizdas sunkiai atpažįstamas ir vertintinas kaip jo netiesioginis atspindys“ (Buivydas 2005: 42).

Kalbant apie simboliškumo vaidmenį XX amžiaus architektūroje, ypač ryški postmodernizmo reiškinių įtaka. XX a. II pusė mene ir architektūroje dažnai siejama su vadinamąja prasmės krize, o tuo metu besiformuojantis postmodernizmo architektūros teorinis diskursas buvo traktuojamas kaip pasipriešinimas modernizmo neutralumui, semantiniam nebylumui ir metaforinei tylai. Be abejo, šiuolaikinių požiūrių, toks modernizmo traktavimas, suvokiant jį kaip tarptautinio stiliaus paveiktą funkcionalizmą, yra pernelyg susiaurintas, tačiau iš postmodernistinės perspektyvos modernizmas pirmiausia siejamas su funkcionalistiniu racionalumu.

Aptariant postmodernizmo reiškinių architektūroje ištakas, būtina išskirti struktūralizmo, poststruktūralizmo ir semiotikos, leidusių pažvelgti į architektūrą ir kultūrą kaip į simbolių, kodų ir mitų rinkinį, įtaką. U. Eco, R. Bartheso bei A. J. Greimo darbai atskleidė semantinio, o ne tik jutiminio-estetinio architektūros perskaitymo būdo galimybę. Semiotika ir semiologija pasiūlė instrumentus, leidžiančius pastatus „perskaityti“ ir „iškoduoti“, bei suformavo architektūros, kaip kalbos, diskursą. Atitinkamai postmodernizmo reiškinių paveikta architektūra apropriavo kalbos instrumentus ir figūras: metaforas, kodus, tropus, sintaksę (Jencks 1977).

XX a. II pusėje simboliškumo aspektas architektūroje labiausiai imtas sieti su kognityviniais (pažinimo), psichologijos ir semiotikos tyrinėjimais. Kaip teigė R. Venturis, architektūra turėtų perkelti akcentus nuo modernistinio erdvės ir struktūros pabrėžimo prie postmodernaus ženklų ir simbolių skaitymo. Buvo manoma, kad tokia simbolių, metaforų, asociacijų taikymo praktika architektūrą darytų priimtinesnę socialine prasme ir praturtintų estetiškai. Psichologiškai pagrindžiant savo architektūrinius sprendimus bandoma sušvelninti galimą neigiamą visuomenės reakciją į naują architektūros kūrinį. Simboliškumas postmodernizmo architektūroje suvokiamas kaip formos, savarankiško fasado (apvalkalo) ir turinio (funkcijos) santykis, jo raiška svarbi įprasminant statinių kontekstą, paskirtį, kultūrinės idėjas.

Postmodernistinė kritika pabrėžė pragmatišką modernizmo architektūros charakterį, neįtraukiant emocinio ir simbolinio turinio. „Modernioji architektūra visada buvo abstrakti (...). Galima sakyti, kad ji tapo „nefigūratyvine“, panaikindama „figūras“, praeityje sudariusias architektūros pagrindus“ (Norberg-Schulz 1987: 18). Figūratyvumas architektūros teorijos diskurse (Ch. Norberg-Schulzas, M. Gravesas) buvo suprantamas kaip asociatyvių ir

antropomorfinių įvaizdžių taikymas. Tačiau skirtumas tarp modernizmo ir postmodernizmo architektūros neapibrėžiamas simbolių ir ornamentų atmetimu ar priėmimu. Galima prisiminti pirminius modernizmo ženkliškumo ir simboliškumo šaltinius – industrinius ir mechaninius įvaizdžius. Tačiau, anot R. Venturio, jie „sausai, tušti ir nuobodūs“ (Venturi *et al.* 1972: 103), tad postmodernizmo architektūros formos – atviresnės, įtaigesnės, su iracionalizmo elementais, o asociacijos – labiau plioralistinės ir multikultūrinės.

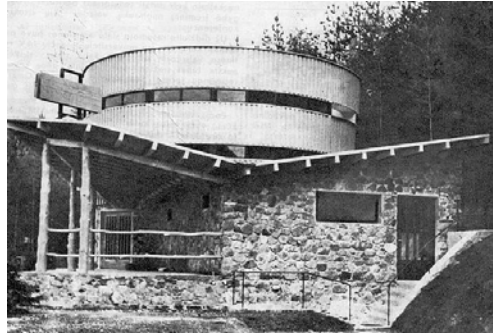
Postmodernusis simboliškumas, įkūnijantis komunikacinę architektūros aspektą, dažnai apibrėžiamas per architektūros ir kalbos sulyginimą; architektūrą siekiama nagrinėti kaip kalbą arba lingvistinę ženklų ir simbolių sistemą. Dažna nauja šiuolaikinės architektūros tendencija prasideda nuo deklaruojamo tikslo „rasti naują architektūros kalbą“. Architektūros interpretacija dažnai prilyginama skaitymo procesui, o pati architektūra suprantama kaip kalbos analogas: kodas, galintis komunikuoti autoriaus intencijas, arba savita šnekamoji ar rašytinė kalba.

Naujos architektūrinės kalbos, išryškinant simboliškąjį dėmenį, paieškos Lietuvoje datuojamos XX a. 6 deš. Tuo laikmečiu modernizmo paveiktoje šalies architektūroje teorinio pagrindo buvo ieškoma modernistinėse kompleksiško strategijose, formuojant neutralius ir dažnai monotoniškus architektūrinius ansamblius. Sovietmečio architektūros hierarchijoje vizualiai išskirtiniais (formos požiūriu) pastatais buvo valdžios, politikos, kultūros objektai. Juos kūrę architektai turėjo didesnes galimybes ieškoti įtaigesnių formų, pasitelkdami asociacijas, ieškodami specifinio simbolinio pagrindimo. Tokių pastatų simboliškumas buvo dar atsargus, fragmentiškas, perkeltinis; jų simboliniam apibūdinimui taikytinos pastovumo, tvirtumo, monumentalumo metaforos.

Žaismingesnis statinio morfologijos pagrindimo pavyzdys galėtų būti A. Mikėno 1970-aisiais suprojektuotos kavinės „Klumpė“ Palangoje (2.44 pav.) ar „Kubilas“ Prienų rajone (2.45 pav.), kur įstaigos pavadinimą asociatyviai primena pastato tūrio modeliavimas. Kito Palangos objekto, vasaros skaityklos-kavinės (arch. A. Čepys, 1968 m.), stilizuota stogo „banga“ asociatyvi jūros tematikai. Pažymėtina, kad tokia raiška intrigavo ir iššaukė kritiką dar šių objektų atsiradimo laikais. 1972 m. J. Minkevičius klausė: „Ar gali klumpė padidėti nuo 40-to dydžio iki salės matmenų ir virsti architektūra?“, toliau pastebėdamas pavojus, kad „(...) toks kelias veda į architektūrai svetimą iliustratyvumą, formalistinį efektą ir netgi tematinį natūralizmą“, tačiau galiausiai reziumuodamas: „Kai kuriais išimtiniais atvejais, ypač atrakcioninio pobūdžio statyboje, kartais ir nieko bendro su architektūra neturintys daiktai galėtų duoti impulsą architektūrinei minčiai ir formai“ (Minkevičius 2014: 97). Panašios raiškos vėlyvojo sovietmečio objektai siejami su modernizmo raišką siekusio praplėsti iliustratyvumo tendencijomis.

2.44 pav. Kavinė „Klumpė“ Palangoje, arch. A. Mikėnas, 1970-ieji, neišlikusi
Fig. 2.44 pav. Cafe “Klumpė” in Palanga, arch. A. Mikėnas, 1970s, demolished

2.45 pav. Kavinė „Kubilas“ Prienų r., arch. A. Mikėnas, 1970-ieji
Fig. 2.45 pav. Cafe “Kubilas” in Prienai district, arch. A. Mikėnas, 1970s

Su ženkliška ir metaforiška raiška glaudžiai susijusi G. Baravyko kūryba, kurią pats autorius interpretavo kaip antitezę neutralumui. Architektas kiekvienam objektui ieškojo konkretaus vaizdinio, conceptualios metaforos. Kaip rašė V. Petrušonis, „Baravyko kūrybinis mąstymas pagrindžiamas kultūros konceptais, archetipais, metaforomis: tiltas, takas, aikštė, gatvė ir pan. Jam labai svarbu „kelias“ (pavyzdžiui, IX forto memorialiniame komplekse, Kaune, pagrindinė – kelio idėja; kelio idėja įtvirtinama procesijos scenarijumi ir memoriale Pagėgiuose). (...) Kartais Baravykas aktualizuoja keletą archetipų „viename kūne“ – taip atsiranda „stalas-altorius“, „laiptai-tiltas“, „laiptai-pakyla“, „stogas-siena“, „muziejus-vartai“, „krateris-antikinis amfiteatras“. Toks dvigubas kodavimas liudija jį buvus skirtingas ontologines zonas susiejančių taškų kūrėju“ (Petrušonis 2001: 92). Tokia vizualiai ir simboliškai turtinga raiška dažnai balansuoja ant vėlyvojo modernizmo išraiškingumo ir postmodernaus dvigubu kodavimu besiremiančio simboliškumo ribos.

Sakraliniuose objektuose aktualumo nepraranda tradicinis abstraktusis simbolizmas, apimantis ezoterines ir religines simbolio reikšmes, neretai derinamas ir su sekulariuoju simboliškumu. Tarp pavyzdžių paminėtina tradicinio graikiško kryžiaus plano Ignalinos Šv. Mergelės Marijos gimimo bažnyčia (arch. R. Krištapavičius, 1988–1999 m.); Šv. Juozapo kunigų seminarija (arch. M. Šaliamoras, J. Balkevičius, 1998 m.), kurios kompozicijoje atpažįstama rožinio metafora; Klaipėdos Šv. Kazimiero bažnyčia (arch. R. Krištapavičius, 1992 m.), kurios bokšto konstruktyvuose panaudotas originalaus Klaipėdos herbo, laivo pastolių, simbolis.

Nagrinėjant XX a. II pusės architektūrą, pastebima, kad simboliškumo raiška įvairuoja nuo su modernistine formodara siejamo abstrakčiojo technologinio ir industrinio simboliškumo iki figūratyvinių simbolių, besiremiančių antropomorfizmu, „daiktų iš aplinkos“ metaforomis ar populiariosios kultūros referencijomis. Naujos simboliškumo manifestacijos nutolsta nuo ezoterinių ar religinių simbolio reikšmių įtraukimo (nors išlieka sakraliniuose objektuose). Tikslios simboliškumo reikšmės transformavosi į laisvą ir subjektyvią metaforišką interpretaciją.

Simboliškajam architektūros aspektui (šiuo atveju – perkeltam iš populiariosios kultūros) skirta architektų R. Venturio, D. Scott-Brown ir S. Izenouro 1972 m. knyga „Mokantis iš Las Vegas“. Joje pirmą kartą paminimi terminai *dekoruota pašiūrė* („decorated shed“) ir *antis* („duck“), kur *dekoruota pašiūrė* reiškia elementarų statinį su vaizdingai dekoruotu (pvz.: ornamentais, reklamomis) fasadu, o *antis* – statinį, kurio formos įprasmina jo funkciją (Venturi *et al.* 1972). Kitaip tariant, *antis* atveju tarp formos ir funkcijos egzistuoja tiesioginis ryšys. *Dekoruotos pašiūrės* atveju santykis tarp formos (šiuo atveju – paviršiaus) ir turinio nėra galutinai apibrėžtas, šių sąvokų skirtyje atsiranda galimybė jų tarpusavio prieštaravimui.

Su semantiniu kodavimu metaforine prasme asocijuojama eilė šiuolaikinės architektūros objektų (chronologiškai nebūtinai sutampančių su postmodernizmo architektūros pakilimu XX a. pabaigoje), R. Venturio ir jo kolegų analizuotu keliu reprezentuojančių funkciją per formą ir paviršių (Venturi *et al.* 1972).

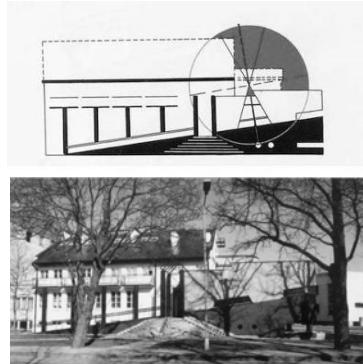
Formos simboliškumą naudojo architektas E. Miliūnas, paskutiniame XX a. deš. parengęs keletą sakralinių pastatų projektų, kuriuose buvo pasitelkiamos metaforos, siekiančios įprasmiti religinės paskirties statinių semantiką. Šiaulių Šv. Jėzaus Širdies katalikų bažnyčios projekte (1989 m.) pastato planui buvo parinkta dvigubo kryžiaus forma, o Kauno Šilainių bažnyčios (1991 m.) centriniu įvaizdžiu tapo „atvertos durys“, didžiulė įstrižai nuo pagrindinio tūrio pasukta monumenali stela – pagrindinis įėjimas į modernistinės estetikos statinį, motyvas, pasikartojęs ir kituose autoriaus darbuose. Kryžiaus formos planas buvo pasirinktas ir Kotryniečių vienuolyno Šilainiuose, Kaune (arch. D. Paulauskienė, E. Miliūnas, 1999 m.), projekte. Funkcionaliai sukomponavus gyvenamąsias patalpas trijuose korpusuose ir koplyčią ketvirtajame, kartu buvo išlaikyta ir religinė semantika.

Lietuvišku postmodernaus formos semantizavimo pavyzdžiu galėtų būti „Sodros“ skyrius Vilniuje (2.46 pav.), kurio pagrindinis akcentas – gigantiško piltuvo formos holo erdvė klientui (dažniausiai senjorui) – menamai referuoja į smėlio laikrodį, primenantį byrantį gyvenimo laiko smėlį. Ta pati laiko metafora pasirinkta ir tos pačios „Sodros: skyriaus Birštone (2.47 pav.) fasado kompozicijoje kaip laikrodžio švytuoklės įvaizdžio parafrazė.

2.46 pav. Sodros skyrius Vilniuje, arch. A. Gudaitis, G. Baravykas, 2002 m.

Fig. 2.46. Sodra branch in Vilnius, arch. A. Gudaitis, G. Baravykas, 2002

2.47 pav. Sodros skyrius Birštone, fasado kompozicinė struktūra ir įgyvendintas projektas, arch. A. Vyšniūnas, 1996 m.

Fig. 2.47. Sodra branch in Birštonas, facade composition and realized project, arch. A. Vyšniūnas, 1996

Paviršiaus ir formos simboliškumas – santykinai naujas postmodernizmo architektūros konstruktas, Lietuvoje labiausiai pastebimas XX a. 10 deš.–XXI a. 1 deš. Formos atveju pastatai imti konstruoti kaip vientisi vizualiniai formantai, turintys apibrėžtas simbolines reikšmes. Ypatingas vaidmuo atitenka ir statinio apvalkalui (fasadui, paviršiui) – jis postmodernizmo architektūroje dažnai atsiskiria nuo objekto vidinės sąrangos ir tampa savarankišku objektu, simboliškai struktūruojančiu pastatą. Statinio paviršius dažnai traktuojamas kaip informacinis ekranas, transliuojantis statinio simbolines reikšmes.

Viena postmodernizmo architektūros trajektorijų buvo siekis kurti asociatyvias formas ir konstruoti išiskus erdvinius naratyvus. Kaip teigė F. Jamesonas, „Dabartinė architektūros teorija iš kitų sričių ėmė skolintis naratyvinę analizę ir aiškinti fizines mūsų trajektorijas per tokius pastatus kaip menamus pasakojimus ar fabulas, kaip dinamiškus maršrutus ir pasakojamąsias paradigmas“ (Jameson 2002: 28). Postmodernizmo architektūroje išryškintas naratyvinis aspektas, „ne tik funkcija, bet ir fikcija“ (Klotz 1988:421).

Naratyviniai erdvės formavimo elementai ypač pastebimi kompleksiniuose viešosios erdvės projektuose. Atskirą įdomų tokių erdvių segmentą sudarytų bendri architektų ir skulptorių objektai – memorialinės skulptūrinės kompozicijos. IX forto memorialinis kompleksas Kaune (arch. G. Baravykas, V. Vielius, skulpt. A. Ambraziūnas, 1975–1983 m.), Saulės laikrodis Nidoje

(arch. R. Krištapavičius, skulpt. K. Pūdymas, astronominiai skaičiavimai L. Klimka, 1984–1998 m.) – šie kompleksai yra ryškūs naratyvinių erdvių pavyzdžiai, įprasminantys, atitinkamai, specifinius memorialinius ir gamtinius kontekstus.

Naratyvinės viešosios erdvės objektams, neskirtiems specifinei memorialinei funkcijai, priskiriamas neįgyvendintas skvero Vilniaus g. Kaune konkursinis projektas (arch. G. Baravykas, R. Jarašiūnas, G. Kuginys, 1985 m.). Tuščia senamiesčio erdvė įprasminta kaip nedidelė viešųjų renginių vieta. Estetiniu požiūriu skveras interpretuotas kaip šešėlių primenantis greta esančio namo gotikinio-renesansinio fasado horizontalus reljefinis veidrodis atspindys. Toks sprendimas yra bandymas kurti pasakojimą apie platesnį objektą supantį kontekstą, papildant jį istoristiniais elementais.

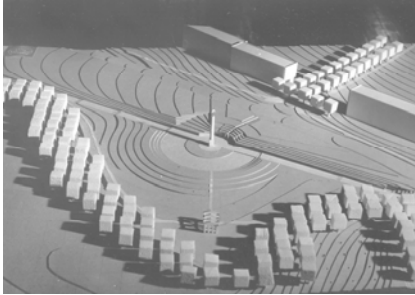
Išskirtinis ir svarbus tokio naratyvo konstravimo pavyzdys – Saulės laikrodžio aikštė Šiauliuose (1981–86 m; 2.48, 2.49 pav.). 1980-ųjų pradžioje Šiauliuose buvo subrandinta mintis kad, 1986 m., minint Saulės mūšio 750 metų jubiliejų (1236 m. įvykusiame mūšyje prie Saulės buvo sutriuškintas Kalavijuočių ordinas), galima būtų atšvęsti ir Šiaulių miesto 750-ąjį gimtadienį. Po architektūrinio konkurso, kurio sąlygose nebuvo nurodyta konkreti siūloma vieta, laimėjo ir buvo įgyvendintas minėtas projektas prie Talkšos ežero.

Griežtos geometrijos Saulės laikrodžio aikštės kompozicija urbanistiškai remiasi esminių ašių nustatymu ir jų sankirtų paryškiniu, ji jungia aikštę su miesto centru bei gretimomis rekreacine ir memorialine teritorijomis. Kompoziciją su orientuojančia kolona sudaro tam tikrą *genius loci* kuriantys simboliai: koplytėlė, šaulio skulptūra, amfiteatras. Jų semantika (laikas, saulė, šaulys²⁹) metaforiškai atspindi Šiaulių miesto istoriją. Projekte naudojamas istoristinių referencijų turinčių objektų rinkinys: klasikinė skulptūros ant kolonos kompozicija, Partenono proporcijų koplytėlė, amfiteatrinė erdvė.

Semantine prasme ši erdvė formuoja naują karo metu sugriauto miesto istorinį naratyvą, naudodama archetipinius įvaizdžius (stulpas, kelias, vartai) ir ieškant specifinės prasminės kalbos (laikas, saulė, šaulys). Šiaulių, kaip pramonės ir darbininkų miesto, įvaizdis buvo sėkmingai pakeistas saulės miesto įvaizdžiu. Kompozicijoje išskiriama paslėpta ar geriau matoma numerologinė simbolika: saulės laikrodžio ciferblate išryškinti skaičiai 1, 2, 3 ir 6, sudarantys Saulės mūšio datą. Kitas numerologinis elementas – 12 valandą gnomono (kolonos) šešėlis nukrypsta į šiaurinėje pusėje esančią koplytėlę prie kapinių; koplytėlės grindų altitudė 112,36 m („semantika yra net izohipsė“, anot autorių). Sovietiniais laikais tai buvo vienas retų atvejų, kada projektuojamas paminklas neturi konkretaus įamžinimo objekto ar sovietinės ideologijos ženklų.

²⁹ Šaulio figūra - taip pat ir aliuizija į 1906 m. M. K. Čiurlionio paveikslą.

Reiktų visgi pabrėžti, kad saulės miesto naratyvas buvo sukonstruotas sovietinių ideologų, o jo nekonfrontaciniam įvaizdžiui neprieštaravo miesto valdžia.

2.48 pav. Saulės laikrodžio aikštė Šiauliuose, arch. A. Černiauskas, R. Jurėla, A. Vyšniūnas, skulptorius S. Kuzma, 1981–1986 m.

Fig. 2.48. Sun Clock Square in Šiauliai, arch. A. Černiauskas, R. Jurėla, A. Vyšniūnas, sculptor S. Kuzma, 1981–1986

2.49 pav. Pirmasis Sąjūdžio mitingas Šiauliuose. Saulės laikrodžio aikštė. Kalba Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio iniciatyvinės grupės narys R. Ozolas. 1988 m. liepos 22 d.

Fig. 2.49. The first Sąjūdis rally in Šiauliai. Sun Clock Square. July 22, 1988

Saulės laikrodžio aikštė ir jos atidarymo iškilmės 1986 m. galutinai „įpaminklino“ Šiaulių istoriją. Šiame projekte, kuris pasižymėjo dvigubu kodavimu ir ezopiška kalba, aptinkama ir kritinės praktikos bruožų. Autoriai prisimena, kad projektavimo darbai buvo kupini nutylėjimų, nes socialinis naratyvas pakeistas istoriniu, pasitelkiant nieko bendra su sovietine sistema neturinčią simboliką: šaulio skulptūra (sovietinėje spaudoje vadinta Merkurijumi) pagal Čiurlionio paveikslo prototipą; koplytėlė šalia kapinių; amfiteatras kaip vienas *civitas* simbolių, arba demokratijos ženklas. Turbūt neatsitiktinai amfiteatras, kurio archetipinė istoriškoji paskirtis – viešų ir demokratišų renginių vieta, 1988 m. pasirinkta kaip pirmojo Sąjūdžio mitingo Šiauliuose vieta.

Specifinė sovietinės postmodernizmo versijos ypatybė yra jos savotiškas persipynimas su disidentiniu diskursu, kada nauji raiškos būdai (dvigubas kodavimas, atsigręžimas į istoriją ir kontekstą) leido oponuoti vyraujančiai ideologijai. Kultūrinė veikla (parodomis, conceptualiais projektais) ir raiškos formomis buvo siekiama priešintis dominuojančiai architektūros unifikacijai. Nagrinėjami Šiaulių miesto viešųjų erdvių pavyzdžiai nebūtinai rodo, kad projektų autoriai tapatina save su postmodernistine raiška. Projektai sietini su oponavimu sovietinei miestų aplinkos standartizacijai, siekiu simboliškai įprasminti ir įvietinti miesto viešąsias erdves.

Simboliškumo ir ženkliškumo samprata XX a. II pusės architektūroje pirmiausia siejama su architektūros ir kalbos sulyginimu. Ch. Jencksas išplėtojo R. Venturio ir jo bendraminčių sampratą, kad šiuolaikinio pasaulio prieštaravimus architektūra aprėptų būdama tuo pačiu metu populiari ir elitinė; eilinei publikai architektūra turėtų kalbėti jai suprantama kalba, o profesionalams – labiau sofistikuota. Ši *neapibrėžtumą* (ar *daugiaprasmiškumą*) apibrėžia „dvigubo kodavimo“ terminas, kurį Ch. Jencksas nusako kaip šiuolaikinių ir kitokių (dažniausiai tradicinių) raiškos būdų kombinaciją, įgalinančią architektūros komunikacines galias³⁰. „Dvigubas kodavimas“ apibrėžia galimybę „perskaityti“ kūrinių (literatūros, meno, architektūros) bent dviem lygmenimis: elitiniu ir liaudies. „Postmodernus statinys (...) tuo pačiu metu bando prabilti bent į du gyventojų sluoksnius: į architektus – nedidelę suinteresuotą mažumą, kuriai rūpi specifinės architektūros problemos, ir į plačiąją visuomenę bei vietos gyventojus, kuriems svarbus patogumas ir tradicinė statyba bei gyvenama“ (Jencks 1977: 6). Analogišką klausimą, tik literatūriniu aspektu, tuo pat metu kėlė U. Eco, klausdamas, „ar galima parašyti romaną, kuris nebūtų pramoginis, o būtų pakankamai problemiškas ir kartu patiktų“ (Eco 2012: 542). Abu, elitinis (šiam kontekste – modernus) ir populistinis (šiam kontekste – tradicinis, klasikinis, istorinis, kontekstualusis, liaudies) – literatūros, meno, architektūros perskaitymo ir suvokimo aspektai yra glaudžiai susiję, persipynę ir kartais sunkiai atskiriami.

Gilinantį į dvigubo kodavimo atvejį, krenta į akis jo panašumas į vadinamąją Ezopo kalbą, konstruojančią dvilypį kūrinių planą, šifruojantį priešingas režimui idėjas. Ši visų pirma literatūroje paplitusi samprata, nors ir nepriklausanti jos universalioms kategorijoms, būdinga visuomenėms, kuriose cenzūruojamas viešasis diskursas. Dvigubą kodavimą architektūroje galima interpretuoti ir, tarkim, istorizmo atveju – tik suinteresuota mažuma (architektai) gali atpažinti ir tinkamai interpretuoti istorinių stilių citatas. Tačiau dvigubas kodavimas gali pasižymėti ir Ezopo kalbai būdingu politiniu aspektu kaip pastanga išvengti ideologinės aplinkos. Istorikas T. Vaiseta, rašydamas apie žmogų, susiduriantį su ideologine situacija, išskiria tris reagavimo praktikų modelius: „(1) *a*-struktūrinis: mėgina (tiesiogiai ar netiesiogiai) apeiti, ištrūkti iš ideologinės situacijos; (2) *para*-struktūrinis: paraleliai ideologinės situacijos kuria kompensacinius, surogacinius mechanizmus; (3) *anti*-struktūrinis: veikia priešinga kryptimi, prieštarauja, piktnaudžiauja arba ardo ideologines situacijas iš vidaus“ (Vaiseta 2012: 23). Pritaikius šį modeliavimą, raiškos konstravimas išsiskiria dviem, elitiniu ir populiariuoju, būdais yra artimas pirmosioms dviem kategorijoms.

³⁰ Ch. Jencksas knygoje „Postmodernizmo architektūros kalba“ vartoja ir kitus terminus, verčiamus kaip dualizmas, dviprasmybė ir net „šizofreniškas“ (susidvejinimas).

Tokio ideologinio apėjimo pavyzdžiu gali būti aukščiau minėta Saulės laikrodžio aikštė Šiauliuose. Kai kurie komplekso elementai kurti balansuojant ant siekio konstruoti simbolines prasmes ir tuo pačiu turėti oficialų pasiteisinimą ribos. Paminėtina viena dekoratyvaus komplekso detalė – šiaurinėje kompozicijos ašyje suprojektuota koplytėlė. Autorių teigimu, toks elementas asociatyviai parinktas dėl šalia esančių senų miesto kapinių (tarp kitų nusipelnusių asmenų, ten yra palaidotas ir filosofas S. Šalkauskis), tačiau toks argumentas dėl ideologinių priežasčių viešai komunikuojamas nebuvo. Siekdami išsaugoti architektūrinę idėją, autoriai, pristatydami projektą miesto valdžiai, šį elementą improvizuotai pavadino *pavėsine* (rus. *besedka*), analogišką objektams Rusijoje (Černiauskas 2017).

2.50 pav. Ligoninė Molėtuose, arch. A. Karalius, 1986–1990 m.

Fig. 2.50. Hospital in Molėtai, arch. A. Karalius, 1986–1990

2.51 pav. Ligoninė Molėtuose, genplanas

Fig. 2.51. Hospital in Molėtai, site plan

Charakteringu dvigubo kodavimo pavyzdžiu laikytinas arch. A. Karaliaus Molėtų ligoninės pastatas (vėliau projektas buvo pritaikytas ir Širvintoms, 2.50, 2.51 pav.). Jo fasadų kompozicija atvirai referuoja į Vytauto Didžiojo karo muziejaus pastatą Kaune³¹ (arch. V. Dubeneckis, 1937 m.). Ypatinga detalė buvo ir pastato erdvinė kompozicija: autoriaus teigimu, objektas intencionaliai suprojektuotas dvigubo Vyčio kryžiaus (sovietmečiu uždrausto) plano formos. Architektas taip pat teigė, kad šiuos pastato elementus iškart „perskaitė“ kolegos, vėliau padėję projektą derinti ir įgyvendinti.

Pasipriešinimo praktikas įvairiuose ideoginiuose kontekstuose analizavusi architektūros istorikė I. Weizman teigia: „Šaltojo karo metu architektūrinis pasipriešinimas pasireiškė kaip atsisakymas dalyvauti neteisingsiais laikomais projektuose, dominavusios architektūros kalbos ir normų ardyimas ar kaip pasitraukimas į privačią popierinės architektūros erdvę ar slaptą pedagoginę

³¹ Šis pastatas, kaip ir visa Kauno tarpukario architektūra, tapo įkvėpimu ne vienam Kauno architektų darbui – pvz. žr. toliau apie Alytaus miesto savivaldybės pastatą (arch. S. Juškys, 1985–1989 m.).

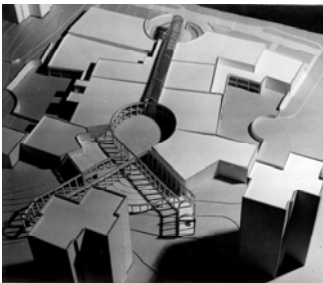
praktiką“ (Weizman 2012: 109). Aukščiau analizuojamų objektų atveju sunku pasakyti, ar tokią raišką sugebėjo „perskaityti“ ir įvertinti tuometinė visuomenė, todėl tokia praktika nebūtinai vertintina kaip architektūrinis pasipriešinimas. Tačiau ji artima bandymams ardyti dominavusią raišką koduojant informuotai visuomenei suprantamas prasmes, o postmodernizmo architektūra vėlyvuojų sovietmečiu pasižymėjo subversyviais aspektais.

Alternatyvų modernizmui paieška, susijusi su paties modernizmo raiškos plėtojimu, ją dekonstruojant ir elektiškai supriešinant jos elementus, įvardijama kaip viena postmodernizmo architektūros trajektorijų. Tokia architektūrinė emancipacija, neatsisakant modernizmo, artima ir vėlyvajam modernizmui. Erdvės fragmentacija, išskaidymas, kitas postmodernios kompozicijos aspektas, anot Ch. Jenckso, „aukoja aiškų, galutinį (kompozicijos) elementų sutvarkymą dėl painedaus kelio, niekad nepasiekiančio absoliutaus tikslo“ (Jencks 1977: 124). Šis postmodernizmo bruožas žymi pastangas suskaidyti stambesnius kompleksus į sudėtines dalis ir, atvirkščiai, nesistengiama „sutelkti elementų į vieną vienintelę integralią žiūrą“ (Welsch 2004: 217). F. Jamesonas tokią erdvę apibūdina kaip siekiančią būti „(...) absoliučia erdve, užbaigtu pasauliu, savotišku miniatiūriniu miestu“ (Jameson 2002: 27). Postmoderni erdvė apibendrinama kaip koliažinė, sudėtinga visuma pasižyminti kompozicija.

Estetiniu požiūriu, toks požiūris artimas modernizmo raiškos dekonstravimui, pasitelkiant kompozicinį daugiaplaniškumą, skirtingų formų ir elementų derinimą, dinamiškas objektų struktūras. Kaip savo studijas 1980-aisiais prisimena architektas A. Ambrasas, „jie [architektūros dėstytojai] tarsi pripažino kad „teisingos architektūros“ taisyklės yra. O su postmodernizmu plūstelėjo naujas perskaitymas, naujų scenarijų, intrigų atradimas. Tik dabar postmodernizmą, kaip pastebėjau, teoretikai suveda į pseudoistorizmo atkartojimą ir tai vadina postmodernizmu. Bent mes visai kitaip jį supratom. Visai sukdamom galvas, kaip pernelyg paprastus uždavinius padaryti sau sudėtingesnius“ (Dudėnas 2013).

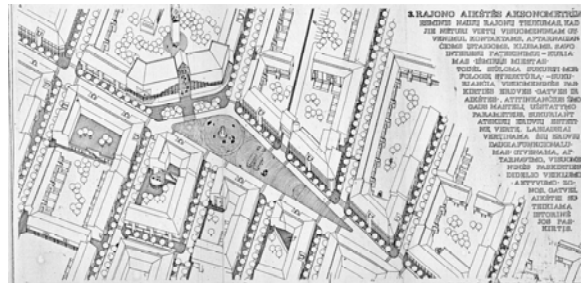
Nauji kompoziciniai principai pastebimi bandymuose patobulinti gyvenamuosius kvartalus, pasiūlant alternatyvią aptarnaujančių visuomeninių prekybos centrų estetiką ir kompoziciją. 1980-ųjų pabaigoje juos imta interpretuoti kaip labirintiškus senamiesčių morfologiją primenančius fragmentus, sudarančius atsvarą modernistiniam laisvajam planavimui. Pavyzdžiui, visuomeninis prekybos centras „Šeškinė“ Vilniuje (arch. G. Baravykas, K. Pempė, G. Ramunis, G. Dindienė ir kt., 1985 m.) tiek medžiagiškumu (raudonos plytos), tiek struktūra (formuojant uždara aikštę) kontrastuoja stambiaplokštei mikrorajono aplinkai. Panaši kompozicija būdinga visuomeninio prekybos centro Šiauliuose konkursiniam projektui (2.52 pav.) – centrinis pastato pasažas gatvę jungia su vidine aikšte, jungiančia kvartalo vidaus takų perspektyvas. Dar vienas analogiškai komponuotos, „susmulkintos“ struktūros pavyzdys –

visuomeninis prekybos centras „Kalniečiai“ Kaune (arch. E. Miliūnas, 1989 m.). Prie gatvės stovintis objektas yra tarsi vartai į gyvenamąjį rajoną, „porėta“ komplekso struktūra leido praeiti kiaurai keliomis kryptimis. Dėl lygių skirtumų bei laiptų pastato viduje objektas kritikuotas dėl nefunktionalumo, tačiau autorius, kalbėdamas be kita ko ir apie senamiesčio inspiracijas, apgalvotai kūrė sudėtingą trijų matavimų erdvę. Šie kompleksai ženklino naują požiūrį į mikrorajono visuomeninio centro projektavimą, kuomet modernizmui būdingus objektus su priešais išsidėsčiusiomis aikštėmis keičia sudėtingi kompleksai su kiek intravertiškais vidinėmis erdvėmis ir sofistikuota erdvine struktūra; pastatai iš „daiktų erdvėje“ virsta „erdvę koncentruojančiais“ objektais.

2.52 pav. Visuomeninis prekybos centras Šiauliuose, projektas, arch. K. Jurėnas, A. Černiauskas, 1981 m.

Fig. 2.52. Public centre in Šiauliai, project, arch. K. Jurėnas, A. Černiauskas, 1981

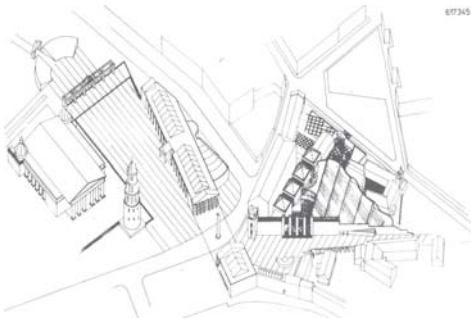

2.53 pav. Ežero gyvenamojo rajono detalaus išplanavimo projektas, arch. A. Černiauskas, 1983 m.

Fig. 2.53. Plan of residential area Ežero, project, arch. A. Černiauskas, 1983

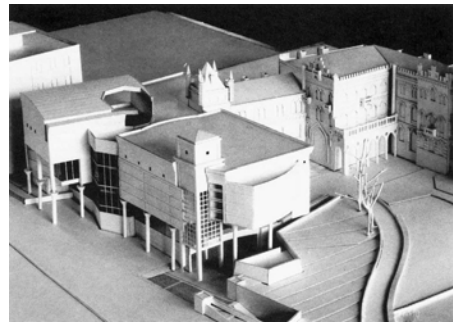
Postmodernaus urbanizmo kontekstualistinės priegios leido architektams siekti ir kitokio, manomai humaniškesnio, erdvių mastelio. Pavyzdžiui, neįgyvendintas Ežero kvartalo Šiauliuose konkursinis projektas (arch. A. Černiauskas, 2.53 pav.) ne tik atkreipė dėmesį į polifunkcinę būtinybę, bet ir siūlė remtis tradiciniais urbanistiniais principais (perimetrinis užstatymas akcentuojant gatvių ir aikščių svarbą). Tokie principai atliepė ir patį teritorijos charakterį – tai viena seniausių miesto dalių su esamais individualiais gyvenamaisiais namais. Kiti šio kvartalo rekonstrukcijos konkurso dalyviai siūlė įprastinę modernistinę *tabula rasa* praktiką – nugriovus esamą užstatymą pradėti naujos struktūros formavimą. Laimėjęs A. Černiausko pasiūlymas interpretavo kvartalą kaip savitą senamiesčio kompensaciją su minėtomis tradicinio urbanistinio komponavimo erdvėmis.

Geometriškai sofistikuotą postmodernizmo versiją išreiškė S. Šarkino ir L. Merkino Kino lektoriumo rūmų Vilniuje konkursinis projektas (2.55 pav.). Eklektiškos estetikos darbe naudojami postmodernūs istoriniai elementai, bet jie ne pažodžiui cituojami, o interpretuojami – tad aštuoniakampis naujojo pastato laiptinės bokštelis turi sąsają su analogišku šalia esančių Raduškevičių rūmų bokštu. Šis darbas ir kitas tų pačių autorių projektas – poilsio namai Palangoje (1988 m.) – iliustravo pastangas kurti sudėtingą nelinijinę koliažinę erdvę, kurios požymiai: neortogonalumas (perstumtos ašys), sluoksniavimas, asimetrija ir įstrižumas, pozityvo-negatyvo apvertimai. Architektas stengiasi „išardyti“ komponentų visumą, visiems dėmenims suteikiant savarankišką išraišką tiek plane, tiek ir tūrių kompozicijoje.

2.54 pav. Kultūros centras Vilniaus senamiestyje, konkursas, arch. R. Tumelis, G. Blažiūnas, 1983 m.

Fig. 2.54. Cultural centre in Vilnius Old Town, competition, arch. R. Tumelis, G. Blažiūnas, 1983

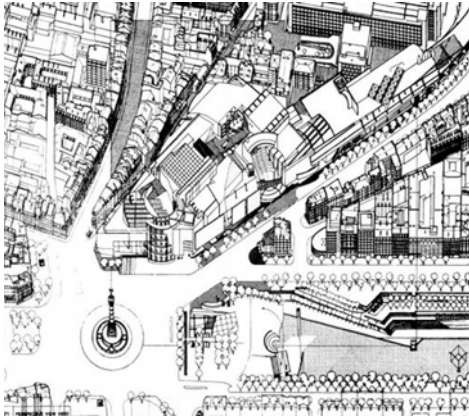
2.55 pav. Kino lektoriumo rūmai Vilniuje konkursas, I vieta, arch. L. Merkinas, A. Šarkinas, 1985 m.

Fig. 2.55. Cinema Lecture Palace in Vilnius, competition, I place, arch. L. Merkinas, A. Šarkinas, 1985

Istorinėje aplinkoje dažnai taikyta klasikinės morfologijos urbanistinė kompozicija kaip erdvinio naratyvo kūrimo priemonė. Priešingai abstrakčiai modernistinei formodarai, kuriamos kompozicijos, išnaudojančios lankytojo erdvės percepcijos galimybes. Ryškiu pavyzdžiu galėtų būti M. Žilinsko galerija Kaune, kur erdvinis pasakojimas kuriamas pamažu atsiveriančių kintančio charakterio erdvių seka. Iš neįgyvendintų darbų paminėtinas konkursinis kultūros centro Vilniaus senamiestyje projektas (2.54 pav.). Numatomas kompleksas maksimaliai išplėtojamas erdvėje kaip heterogeniškų formų, turinčių skirtingų estetinių savybių, derinys.

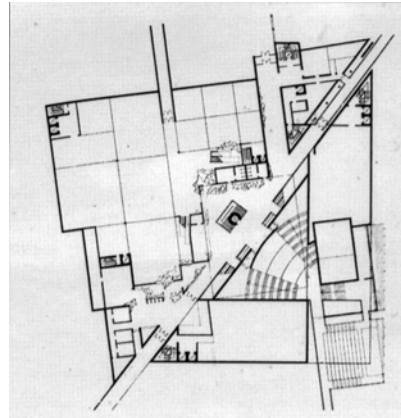
1980-ųjų pradžioje Lietuvos architektūroje atsirado tam tikras tarptautiškumo aspektas – architektams radosi galimybių dalyvauti tarptautiniuose konkursuose. 1983 m. Paryžiaus *Opera Bastille* pastato konkurse dalyvauja

G. Baravyko vadovaujama tuometinio LTSR Miestų statybos projektavimo instituto architektų grupė: A. Gudaitis, L. Merkinas, S. Šarkinas, G. Pajarskaitė (2.56 pav.). Ši grupė siūlė „daugiaprasmi, įvairų ir prieštariną“³² sudėtingos kompozicijos geometrinių tūrių kompleksą. Tradicinės architektūros fragmentai tapo dekoracijomis, kuriančiomis bendrą teatro nuotaiką ir atmosferą.

2.56 pav. *Opera Bastille* pastatas Paryžiuje, konkursas, arch. G. Baravykas, A. Gudaitis, L. Merkinas, S. Šarkinas, G. Pajarskaitė, 1983 m.

Fig. 2.56. *Opera Bastille* building in Paris, competition, arch. G. Baravykas, A. Gudaitis, L. Merkinas, S. Šarkinas, G. Pajarskaitė, 1983

2.57 pav. „Arkties centras“ Rovaniemi, Suomijoje, konkursas, Garbės premija, arch. J. Anuškevičius, A. Šarauskas, A. Norkūnas, V. Jokubauskas, 1984 m.

Fig. 2.57. Arctic Centre in Rovaniemi, Finland, competition, honorable mention, arch. J. Anuškevičius, A. Šarauskas, A. Norkūnas, V. Jokubauskas, 1984

Sudėtinga daugiaplane kompozicija su postmodernizmo mėgstamais elementais – įstrižainėmis, asimetriška simetrija – pasižymėjo ir „Garbės“ premija apdovanotas „Arktikos centro“ Rovaniemi, Suomijoje, projektas (2.57 pav.).

Dalyvavimas architektūrinuose konkursuose daugeliui autorių gana abstrakčiai suvokiamuose kontekstuose (konkursai užsienyje ir abstraktūs idėjiniai konkursai) laikytinas kultūrinės ir profesinės emancipacijos projektu, priklausančiu kūrybinių eksperimentų sričiai, nereglamentuojamai planinės ekonomikos realybės. Architektūros konkursų kontekste paminėtinas ir 1983 m.

³² Tekstas ant konkursinių planšetų. Prieiga per internetą:

<<http://www.archpalette.lt/index.php?option=gallery&galleryid=87&imgid=403&id=10&Itemid=13>>.

tuometinio VISI studentų arch. A. Ambraso, G. Čaikausko, A. Karaliaus inicijuotas studentų idėjų konkursas SIKON. Jo naratyvinės temos ir laisvi įgyvendinimo formatai atliepė aukščiau minėtos „popierinės“ architektūros, oponavusios funkcionalizmo rutinai, principus.

Remiantis XX a. II-os pusės Lietuvos architektūros pavyzdžiais, pastebima, kad į architektūros lauką perkelta tik dalis postmodernizmo idėjų, daugiausia susijusių su vietos ypatybių išryškinimu, retrospektyvizmu, koliažine estetika. Vėluodamos jos reiškėsi ir sovietinėje erdvėje bei Lietuvoje. Architektūros raiška pasipildė stilistine įvairove, turinio daugiaprasmiškumu, formos prieštaravimais. Tačiau dėl informacinės ir kultūrinės atskirties čia postmodernizmo samprata dažnai buvo suvokiama fragmentiškai ir formaliai, dalį idėjų, ypač susijusių su technologinėmis inovacijomis, įgyvendinti buvo sudėtinga.

2.5. Antrojo skyriaus išvados

1. Remiantis publikacijų analize ir interviu duomenimis, Lietuvos architektai vėlyvučiu sovietmečiu buvo neblogai susipažinę su JAV ir Vakarų Europos postmodernizmo architektūros diskursu, tačiau ši pažintis daugiausia buvo iliustratyvus charakterio (per publikacijas), o ne grindžiama tiesioginiu patyrimu ar gilesne refleksija. Dėl vyraujančios oficialiosios socialistinio realizmo ideologijos platesnių teorinių diskusijų beveik nebuvo. Retos to laikotarpio vietinės publikacijos buvo dažniausia inicijuotos pačių architektų, besidominčių pasaulinėmis tendencijomis.

2. Postmodernizmo architektūra, kaip neabejotinas Vakarų pasaulio kilmės reiškiny, sovietinėje erdvėje reiškėsi nesant postmodernybės sąlygų ir iš esmės nesant postmodernizmo diskurso – taip, kaip tai buvo suprantama Vakaruose. Todėl, viena vertus, postmodernizmo įtakota architektūra sovietinėje erdvėje šiuo metu dažnai vertinama kaip fragmentiška ir gana formali. Antra vertus, postmodernizmo architektūrai svarbios vietos, istorijos ir prasmės idėjos, be abejo, buvo aktualios ir Lietuvos architektūrai.

3. Chronologiniu aspektu postmodernizmo architektūros ankstyvoji raiška Lietuvoje XX a. 8-ajame deš. siejama su vėlyvojo modernizmo, iracionalizmo tendencijomis. XX a. 9-ajame deš. susiformavo postmodernizmo įtakota istorizmo, regionalizmo, metaforiškumo raiška, palaikoma jaunųjų architektų kartos ir ryškiai dominuojanti to laikotarpio kūryboje.

4. Postmodernizmo idėjų raiška sovietinės Lietuvos architektūroje lėmė tokius raiškos aspektus kaip subjektyvumą ir individualizmą, opoziciją masinei gamybai, istorijos romantizavimą, erdvinio naratyvo konstravimą. Visi šie aspektai Lietuvoje turėjo ryškų kontekstualų vektorių. Kultūrine veikla (parodos,

konceptualūs projektai) ir raiškos formomis buvo siekiama priešintis dominuojančiai architektūros unifikacijai.

5. Filotopinis architektų dėmesys kontekstui, vietos fenomenologijai siejosi su aplinkos įprasminimu. Tokios raiškos formos (tradiciniai siluetai, plytų, čerpių, medžio, akmenų mūro deriniai) savaip interpretavo etninę ir profesionaliąją tradicinę architektūrą, ir buvo susijusios su sugrįžimu prie kaimiškųjų, ikimodernių šaknų. Tokios regionalizmo ir kontekstualizmo tendencijos reiškėsi sudėtingomis aplinkybėmis, tarp sovietinės ideologijos (nacionalinis forma, socialistinis turiniu) ir nacionalinio identiteto (tradicinės vertybės kaip tautinė emancipacija) paieškų.

6. Istorizmo dėmuo tapo svarbiu architektūros instrumentu integruojant pastatus istorinėje aplinkoje, o taip pat ir siekiant suteikti objektams ilgalaikes („amžinąsias“) kultūrinės vertės. Iš vienos pusės, istorinių stilių siluetai, formų, detalių ir elementų pritaikymo naujiems objektams tendencijos turėjo aplikatyvaus taikymo ir fasadiškumo požymių. Iš kitos pusės, jos interpretuotinos ir kaip „pasitraukimas“ iš sovietinės realybės, ieškant estetiškų ir kultūrinių orientyrų ankstesniuose (pavyzdžiui, tarpukario) laikotarpiuose.

7. Postmodernistinis simboliškumas architektūroje rėmėsi semantinių prasminių reikšmių kūrimu. Jo raiška skleidėsi tarp atsargaus abstraktumo ir tiesmuko metaforiškumo, istorinių formų ir elementų simboliškumo, pastatų formų ir jų paviršių modeliavimo. Pastebėtina, kad su postmodernizmu siejamo laikotarpio pabaigoje, XX a. 10 deš., Lietuvos architektūroje ryškėjo tendencijos, kai istoristinis simboliškumas tapo formaliu ir atsitiktiniu, o sėkmingas simbolinių formų ir paviršių modeliavimas – daugelio Lietuvos statinių pavykusio geografinio ir kultūrinio „įvietinimo“ garantu. Simboliškumo aspektai architektūroje leido įprasminti visuomenės ekonominės ir kultūrinės gerovės vaizdinius – ne tik atkurti esamus, bet ir kurti įsivaizduojamus.

8. Su postmodernizmu siejamas naujas raiškos formas: koliažines erdves, iliustratyvaus erdvinio naratyvo formavimą, ironiją ir pliuralizmą, lėmė ir vėlyvojo sovietmečio vienakryptė ideologija, buitinė stoka, modernizacijos sąlygota aplinkos unifikacija. Monotoniška aplinka tapo palankia terpe postmodernizmo išmonei ir dekoratyvumui, o kartu – parodomajai pertekliaus estetikai, įmantrumui, pseudoprabangai. Tačiau tokią hibridišką, kartais ekscentrišką ir manieringą raišką galima laikyti būsimų politinių ir ekonominių pokyčių pranašišku ženklu.

3

Postmodernizmo idėjų šiuolaikinėje Lietuvos architektūroje raiškos, vertinimo ir sociokultūriniai aspektai

Architektūros tendencijų kaita – istoriškai tęstinis reiškinys, kuriam aiškiai fiksuotas ribas nustatyti sudėtinga. Postmodernizmo architektūros raiškai praradus aktualumą ir ją pakeitus kitoms šiuolaikinės architektūros tendencijoms, tam tikri jos bruožai išliko. Pirmame poskyryje analizuojama, kokius pėdsakus šiuolaikinėje Lietuvos architektūroje paliko ryškų pakilimą XX a. pab. išgyvenęs reiškinys, kaip jis integravosi į kitas aktualias architektūros tendencijas.

Daugelis šio laikotarpio objektų pasiekė kritinę amžiaus ribą, kuomet reikia spręsti jų rekonstrukcijos arba griovimo dilemą. Atsiradus laiko distancijai, verta išanalizuoti, su kokiais iššūkiais susiduriama vertinant XX a. II pusės architektūros palikimą, kokie galėtų būti jo atrankos ir vertės kriterijai. Antrasis poskyris skirtas ištirti postmodernizmo architektūros potencialiai vertingas savybes paveldo požiūriu.

Kadangi postmodernizmas kultūroje ir architektūroje persipynė su platesnėmis socialinėmis, politinėmis ir ekonominėmis šalies transformacijomis,

paskutiniame poskyryje analizuojami postsocializmo³³ būklės ir postmodernizmo sąryšiai architektūroje. Sociokultūrinėms „savos“ architektūros paieškų aplinkybėms analizuoti pasitelkiamos ir postkolonializmo teorijos priegios. Lietuvos architektūra vėlyvuosiu sovietmečiu buvo labiau „deformuota“ nei sovietinės Rusijos „originalas“. Postolonializmo prieiga leidžia kelti specifinės architektūros raiškos, jų perteikiamų kultūrinių tapatybių klausimus.

Dalis šio skyriaus medžiagos yra publikuota autoriaus straipsniuose (Mankus 2014, 2017, 2018).

3.1. Postmodernizmo koncepcijų apraiškos šiuolaikinėje Lietuvos architektūroje

Postmodernizmo architektūros aktualumas Lietuvoje ir pasaulyje XX a. pab. ženkliai sumažėjo. Prancūzų architektūrologas V. Didelonas, apibendrinamas dažniausiai įvardijamas šio reiškinių pabaigos interpretacijas (visos jos nebūtinai teisingos), jų išskiria tris. Pirma, pabrėžiamas įgyvendintų postmodernizmo architektūros objektų dirbtinumas ir paviršutiniškumas. Antra, pažymima daugumai objektų būdinga ne kritinė, o savo subversyvųjį ir revoliucinį užtaisą praradusi laikysena. Trečiasis argumentas pabrėžia buvusią postmodernizmo hegemoninę padėtį, dėl kurios jis tapo savo dominavimo auka ir pateko į aklavietę (Didelon 2014: 380). Šie apibendrinimai nebūtinai galutiniai ir tikslūs, nes skirtingi kontekstai pasižymi skirtingomis sociokultūrinėmis situacijomis ir skirtinga procesų dinamika. Postmodernizmą taip pat nukonkuravo ir iškilusios naujos šiuolaikinės architektūros tendencijos (su šiuolaikine architektūra siejamos dekonstruktyvizmo, neomodernizmo, parametrizmo, tvariosios architektūros ir kt. kryptys).

Dėl trumpos laiko distancijos tiksliai ir aiškiai apibrėžtas postmodernizmo įtakas šiuolaikinei architektūrai įvardyti būtų gana sudėtinga, be to, intensyvi ir dinamiška šiuolaikinė architektūra pasižymi didele globalių ir lokalių įtakos veiksmų įvairove. Tačiau tokios postmodernizmą koncepcijų apraiškos užsienyje ir Lietuvoje nagrinėtinos bent dėl dviejų priežasčių: 1) postmodernizmas buvo paskutinis plačiai paplitęs XX a. pab. architektūros judėjimas, negalėjęs nepadaryti įtakos šiuolaikinei architektūrai; 2) architektų karta, labiausiai paveikta šios raiškos (kalbama apie ~1950–1965 m. gimusius autorius), šiuo metu vis dar aktyviai kuria, jai priklauso vieni produktyviausių ir įtakingiausių šiuolaikinių architektų.

³³ Darbe vartojamas šis nusistovėjęs terminas; mokslinėse studijose lygiagrečiai vartojami ir „postkomunizmo“, „postsovietizmo“ terminai.

Pažymėtina, kad postmodernizmo raiška globalioje šiuolaikinėje architektūroje labiau apima atskirų šio reiškinio idėjų (metaforiškas ženkliskumas, ironija, koliažinis elementų derinimas) integravimu į kūrybą, o intencionalus postmodernizmo bruožų laikymasis pasitaiko rečiau (R. A. M. Sternas JAV, biurai FAT ir AOC J. Karalystėje, WAM Architecten Nyderlanduose). Abu kelius apibendrina Ch. Jencksas, šiuolaikinėje architektūroje išskirdamas tris esmines postmodernias prieigas: 1) komunikaciją (metaforų, simbolių, paviršių, naratyvų pagalba); 2) formalius tropus (ornamentą, koliažą, dvigubą kodavimą); 3) socialinį turinį (kontekstualizmą, aktyvizmą; Jencks 2011b: 15). Net ir paviršutiniškas žvilgsnis į kai kuriuos šiuolaikinės architektūros atvejus gali paliudyti, kad postmodernizmo idėjos sėkmingai adaptuojamos, – pavyzdžiui, *Inntel* viešbutis Zaandame (3.1 pav.) Nyderlanduose, sukomponuotas kaip vienas ant kito sudėtų tradicinių olandiškų namų bokštas. Kaip ryškus postmodernistinio pastišo (atpažįstamos apropiacijos) pavyzdys paminėtinas architektų ARM (Ashton Raggatt McDougall) Australijos nacionalinis muziejus (3.2 pav.). Jo dalis, skirta aborigenų kultūrai – Žydų muziejaus Berlyne kopija, nuo originalo besiskirianti masteliu ir apdaila, Australijos aborigenų istorija sugretinant su Holokausto istorija. Tarp kitų komplekse postmoderniai cituojamų autorių – Le Corbusier, J. Utzonas, J. Stirlingas, A. Rossis.

3.1 pav. Inntel viešbutis Zaandame, Nyderlandai, arch. WAM Architecten, 2010 m.

Fig. 3.1. Hotel Inntel in Zaandam, Netherlands, arch. WAM Architecten, 2010

3.2 pav. Australijos nacionalinis muziejus Kanberoje, arch. ARM (Ashton Raggatt McDougall), 2001 m.

Fig. 3.2. Australian National Museum in Canberra, arch. ARM (Ashton Raggatt McDougall), 2001

Šie objektai, kritikų apibūdinami kaip pasižymintys „pluralizmu, simboliškai išreiškiančiu chaotišką, sudėtingą ir globalų pasaulį“ (Frearson 2018), be abejo, priklauso kompleksiskai architektūros raiškai ir nėra tapatinti vien tik su postmodernizmo tendencijomis. Tačiau jie priklauso iliustratyviausiems pavyzdžiams, rodantiems, kad postmodernizmo idėjos tebėra

aktualios ir siejamos su globalizacijos veikiama architektūros įvaizdžio ir ženkliskumo plėtote.

Su postmodernizmu siejama plačiai suprantama (fizinė, erdvinė, medžiaginė) kontekstualumo prieiga neabejotinai įsitvirtino šiuolaikinės architektūros diskurse, tapdama vienu esmingiausių jos aspektų. Taip pat transformavosi bei prasiplėtė ir pati konteksto samprata: dažniau kalbama apie išplėstinį kultūrinį lauką ir konceptualų aplinkos supratimą. Tokia transformacija tapo atsvara entropijai, kuomet, derinantis prie aplinkos, ji tampa vis labiau homogeniška. Apibendrinant, plačiai suvokiama kontekstinė prieiga tapo neatsiejama šiuolaikinės architektūros kūrybinių priegijų dalimi.

3.3 pav. Vila „Smėlis ir jūra“ Preiloje, arch. G. Prikockis, A. Prikockienė, 2000 m.

Fig. 3.3. Villa “Smėlis ir jūra” in Preila, arch. G. Prikockis, A. Prikockienė, 2000

3.4 pav. „Vertamedžio laukymė“ prie Druskininkų arch. K. Kisielius, V. Augustinavičius, 2007 m.

Fig. 3.4. Housing Complex “Vertamedžio laukymė” near Druskininkai, arch. K. Kisielius, V. Augustinavičius, 2007

Nepriklausomybės laikotarpiu, (postmodernaus) regionalizmo ir kontekstualizmo paveiktos formos tapo įprasta prieiga užmiesčio architektūroje. Tokios tendencijos būdingos kai kuriems rekreaciniams objektams, pavyzdžiui, namų grupei „Vertamedžio laukymė“ prie Druskininkų (3.4 pav.) arba architektų A. ir G. Prikockių kūrybai Neringoje (3.3 pav.). Objektams, pabrėžiantiems vietos tapatumą dėmesio skiria tradiciniai A. Zavišos fondo apdovanojimai rekreacinei architektūrai. Kita vertus, neo-liaudiškos (angl. *neo-vernacular*) tendencijos gali būti siejamos ir su architektūriniu, ir su administraciniu aspektu. Pastarasis aspektas liudija, kad miesto ir kaimo teritorijose, kurių saugojimas reglamentuojamas teisiškai, dažnai paprasčiau yra rinktis saugesnį imitacinį kelią. Pavyzdžiui, Valstybinės saugomų teritorijų tarnybos prie Aplinkos ministerijos parengtas etnografiniams Lietuvos regionams būdingų tradicinės

architektūros pastatų ir jų elementų katalogas³⁴ nors ir imperatyviai nenurodo, kad jo privaloma paraidžiui laikytis, tačiau sugestijuoja konkrečią estetinę raišką.

Regionalizmo ir kontekstualizmo architektūra neatskirama nuo nacionalinio identiteto formavimo. Tokios raiškos kryptims, sąlygotoms XVIII a. tautinių valstybių formavimosi, iš dalies priskirtinas ir postmodernizmas, ir kai kurios šiuolaikinės architektūros tendencijos. Tautinės tapatybės konstravimas architektūros pagalba XXI a. Lietuvoje tapo ir savanoriškos raiškos, ir reglamentavimo, užtikrinančių etnografinę raišką objektu. Šiuolaikinės kultūros raidos tendencijos ir didėjanti paveldo reikšmė rodo, kad sukonstruotos tapatybės objektų svarba didės.

Analizuojant postmodernizmui būdingų istorinių formų ir detalių taikymą šiuolaikinės architektūros kūrime, istorinėje aplinkoje, XXI a. pastebima, kad jis tampa vyraujančia strategija. Tai nebūtinai vertintina kaip apgalvota postmoderni raiška, o greičiau sietina su bendresniais visuomenės sociokultūriniais lūkesčiais. Viena vertus, takoskyra tarp autentiškos raiškos ir imitacijos nusakyta daugelyje paveldosaugos dokumentų, tokių kaip UNESCO 2005 m. priimtas Vienos memorandumas, anot kurio „miestų planavime, šiuolaikinėje architektūroje ir istorinio urbanistinio kraštovaizdžio išsaugojime reikėtų vengti visokių pseudoistorinių projektų formų, nes jais nusižengiama ir istorijai, ir dabarčiai“ (Vienos memorandumas, p. 21). Kita vertus, postmodernus identitetas, veikiamas tinklaveikos visuomenės (M. Castellso terminas) ir postmodernaus „turisto žvilgsnio“ (Urry 2002) sąlygoja šiose zonose dažniausiai taikomą imitacijos ir stilizacijos kelią. Anot V. Jurkšto, jeigu seni elementai naujoje architektūrinėje struktūroje neišsaugo savo autonomijos, jie praranda simbolio prasmę. Dėl to interpretacinį istorizmą užgožia istorijos imitacija. Jei 1990-ųjų senamiesčių pastatų atkūrimo objektai (pavyzdžiui, dab. Kultūros paveldo centras Ašmenos g., Vilniuje) buvo interpretuojami naudojant to laikmečio priemones, tai dauguma naujų objektų pasižymėjo pastangomis susiniveliuoti su aplinka, kuomet sudėtinga yra įvardyti pastato statybos laikmetį. Vadovaujantis tokiu principu, įgyvendinti Tymo kvartalo gyvenamieji namai (3.5 pav.), „Kempinski“ viešbučio priestatas (2012 m.) Vilniuje ir kiti objektai. Istorizmas čia tampa paveldosauginio imperatyvo dalimi, kuomet prie istorinės aplinkos derinama istoristinė raiška, nors ji nebūtinai atitinka tikrovėje egzistavusių objektų pavidalus.

Vienas ryškiausių pavyzdžių, vainikuojantis reprezentacinius siekius per istorinę raišką, – Valdovų rūmai Vilniuje (3.6 pav.), kuriuose ryškiausiai perspina architektūros ir politikos diskursai. Politinės valios nulemtas objektas,

³⁴ 2010-2013 m. išleisti katalogai „Kaimo statyba“, skirti Dzūkijai, Vakarų Aukštaitijai, Rytų Aukštaitijai, Žemaitijai, Suvalkijai, Mažajai Lietuvai.

atmetus šiuolaikiškesnės raiškos pasiūlymus, buvo įgyvendintas butaforiniu renesansiniu stiliumi. Valdovų rūmų atstatymas atspindi pastangas sukonstruoti pastatą kaip nesamos istorijos simbolį. Istorinės atminties konstravimas istorizmo priemonėmis sietinas ne su konkrečiais raiškos aspektais, o architektūros politinių dimensijų atvaizdu.

3.5 pav. Tymo kvartalo gyvenamieji namai su komercinėmis patalpomis, arch. H. Štaudė, J. Leskevičius, 2001 m.

Fig. 3.5. Residential houses in Tymo Quarter, arch. H. Štaudė, J. Leskevičius, 2001

3.6 pav. Valdovų rūmai, arch. – rest. N. Kitkauskas, arch. A. Katilius, R. Grigas, 2002–2009 m.

Fig. 3.6. Palace of the Grand Dukes, arch. – rest. N. Kitkauskas, arch. A. Katilius, R. Grigas, 2002–2009

Apibendrinant – istorinėse miestų dalyse istoristinės tendencijos pirmisiais nepriklausomybės dešimtmečiais buvo sąlygotos tiek reglamentuojančių dokumentų, tiek nulemtos bendrų socialinių tendencijų, paveldo teritorijas laikančių ypatingo jautrumo zonomis. Postsocialistinio miesto tyrėja S. Hirt, pažymėdama sociokultūrinės tokio miesto transformacijas (smulkėjantis mastelis, erdvės komercializavimas, vizualinio vienodumo pabaiga), atkreipia dėmesį ir į specifinę estetinę raišką, būdingą Rytų Europai nuo Belgrado iki Maskvos, ir siedama ją su postmodernizmo estetika. Analizuodama architektūros raišką Bulgarijos sostinės Sofijos pavyzdžiu, ji išskiria tipologijas, akcentuojančias namudinę statybą, istoristinę eklektiką, objektų izoliuotavimą nuo aplinkos, amerikietišką priemiestinę architektūrą ir kt. (Hirt 2012). Beveik visi tipai pritaikomi ir Lietuvos pirmųjų nepriklausomybės dešimtmečių urbanizuotai aplinkai, o postmodernizmo architektūra įvardytina kaip charakteringa pereinamo laikotarpio raiška.

Postmodernizmo architektūra atgaivino, sustiprino ir naujai išplėtojo simboliškumo raiškos bruožus, susijusius su pastatų įtaigumu ir pabrėžtinu išskirtinumu tendencijomis. Prie šiuolaikinių simboliškumo praktinių

(operacinių, darbinių) apraiškų priskiriamos ir diagramos, ideogramos, kodai, analogijos. Kitas aspektas – kultūros suprekinimo laikais atsiradęs poreikis statiniams būti atpažįstamiems, nesunkiai identifikuojamiems ir lengvai susietiems su komerciniu (rinkodaros) naratyvu.

Šiuolaikiniu simboliškos formos taikymo pavyzdžiu laikytinas ir Etnokosmologijos centras Molėtų rajone (arch. R. Krištapavičius, A. Gudaitis), interpretuojamas kaip erdvinė skulptūra iš pirminių formų. Pakankamai pažodiško, ir gana ironiško simboliškumo taikymo pavyzdys – neįgyvendintas 1995 m. pasiūlymas muzikos salonui „Yamaha“ (arch. L. Vaitys, 3.7 pav.), savaip interpretuojantis jo pavadinimą: objekto formos dominantė – išdidinta Y raidė. Kitas ironiško simboliškumo atvejis – „Gardėsio“ duonos namai Kaune (arch. A. Karalius, diz. A. Pranckevičiūtė, 3.8 pav.), kur pastato forma su tam tikra ironija postmoderniai referuoja į virėjo kepurę ar į kepyklos logotipą (pagal R. Venturi klasifikaciją, pastatas – *antis*).

3.7 pav. „Yamaha“ firminė parduotuvė su administracinėmis patalpomis Vilniuje, arch. L. Vaitys, 2004 m.

Fig. 3.7. „Yamaha“ shop in Vilnius, arch. L. Vaitys, 2004

3.8 pav. „Gardėsio“ duonos namai Kaune, arch. A. Karalius, diz. A. Pranckevičiūtė, 2013 m.

Fig. 3.8. „Gardėsio“ Bakery in Kaunas, arch. A. Karalius, designer A. Pranckevičiūtė, 2013

Įdomus šiuolaikinės architektūros reiškinys – kai abu R. Venturio aprašyti pastatų simboliškumo atvejai aptinkami viename objekte (rezultatą šiuo atveju derėtų vadinti *dekoruota antimi*). Remiantis šia postmodernistine prieiga, abiem simboliškumo aspektais pasižymi verslo centras „1000“ Kaune (3.9 pav.). Morfologiškai pastatas simbolizuoja susisukusį banknotą. Tuo pat metu stiklinis pastato fasadas šilkgrafijos būdu dekoruotas kaip 1000 litų banknoto piešinio atvaizdavimas – tokiu būdu maksimaliai sustiprinant simboliškumo paveikumą.

Vienas sėkmingiausių lietuviškos architektūros pasirodymų tarptautiniame kontekste – projektas *Cut* („Pjūvis“) Stokholmo viešosios bibliotekos pastatui

išplėsti (Paleko archstudija), jam sėkmingai panaudotas ikonografinis pjūvio įvaizdis. Jis gana nutolęs nuo paraidinės R. Venturio *anties* ir suabstraktintas, tačiau metaforiškasis lygmuo aiškiai suvokiamas. Pastato kompozicija atitinka modernistinius kanonus, o bendras įvaizdis – priestato pastatymas greta esančio kalno „pjūvyje“, erdvės, o ne pastato kūrimas, išryškinant G. Asplundo bibliotekos tūrį – atliepia postmodernistinius mėginimus komunikuoti su aplinka ir suvokėjais. Kiti ryškesni ikonografiniu požiūriu R. Paleko kolektyvo darbai: LNK televizijos studijų pastatas (3.10 pav.) ir „Victoria“ biurų pastatas Vilniuje (3.11 pav.), atitinkamai *periskopas* ir *sąvaržėlė*, dėl aiškaus įvaizdžio susilaukė nemažai visuomenės dėmesio ir įvertinimo.

3.9 pav. Verslo centras „1000“ Kaune, arch. R. Adomaitis ir kt., 2008 m.

Fig. 3.9. Office centre “1000” in Kaunas, arch. R. Adomaitis and others, 2008

3.10 pav. LNK televizijos studijų pastatas Vilniuje, arch. R. Palekas, A. Palekienė, G. Čaikauskas, 2003 m.

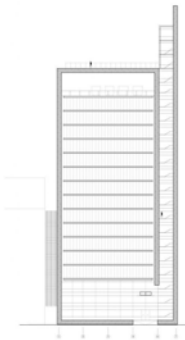
Fig. 3.10. LNK TV studios in Vilnius, arch. R. Palekas, A. Palekienė, G. Čaikauskas, 2003

Ryškaus visuomeninės paskirties pastato, Utenos A. ir M. Miškinių viešosios bibliotekos (3.12 pav.) metaforiškas įvaizdis – viena ant kitos sukrautu knygų stirta, pastatas aptaisytas horizontaliomis žaliuzėmis, siekiant suteikti knygos puslapių įvaizdį. Pastato identitetas kuriamas tiesiogiai įprasminant statinio funkciją.

Postmodernizmo architektūros prasmės ieškojimai transformavosi į įtaigių įvaizdžių kūrimą. Galimybė viena paveikia metafora, simboliu, aliuzija perteikti pastato paskirtį kartais virsta bandymu vienu žodžiu atsakyti į sudėtingą klausimą. Ši prieiga artima ir postmoderniam „dvigubam kodavimui“ – objektas vienu metu gali būti ir nesunkiai perskaitoma metafora, skirta plačiajai visuomenei, ir architektoniška erdvinės struktūros kodavimo priemonė.

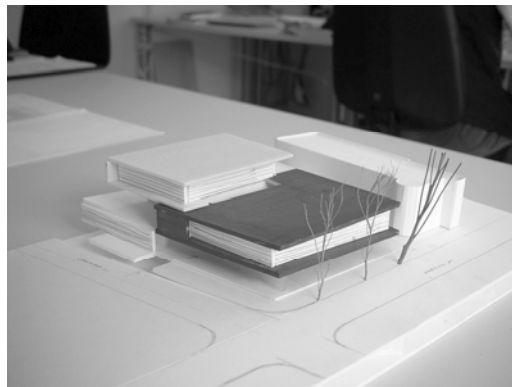
Išskirtinumo siekimas lemia reikšmingą šiuolaikinės architektūros produkcijos sritį – konkursus. Organizatorių noras siekti simboliškų ir vizualiai išskirtinių pastatų lemia privalomus konkursų sąlygų punktus: ryškų įvaizdį, identitetą, ženkliskumą. Tai iš dalies sąlygota fakto, kad konkursai dažniausiai

organizuojami išskirtinių reprezentacinių funkcijų pastatams išskirtinėse vietose³⁵. Vienu ryškiausių paskutiniųjų metų postmodernistinės plėtros atveju laikytinas 2008 m. įvykęs tarptautinis Guggenheimo muziejaus Vilniuje konkursas. Neatsitiktinai jame dalyvauti organizatorių pakviesti pasaulyje garsūs architektai, žinomi visų pirma dėl savo individualizuotos raiškos ir atpažįstamo braižo. Projektas laimėtojas, arch. Z. Hadid pasiūlymas, vertintinas kaip (įsivaizduojamas) simbolis, reiškiantis Vilniaus miesto (įsivaizduojamą) kultūrinę gerovę, ir kaip postmodernistinis simuliakras (imitavimo objektas), peržengiantis ekonominės patirties logiką. Architektūra transformuojasi į komunikacijos instrumentą, įvaizdį iškeliant aukščiau už funkciją.

3.11 pav. Biurų pastatas Victoria Vilniuje, arch. R. Palekas, A. Palekienė, A. Baldišiūtė, R. Bėčius, 2002–2005 m.

Fig. 3.11. Office building Victoria in Vilnius, arch. R. Palekas, A. Palekienė, A. Baldišiūtė, R. Bėčius, 2002–2005

3.12 pav. Utenos A. ir M. Miškinių viešoji biblioteka, arch. D. Trainauskas, D. Baliukevičius, V. Bakšienė, 2004 m.

Fig. 3.12. A. and M. Miškiniai public library in Utena, arch. D. Trainauskas, D. Baliukevičius, V. Bakšienė, 2004

Ženklas ir simbolis išlieka reikšmingi šiuolaikinėje architektūroje savo prasmėmis ir savybėmis. Iš vizualinių ir prasminių simbolių atpažįstamos erdvės ir miestai. Juose simboliai pasireiškia labiausiai, jų visuma formuoja erdvių tapatumą ir identitetą. Šiuolaikiniame globaliame pasaulyje simboliškumas ir ženkliškumas architektūroje tampa viešųjų ryšių priemone, vizualine ekonominės gerovės ir kultūrinės įvairovės manifestacija. Ženkliškumas architektūroje gręžiasi ne tik į pastatus, bet ir į miestą, visą jo erdvę.

³⁵ Ženkliškumas yra nurodytas tarp daugumos pastarųjų metų architektūrinių konkursų esminių vertinimo kriterijų.

Kolektyviniams identitetams (tautai, visuomenei, institucijai) simbolinė išraiška (kalbinė, muzikinė, meno, architektūros) reikalinga save išreikšti ir įtvirtinti savo statusą. Bendra ženkliskumo raiška postmodernizmo ir naujausioje architektūroje nusakoma ne vien architektų veikla, bet tampa įvairių visuomenės grupių ir galios struktūrų strategijų dalimi.

XX a. pab. – XXI a. pr. atgimė ir tradicinės (istoriškai susiklosčiusios) architektūros tendencijos, kurios vienu ar kitu būdu atsiriboja nuo modernizmo raiškos: S. Boym ją vadina „off-modern“, H. Ibelingsas – „nemodernia“ (angl. *unmodern*), tokiai tradicijai artimos ir JAV gimusio naujojo urbanizmo (angl. *new urbanism*) idėjos. Nors šios idėjos analizuojamos pakankamai skirtinguose kontekstuose (S. Boym prieiga – poetiška, H. Ibelingsas analizuoja tradicinės architektūros raišką, naujojo urbanizmo judėjimo ideologams labiausiai rūpi kompaktiško miesto koncepcija ir vietinė tradicija besiremianti estetika), jas vienija prisirišimas prie nostalgijos tradicinės miesto aplinkos. Tradicionalizmas architektūroje suprantamas ne kaip griežtai apibrėžtas stilius, o kaip bruožas, apibendrintai pritaikomas darbams ir požiūriams kūrėjų, kuriems konvencijos, papročiai ir tradicijos sudaro architektūros esmę. Ji nebūtinai įvardytina kaip postmoderni, tačiau postmodernizmui artimą ją daro apgalvotas modernizmo kanonų ir formų atsisakymas, raiškos įtaigumo ieškant tradicinėje architektūroje. Tarp tokios architektūros pavyzdžių įvardytini daugelis statybos istorinėje (istoriniai miestų centrai) ir gamtinėje (nacionaliniai ir regioniniai parkai) aplinkoje atvejų. Atskirą atvejį sudaro ir sakraliniai pastatai (3.13, 3.14 pav.), kur dar nerasta įtaigios modernizmo principais paremtos raiškos, ir laikoma, kad tradicinės formos vis dar geriausiai atliepia sakralinę funkciją³⁶.

Niekada nebuvo išnykusi ir vadinamosios moderniosios klasikos (arba „naujosios klasikos“, „neoklasikos“, „neoistorizmo“) raiška. Šis terminas daugiausia siejamas su tradicine klasikine stilistika, argumentuojant, kad tai yra ne tiesiog stilius, o būdas suteikti statybai, kaip amatui, architektūros, kaip meno, dimensiją. Pažymėtina, kad tradicionalizmo pasaulėjauta artima vadi-

³⁶ Šiame kontekste paminėtina visa eilė sakralinių objektų, besiremiančių klasikinės architektūros principais: Gargždų Šv. arkangelo Mykolo bažnyčia, arch. V. Lucinskas, 1989–1990 m.; Alytaus Švč. M. Marijos Kriščiūnių Pagalbos bažnyčia, arch. K. Kisielius, K. Pempė, G. Ramunis, 1991–2001 m.; Domeikavos Lietuvos kankinių bažnyčia, arch. K. Pempė, K. Kisielius, G. Ramunis, A. Asauskas, R. Mulokas, 1991–2002 m.; Palemono Švč. M. Marijos Rožančiaus Karalienės bažnyčia, arch. G. Jurevičius, 1996 m.; Pagėgių bažnyčia, arch. V. Kuliešius, G. Natkevičius, 1994–1997 m.; Jurbarko K. Donelaičio evangelikų liuteronų bažnyčia, arch. K. Kazlauskas, 1994–2014 m.; Berčiūnų Lietuvos Kankinių bažnyčia, arch. A. Šironas, 1997 m.; Truskavos Šventosios Dvasios bažnyčia, arch. A. Paulauskas, 1998 m.; Pakalnių Švč. Trejybės bažnyčia, arch. K. Tamosetis, 2000–2002 m.; Palendrių Šv. Benedikto vienuolynas, arch. J. Ph. Ricard, Th. Rolland, Ch. Valentinuzzi, D. Jakubauskas, 2002 m.; Suosto Šv. Kryžiaus Išaukštėjimo bažnyčia, arch. K. Tamosetis, 2004–2007 m.; Palangos evangelikų liuteronų bažnyčia, arch. I. Likšienė, G. Likša, 2005–2012 m.; Klaipėdos Šv. Pranciškaus Asyžiečio koplyčia ir varpinė, arch. N. Rimmaudo, S. Plungė, 2012 m.

namajam konservatyviajam postmodernizmui, orientuotam į istorinių stilių atgaivinimą. Charakteringa tai, kad būtent tokiu keliu eina dauguma vadinamųjų Maskvos „popierinės architektūros“ atstovų, pradėjusių projektuoti ir įgyvendinti realius objektus (M. Belovas, I. Utkinas, M. Filippovas). Postmodernizmui artimų naratyvinių koncepcijų autoriai visiškai atmets modernizmą, jie savo kūrybinę veiklą integruoja plačiai suprantamos tradicinės architektūros rėmuose.

3.13 pav. Pagėgių bažnyčia, arch. V. Kuliešius, G. Natkevičius, 1994–1997 m.

Fig. 3.13. Church in Pagėgiai, arch. V. Kuliešius, G. Natkevičius, 1994–1997

3.14 pav. Palendrių Šv. Benedikto vienuolynas, arch. J. Ph. Ricard, Th. Rolland, Ch. Valentinuzzi, D. Jakubauskas, 2002 m.

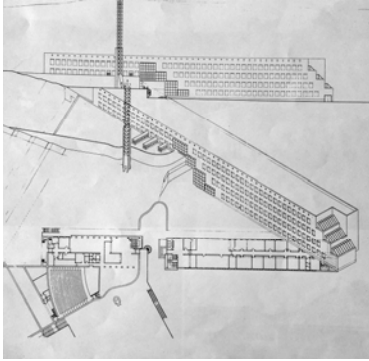
Fig. 3.14. St. Benedictine Monastery in Palendriai, arch. J. Ph. Ricard, Th. Rolland, Ch. Valentinuzzi, D. Jakubauskas, 2002

Tačiau *modernioji klasika* neretai vartojamas ir kaip rinkodaros, o ne kaip kritinis terminas. Apibendrinant – nebūtinai visa nmoderni raiška yra postmoderni, tačiau abi tendencijas aiškiai vienija panašios ideologinės ir estetiškos nuostatos.

3.2. Lietuvos postmodernizmo architektūros palikimo teorinio vertinimo prielaidos

2016 metai Lietuvos paveldosaugoje buvo pažymėti Kelių policijos pastato ženklų. Diskusijos dėl 1983–1985 m. suprojektuoto ir pastatyto architektų G. Ramunio ir K. Pempės objekto Giraitės g., Vilniuje (3.15, 3.16 pav.), išsaugojimo arba nugriovimo perspektyvų plačiai nuskambėjo viešojoje erdvėje, buvo nagrinėjamos naujienų portaluose ir mokslinėse konferencijose. Polemika

apie atskiro objekto istoriją, reikšmę, vertę ženklina moderniojo architektūros paveldo platesnio konteksto ir jo verčių sampratų problemas.

3.15 pav. Valstybinė automobilių inspekcija Vilniuje, arch. K. Pempė, G. Ramunis, 1985 m.

Fig. 3.15. State Road Police Office in Vilnius, arch. K. Pempė, G. Ramunis, 1985

3.16 pav. Valstybinė automobilių inspekcija Vilniuje, griovimo darbai 2017-03-26

Fig. 3.16. State Road Police Office in Vilnius, demolition 2017-03-26

Kaip vertinti su postmodernizmo reiškiniu siejamą XX a. pabaigos Lietuvos architektūrą? Šis laikotarpis aktualus keliais aspektais: tuo metu statyti objektai neatitinka vertinant objektus ir vietas taikomo formalaus 50 metų cenzo, todėl pakliūva į tam tikrą paveldo „rizikos grupę“; taip pat jis priklauso vėlyvojo modernizmo periodui (maždaug 1970–1990 m.), pasižyminčiam savitais kūrybiniais ieškojimais³⁷. Postmodernizmo architektūra architektūrologijos kontekste turėtų būti suprantama kaip integrali platesnio modernizmo palikimo dalis, o XX a. II pusės architektūros objektų vertinimas patenka į moderniojo paveldo problematikos lauką. Lyginamos postmodernizmo bruožų turinčių architektūros objektų verčių nustatymo aplinkybės Lietuvoje ir kitose šalyse, atkreipiant dėmesį į tokio paveldo keliamas kontroversijas, susijusias su objektų funkcine kaita, rekonstravimu, skirtingu įvairių visuomenės grupių paveldo

³⁷ Disertacijos rašymo metu Kultūros paveldo registre figūravo vienas postmodernizmo objektas, banko „Hermis“ pastatas Vilniuje (arch. K. Pempė ir G. Ramunis, pastatytas 1996 m., į Registrą įtrauktas 2017-11, KVR unikalus objekto kodas 41813). Vertingųjų savybių apraše rašoma: „Banko „Hermis“ pastatas – vienas pirmųjų prabangių banko statinių naujojoje Vilniaus architektūroje bei vienas geriausių išlikusių postmodernizmo pavyzdžių. Jame suderinta naujos epochos postmodernistinės stilistikos architektūros prabanga ir pagarba neoklasicistinei tarpukario Lietuvos bankų architektūrai“ (Banko „Hermis“ pastatas ...).

verčių suvokimu. Aptariant postmodernizmui priskiriamą architektūrą Lietuvoje, keliami jos autentiškos raiškos klausimai bei sociokultūrinės, chronologinės ir estetinės apibrėžtys.

Analizuojant architektūros paveldo vertes, vadovaujamosi nusistovėjusiomis paveldo sampratomis, jį apibrėžiančiomis kaip paveldejamas tradicijas, paminklus, objektus ir kultūrą. Pastaruoju metu jį vis dažniau žvelgiama kaip į procesą (Ashworth, Howard 2008). Paveldas suprantamas ne tik kaip statiškas objektas, bet ir kaip postmodernus išteklius. Atitinkamai įpaveldinimas suvokiamas kaip „su konkrečiu asmeniu, įvykiu ar sociokultūriniu reiškiniu susijusių *autentiškų* vietų, pastatų, artefaktų ar tradicijų pripažinimas vertingais, saugotinais ir perduotiniais ateities kartoms, dažniausiai atliekamas oficialiųjų šioje srityje besispecializuojančių ir valstybės finansuojamų pareigūnų rankomis“ (Čepaitienė 2013: 268). Paveldas turi būti vertinamas objektyviai, o naujas paveldas privalo būti integruotas į paveldosaugos sistemą. Nustatant vertinimo kriterijus, atkreipiamas dėmesys į moderniosios paveldosaugos nuostatas, kad prigimtinių verčių nėra, jos yra priskiriamos, daugeriopos, kintamos, nebendramatės ir konfliktuojančios (de la Torre 2013). Remiantis šiomis prielaidomis, siekiama ištirti vėlyvojo sovietmečio architektūros palikimą bendresniame paveldo paradigmu kontekste, įvardijant XX a. II pusės modernizmo ir postmodernizmo objektų vertinimo iššūkius. Tai siekiama įgyvendinti apžvelgiant požiūrių į modernųjį paveldą įvairovę, nustatant galimas jo vertinimo gaires, išskleidžiant estetines ir chronologines to laikotarpio architektūros perspektyvas. Neatmetant prielaidos, kad minimo laikotarpio objektų galimą įpaveldinimą lemia ir administraciniai mechanizmai bei viešųjų ryšių veiksmai, siekiama nustatyti būdingus postmodernizmo architektūros bruožus, išanalizuoti potencialias šios krypties architektūros vertes.

XX a. antrosios pusės architektūra yra kolektyvinio kultūrinio paveldo dalis. Tačiau dėl jos kiekio, mastelio, sudėtingumo, trumpesnio kultūrinio ir ekonominio gyvavimo nebūtų tikslo ją vertinti remiantis XIX a. pab.–XX a. pr. susiformavusia paveldosaugos teorija ir praktika. Pasauliniu kultūros paveldu besirūpinančios kultūros organizacijos ir asociacijos UNESCO, ICOMOS yra priėmusios daugybę dokumentų ir deklaracijų, nusakančių gaires, kaip reikėtų saugoti XX a. II pusės modernizmo architektūrą. Tarptautiniu mastu taip pat gerai žinomos organizacijos *Docomomo*, *20th Century Society*, Tarptautinė architektų sąjunga (*Union Internationale des Architectes – UIA*), besirūpinančios XX a. II pusės modernizmo architektūros paveldu ir postmodernizmo architektūra kaip integralia šio paveldo dalimi, jo vertinimu ir dokumentavimu. Moklo studijose moderniuoju paveldu laikomas architektūros paveldas nuo XIX a. pabaigos. XX a. pabaigoje atsiranda ir atskira *pokario paveldo* samprata, panašiu metu imti kelti ir jo vertės klausimai, ryškiausi XX a. II pusės architektūros pavyzdžiai imami įtraukti į saugomo kultūros paveldo sąrašus.

Paveldo vertės kriterijai nuo XIX a. pabaigos buvo svarstomi įvairiomis kategorijomis: estetinėmis, edukacinėmis, istorinėmis, ilgainiui jas papildant socialiniais, ekonominiais aspektais. Tarp mėginimų apibendrinti specifiskai modernios architektūros objektų ir vietovių reikšmę paminėtini JAV *Docomomo* padalinio parengti vertinimo kriterijai: objektas turi būti pastatytas modernizmo laikotarpiu (apie 1920–1970 m.) ir atitikti šešis kriterijus: *technologinį, socialinį, meninį ir estetinį, pavyzdinį, įtakos, vientisumo / autentiškumo* (*Docomomo US 2017*). XX a. pabaigoje vis dažniau akcentuojamas paveldosaugos kintamumas ir reliatyvumas, ji apibrėžiama kaip sudėtingas ir nuolatinis procesas, apimantis nustatymą, kas yra paveldas, kas ir kam jį naudoja, kaip juo rūpinasi, kaip jį interpretuoja ir pan. Sprendimai, kaip saugoti ir ką saugoti, dažniausiai yra paveikti kultūrinio konteksto, socialinių tendencijų, politinių ir ekonominių jėgų – šie veiksniai patys nuolat kinta.

3.17 pav. Vanna Venturi House, arch. R. Venturi, 1962–1964 m.
Saugomas nuo 2016 m.

Fig. 3.17. Vanna Venturi House, arch. R. Venturi, 1962–1964, protected since 2016

3.18 pav. No 1 Poultry, arch. J. Stirling, M. Wilford and Associates, 1985–1998 m.
Saugomas nuo 2016

Fig. 3.18. No 1 Poultry, arch. J. Stirling, M. Wilford and Associates, 1985–1998, protected since 2016

Tarp XX a. antrosios pusės moderniosios architektūros pavyzdžių į UNESCO pasaulio paveldo sąrašus yra įtraukti tokie objektai kaip Brazilijos miestas (arch. O. Niemeyeris, L. Costa, 1956 m.) ar Sidnėjaus opera (arch. J. Utzonas, 1973 m.), tačiau dėmesys atkreipiamas ne tik į išskirtinius, „ikoniškus“ objektus. Prieš keletą metų viešojoje erdvėje (visų pirma, JAV ir JK) kilo susidomėjimo brutalizmo architektūra banga³⁸, buvo svarstoma apie jo reikšmę ir vertingąsias savybes. Toks dėmesys turi ir gana utilitarių priežasčių: minėto laikotarpio pastatams, statytiems prieš 40–60 metų, iškyla reali

³⁸ Pavyzdžiui, žr. sukurtą internetinę duomenų bazę <http://www.sosbrutalism.org/>.

nugriovimo grėsmė. Dėl tų pačių priežasčių neturėtų stebinti ir vėliau kilęs dėmesys keliais dešimtmečiais vėlesnei postmodernizmo architektūrai.

Šiame kontekste turėtume grįžti prie stilistinių architektūros vertinimo perspektyvų. Nors dėl pirmuose poskyriuose įvardytų aplinkybių: prieštaringų savybių ir raiškos pliuralizmo, postmodernizmo architektūrą sudėtinga vienareikšmiai priskirti baigtiniam istoriniam stiliui, jo estetinių ypatybių visumos įvertinimas leistų nagrinėti jo vertingąsias savybes. Kaip teigė V. Jurkštas, „Kuo ryškesni stiliaus bruožai, tuo pastato architektūra geresnė. Priklausymas stiliui yra istorinė vertybė (...), stiliaus bruožai liudija pastato istorinę ir meninę vertę“ (Jurkštas 1994: 31). Nors ši citata skirta vadinamiesiems istoriniams stilium, ją iš dalies galima taikyti ir šiuolaikinėms srovėms ir tendencijoms. Tokiu atveju, objekto atitikimas konkrečiai raiškai (šiuo atveju, postmodernizmo), jį lyginant su analogiškos raiškos pastatais, didintų jo estetiškos vertės reikšmingumą.

Kai kuriose šalyse atskiri postmodernizmo paveiktos architektūros, atsiradusios XX a. 7-ajame dešimtmetyje, objektai imami įtraukti į saugotinių pastatų registrus, pripažįstant laikotarpio ir estetiškos krypties svarbą. Tarp ryškiausių pavyzdžių paminėtinas *Vanna Venturi* gyvenamasis namas (arch. R. Venturis, 1962–1964 m., saugojimo statusas patvirtintas 2016-11-10, 3.17 pav.). Jo paraiškoje pažymima, kad objektas „įkūnija išskirtinius architektūros stiliaus bruožus (...); autorius yra architektas (...), kurio kūryba itin paveikė istorinę, architektūrinę, ekonominę, socialinę ir kultūrinę miesto, sandraugos ar šalies plėtrą; turi dizaino elementų, detalių (...), reprezentuojančių didelę inovaciją“ (Nomination of historic building... 2015). Antrojo laipsnio apsauga³⁹ suteikta komerciniam centrui *No.1 Poultry* (arch. J. Stirlingas, suprojektuotas 1994–1998 m., saugojimo statusas patvirtintas 2016-11-28, 3.18 pav.). Jis apibūdinamas kaip „nepralenktas komercinio postmodernizmo pavyzdys; (...) iliustruoja esmines postmodernaus urbanizmo vertybes – kontekstualumą įvertinant aplinkinių pastatų mastelį ir medžiagas“ (No.1 Poultry list entry summary... 2016). Į JAV Nacionalinį istorinių vietų registrą įtrauktas Portlando municipalinis pastatas (arch. M. Graves, 1982 m.), parengtas detalus jo rekonstrukcijos projektas.

Vienas nesenu postmodernizmo architektūros pastatų griovimo pavyzdžių – Nyderlandų šokio teatras Hagoje (arch. OMA / R. Koolhaasas, 3.19, 3.20 pav.). Pripažinto architekto pirmasis įgyvendintas objektas turi aiškių postmodernizmo architektūros raiškos bruožų: drąsios, netikėtai susikertančios formos, ryškios spalvos (fasadų koloristika, didžiulis pano ant lauko sienos). 2015 m. buvo paskelbta apie pačio šokio teatro transformaciją, atitinkamai pakeičiant ir

³⁹ Grade II* protection – Jungtinėje Karalystėje vidurinis (iš 3-ų) apsaugos lygmuo, suteikiamas ypač svarbiems pastatams.

pastatą, 2016 m. pradžioje teatras pradėtas demontuoti. Projekto autoriams beliko įvykdyti savotišką pastato nematerialaus įamžinimo aktą – nuotraukomis dokumentuoti pastato griovimo procesą.

3.19 pav. Nyderlandų šokio teatras, arch. OMA / R. Koolhaasas, 1987 m.

Fig. 3.19 pav. Netherlands Dance Theatre, arch. OMA / R. Koolhaas, 1987

3.20 pav. Nyderlandų šokio teatras, griovimo darbai 2016 m.

Fig. 3.20. Netherlands Dance Theatre, demolition works, 2016

2017 m. lapkritį buvo paskelbti iliustratyvaus amerikietiško postmodernizmo pavyzdžio, buvusio ATT pastato (dabar – *Sony Tower*, arch. Ph. Johnsonas ir J. Burgee, 1984 m.) rekonstrukcijos projektiniai pasiūlymai, numatę ir pirmo aukšto įėjimo galerijos su ikoniška arka uždengimą stiklu. Prieš rekonstrukcijos planus pasisakė žinomi architektai ir architektūros gerbėjai, viešojoje erdvėje buvo cituojamas Pritzker'io premijos laureatas N. Fosteris: „Niekada neprijaučiau trumpalaikiui postmodernizmo judėjimui ir šiam pastatui. Tačiau jis yra svarbi mūsų paveldo dalis ir todėl turėtų būti saugomas⁴⁰“. Toks dviprasmiškas požiūris atspindi bendrą požiūrio į modernųjį paveldą tendenciją: subjektyvus vertinimas neturi tapti kliūtimi saugoti ryškiausius laikotarpio ženklus.

Lietuvos postmodernizmo, kaip ir viso XX a. II pusės modernizmo, architektūra visuomenėje neretai yra vertinama itin kritiškai. Susikertant skirtingų visuomenės grupių: miesto bendruomenių, profesinių organizacijų, verslo ir valstybinių institucijų, požiūriams bei interesams, paveldo klausimas neretai tampa kontroversijų objektu. Prieštaringus architektūros vertinimus sąlygoja iššūkiai, su kuriais susiduria Lietuvos XX a. II pusės modernizmo (ir postmodernizmo) paveldas. Šie iššūkiai rodo esmines dilemas, su kuriomis susiduriama derinant saugojimą ir kaitą.

⁴⁰ Norman Foster instagramo paskyroje 2017-11-02 publikuota žinutė, lydinti ATT pastato fotografiją.

Vertinant XX a. II pusės architektūrą, visų pirma susiduriame su jos *kiekio* iššūkiu. Jos objektų santykinis skaičius yra labai didelis, kiekybinis dominavimas mūsų aplinkoje – vizualiai akivaizdus.

Laiko iššūkis reiškia pernelyg trumpą laiko distanciją suvokti, apmąstyti ir įvertinti nesenos praeities paveldą. Pastebima, kad paveldas yra dabarties produktas, o prieš 200 metų praeitis buvo suvokiama kaip tikroviškesnė nei šiuolaikinėje visuomenėje, kuriai praeitis tapo, anot garsios istoriko D. Lowenthalio metaforos, „užsienio šalimi“. Pastebima globali tendencija, kad laikas tarp pastato sukūrimo ir saugojimo bei konservavimo sparčiai mažėja. „Dėl didėjančių (paveldo) apsaugos ambicijų laiko tarpas tarp pastatymo momento ir imperatyvo saugoti susitraukė nuo dviejų tūkstančių metų iki beveik nulio“ (Venice Biennale: Cronocaos 2010). Taip pat dėl trumpos laiko distancijos modernųjį paveldą įprasta lyginti su ikimoderniuoju – pirmojo nenaudai.

3.21 pav. Prekybos centras „Kalniečiai“
Kaune, arch. E. Miliūnas, 1989 m.
Fig. 3.21. „Kalniečiai“ shopping centre
in Kaunas, arch. E. Miliūnas, 1989

3.22 pav. Prekybos centras „Kalniečiai“
Kaune po rekonstrukcijos, 2011 m.
Fig. 3.22. „Kalniečiai“ shopping centre in
Kaunas, after reconstruction, 2011

Su naujomis sociokultūrinėmis sąlygomis, urbanistine plėtra, nuosavybės formų kitimu susiję paveldo funkcinės kaitos iššūkiai. Sovietiniai miesto simboliai praranda savo reikšmę, jų vietą užima nauji erdvinės struktūros ženklai. Neadaptuojant senųjų objektų, jie neintegruojami į naujas socialines ir simbolines struktūras. Tipologiniu aspektu, postmodernizmo bruožų turinčių visuomeninių objektų perspektyvinė funkcinė kaita mažiau tikėtina, o komercinės paskirties pastatai susiduria su jų formos ir turinio pakitimais anksčiau nei spėjamos iširti galimos vertingosios jų savybės. Rekonstruoti įdomūs postmodernizmo paveikti „Rėdos“ (arch. E. Miliūnas, 1986 m.) ir „Kalniečių“ (arch. E. Miliūnas, 3.21, 3.22 pav.) prekybos centrai Kaune, neaiškios „Šeškinės“ prekybos centro (arch. G. Baravykas, K. Pempė, G. Ramunis, G. Dindienė, 1985 m.) perspektyvos, apleista didžioji dalis „Astros“ valgyklos Druskininkuose (arch. Č. Šliažas, 1980–87 m.). Tarp funkcinę kaitą

sąlygojančių veiksnių išskirtina vieną esminių – nuosavybės kaita. Po Nepriklausomybės atkūrimo privačią nuosavybę įtvirtintus kaip Lietuvos ūkio pagrindą, buvo privatizuota didelė dalis šalies nekilnojamojo turto objektų. Naujos ekonominės realybės sąlygomis privatiems savininkams priklausantys objektai neretai dažniau perstatomi, tuo tarpu kai valstybės valdomi objektai turi didesnes teorines galimybes išlaikyti savo pirminį vaizdą.

Estetiniu požiūriu Rytų Europa dažnai siejama su pilkais, anonimiais, prastos kokybės XX a. II pusės statiniais, masinė tipizuota architektūra dominuoja daugumoje miestovaizdžių. Tą lėmė ideologinės priežastys, nes komunistinis etosas siekė suprojektuoti nediferencijuojamos klasinės struktūros miestus. Kita vertus, sovietinės architektūros tyrinėtojas R. Andersonas vėlyvojo sovietmečio architektūrą siūlo skirstyti į tipinę (*typical*) ir vienetinę (*singular*; Anderson 2015). Analogiškos nuomonės laikosi D. Crowley'is, sovietinę architektūrą sąlygiškai skirstydamas į dvi fazes. Pigi, paprasta, industrinė architektūra, skirta būstui ir darbo aplinkai – biurams, gamykloms priklausytų pirmajai fazei – pirmajam socialistiniam modernizmui. O su antruoju socialistiniu modernizmu siejami meistriški statiniai, demonstruojantys technologijų galimybes. Dažniausiai tai visuomeniniai pastatai, ir dalis jų gali būti įvardijami kaip žingsnis antrojo socialistinio modernizmo link. Panašios nuomonės laikosi J. Minkevičius, masinę statybą įvardydamas sovietiniu utilitarizmu, o negausią individualiais kompoziciniais sprendimais pagrįstą architektūrą, sekančią demokratinio pasaulio kūrybos kryptimis, priskirdamas bendrajam šiuolaikinio modernizmo kontekstui (Minkevičius 2014: 78). Taigi, nagrinėdami XX a. II pusės architektūros palikimą, remiantis aukščiau minėtais aspektais, susiduriame su dviejų tipų pastatais: vienetiniais ir kartotiniais (arba tipiniais). Viena vertus, visuomeniniai vienetinės, individualios, išskirtinės architektūros objektai pretenduoti į vertų saugoti pastatų išplėstinį sąrašą. Kita vertus, tipiniai ir kartotiniai masinės statybos objektai gali pasižymėti reikšminga sociokultūrine verte, todėl estetinės-mėnės raiškos išskirtinumo aspektas nebūtinai yra lemiamas.

Modernioji architektūra visada pasižymėjo savo estetinė autonomija, apie architektų ir visuomenės estетinių horizontų nesutapimą diskutuojama nuo modernybės projekto pradžios. Tačiau įžvelgiamos ir elementaresnės priežastys: dauguma sovietinių objektų statyta visuotinės stokos sąlygomis, naudojant pigias medžiagas, ir todėl, anot architektūros istorikės M. Drėmaitės, „negražiai sensta“. Architektūrologai ragina neįsitraukti į diskusijas „gražu-negražu“ ir į architektūros paveldą žvelgti holistiškai, neatsiejant estetikos nuo kitų svarbių komponentų: „Šiuo atveju estetikai suteikiamas integralus vaidmuo: ne vienas tyrėjas sutinka, kad estetiškas aspektas slypi veik kiekviename architektūrinio objekto lygmenyje: pradedant objekto funkcija, forma, konstrukcija, baigiant tokiais svarbiais dalykais, kaip tvarumas ar žmogaus gerovė“ (Štelbienė

2014: 30). Tačiau grožis ir estetika nėra neutralios sąvokos, filosofo J. Ranciero teigimu, estetika visada turi politinę dimensiją. Jis estetiką įvardijo ne kaip savarankišką discipliną, o kaip specifinį „meno identifikacijos režimą“, arba specifinį būdą, kuriuo apibrėžtame istoriniame ar socialiniame kontekste menas identifikuojamas kaip menas (Rancier 2011: 22).

J. Ranciero estetikos politinis aspektas ypaš ryškus sovietiniame kontekste, kur šio laikotarpio architektūros palikimo svarbą iškreipia ideologizuotas požiūris. Lietuvoje susiklostęs komplikuo­tas istorijos ir, atitinkamai, paveldo vaizdinys visuomenėje. Todėl į sovietinio laikotarpio architektūros palikimą žvelgiama kaip į sovietinės sprespaudos režimo liudininką ir pasekmę. Represyvaus režimo materialusis paveldas gali būti suvokiamas kaip traumuojantis, susijęs su skaudžiais išgyvenimais ar kaip neigiamų atsiminimų saugykla. Tam apibrėžti egzistuoja ne­gatyviojo arba konfliktinio paveldo⁴¹ sampratos. Tačiau kiek ir koks sovietinis paveldas gali būti susijęs su sprespaudos reprezentacijomis ir sukeliantis tikrą disonansą, ir ar toks paveldas ne­gatyvus bei konfliktiškas? Lietuvoje įstatymiškai nustatyta, jog sprendžiant dėl teisinės apsaugos reikalingumo nekilnojamosioms kultūros vertybėms nevertinami objektai, kuriuose vaizduojama arba kurių sudedamoji dalis yra sovietinė bei nacistinė simbolika⁴² (Lietuvos Respublikos kultūros... 2014), tačiau didžioji dalis sovietinių pastatų ideologinių simbolių prasme yra neutralūs. R. Čepaitienė išskiria tris sovietinio paveldo komponentus: 1) oficialųjį sovietinės valdžios ir ideologijos paveldą; 2) pasipriešinimo totalitariams režimams (nacistiniam ir sovietiniam) paveldą; 3) sovietinės kasdienybės paveldą (Čepaitienė 2014: 199). Dažnas vėlyvojo sovietmečio objektas priklausytų paskutinei grupei. Į vadinamąjį kasdienybės paveldą atsi­gręžia ir tarptautinės paveldosaugos organizacijos, pavyzdžiui, vienas iš *Docomomo* tikslų yra „kruopščiai tikrinti ir kitus moderniojo paveldo pavyzdžius. Ši nauja šiuolaikinio paveldo įtraukimo į sąrašus politika apimtų pastatus ir artefaktus, paprastai iškrentančius už labiau tradicinės paveldosaugos ribų. Todėl *Docomomo* siekia įtraukti į sąrašus „paprastąjį“ paveldą, *de facto* atspindintį kitą to paties reiškinių, tai yra modernybės kitoniškumo, pusę“ (Casciato 2007: 23).

Apibendrinant Lietuvos XX a. II pusės architektūros paveldo vertinimo iššūkius, trumpa *laiko* distancija lemia, kad šio laikotarpio pastatai neretai transformuojami greičiau nei apsvarstoma jų potenciali vertė. *Funkcinė kaita*

⁴¹ Taip pat vartojami terminai: *neigiamas*, *disonuojantis*, *konfliktuojantis*, *ginčytinas*, *sunkus*, *žeidžiantis* paveldas ir pan.

⁴² Lietuvos Respublikos kultūros ministro įsakymas „Dėl Nekilnojamųjų kultūros vertybių vertinimo, atrankos ir reikšmingumo lygmens nustatymo kriterijų aprašo patvirtinimo pakeitimo“, 2014 m. lapkričio 12 d. Nr. IV-813 [interaktyvus], [žiūrėta 2017-01-08]. Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.9A8B1926C66E/BswYGYLkYX>.

labiausiai pastebima dėl dinamiškų rinkos sąlygų dažnai rekonstruojamuose komerciniuose objektuose ir interjeruose; nustatyti jų vertingąsias savybes ir numatyti teisinę apsaugą yra sunkiausia. *Estetinis* aspektas sugestijuoja XX a. II pusės architektūros pripažinimo visuomenėje ir jos vertės propagavimo būtinybę.

Pagal pasaulinę paveldosaugos praktiką rekomenduojama architektūros objektus į registrus įtraukti vadovaujantis tipologiniais, chronologiniais, stilistiniais kriterijais. Teminiai pjūviai lemia objektų reprezentaciją, priklausymas tam tikrai unikaliai tipologijai, laikotarpiui, stilistinei srovei identifikuoja architektūros kūrinių kitų objektų kontekste. Tai taip pat leidžia apibrėžti vertingąsias objekto savybes ir nustatyti galimą reikšmingumo lygmenį.

Analizuojant apie XX a. 7–8 dešimtmečių postmodernizmo architektūrą Lietuvoje chronologiniu estetiniu aspektu, ji pakliūtų į vadinamojo socialistinio modernizmo laikotarpį. Šis sąlygiškas terminas, įsitvirtinęs architektūros istorijoje (Drėmaitė 2012: 155), apibrėžia baigtinį laikotarpį po 1955 m. iki vėlyvojo sovietmečio (ICOMOS 2013). Socialistinio modernizmo architektūra kaip atskiras tarpsnis yra paveldosaugos akiratyje⁴³, tačiau, vertinant griežtai chronologiškai, šio laikotarpio bendras vertybes apibrėžti būtų sudėtinga. Postmodernizmo laikotarpis chronologiniu aspektu iškomponuotų kaip vėlyvojo socialistinio modernizmo kūrybinių ieškojimų rezultatas.

Estetiniu aspektu, dalis anksčiau minėto laikotarpio pastatų priskirtini postmodernizmo architektūrai. Tai globalesnis vektorius, leidžiantis apibrėžti Lietuvos architektūrą platesniame pasaulinės architektūros kontekste, neatmetant anksčiau aptartų estetinę raišką sąlygojančių sociokultūrinių prieštaravimų (nevietinė postmodernizmo kilmė, jo perkėlimas į sovietinį kontekstą, atitikimas lokaliems architektūros raidos procesams). Visgi vėlyvojo sovietmečio ideologinis „atšilimas“ lėmė meninės ir kultūrinės raiškos pokyčius, didesnę saviraiškos laisvę. Mene ir architektūroje tai pasireiškė savitomis raiškos pliuralizmo tendencijomis, kurioms būdingi savi stilistiniai bruožai ir estetika. Todėl, anot V. Petrulio, „Būtent ši įvairovė, ar tai būtų vėlyvasis modernizmas, ar postmodernizmas, ar dar kitaip suformuluota architektūrinė pažiūra, yra pakankamas argumentas šiems objektams vertinti“ (Petrulis 2006: 141). Remiantis ankstesniuose skyriuose aptartais pavyzdžiais, konstatuotina, kad postmodernizmas Lietuvoje tapo vietos architektūros tradicijos tąsa bei pasižymėjo pastangomis idėjiškai integruotis į tarptautinę architektūros raidą.

Sociokultūriniu aspektu, postmodernizmo raiška sovietmečiu balansavo ant oficialumo ir neoficialumo ribos – viena vertus, nepriklausanti oficialiajam sovietinės kultūros diskursui, kita vertus – nedraudžiama ir toleruojama.

⁴³ ICOMOS tarptautinio mokslinio komiteto, skirto XX amžiaus paveldui, darbo grupė „SocHeritage“ („Conserving the Heritage of Socialist Realism and Socialist Modernism“), <http://socheritage.com/>, <http://socialistmodernism.com/>.

Šiuolaikinių tyrimų kontekste į tokius globalius sociokultūrinius reiškinius kaip modernizmas ir postmodernizmas žvelgiama per jų lokalią raišką analizę. Modernybė (ir atitinkamai postmodernybė, kuri šiame darbe interpretuojama kaip modernybės produktas) yra ne vienaliniškas procesas, o daugiopų modernybių visuma, kuri plėtojasi ne mechaniškai perkeliama tarp kontekstų, o kaip įtampų, konfliktų ir apropriacijų erdvė. Lietuvos atveju, postmodernizmo architektūra įdomi kaip lokali reakcija į modernizacijos procesus per „kaimiškąjį posūkį“, „atminties sugrįžimą“, prasmės paieškas rezultatas.

Bendrieji Lietuvos architektūros objektų vertės kriterijai nusakyti Nekilnojamųjų kultūros vertybių vertinimo, atrankos ir reikšmingumo lygmens nustatymo kriterijų apraše (toliau – *Aprašas*): „Objektų ar vietovių vertinimas tiesiogiai susijęs su laikmečio kultūriniu tapatumu – poreikiu išsaugoti kultūros paveldo objektą ar vietovę. Vertinimas atliekamas vadovaujantis ne vyraujančiais įsitikinimais, bet remiantis pagarba ir pakantumu kitoms kultūrinio tapatumo formoms“ (Nekilnojamųjų kultūros vertybių vertinimo... 2005).

Kiti Aprašo vertinimo aspektai, reikšmingumo ir atrankos kriterijai ne visada yra pritaikomi sovietmečio architektūrai vertinti. Pavyzdžiui, pagal 8.2 punkto nuostatą (priklausymas istorinėms struktūroms), nemažai XX a. II pusės modernizmo ir postmodernizmo paveldo liktų už vertinimo ribų. Akivaizdu, kad nemaža dalis vėlyvojo sovietmečio objektų yra atskirai stovintys monumentalūs pastatai (Kelių policijos pastatas Vilniuje; Karo ir darbo veteranų pensionatas Kaune (dab. Panemunės senelių namai), 1985 m., arch. A. Kančas; Alytaus savivaldybės administracinis pastatas, 1989 m., arch. S. Juškys) ir jų integracija į urbanistines struktūras nelygiavertė.

Estetiniai aspektai minimi Aprašo 8.5 punkte, kalbant apie objektus, kurie yra „akivaizdūs konkrečiam istorinio laikmečio, pripažintų meninio stiliaus ar srovės, pažangiausių ir (ar) meniškiausių laikmečio architektūrinių sprendimų atstovai“. Laikantis nuostatos, kad atitiktis stilistinės krypties charakteringiems bruožams laikytina vertybe, tai galėtų būti pagrindu vertinti ryškiausius postmodernizmo architektūros pavyzdžius.

Akivaizdu, kad paveldo verčių sistema taip pat nėra sustingusi ir nepajudinama, laikui bėgant, kinta jų svarba, atsiranda naujų vertinimo aspektų. Pavyzdžiui, anksčiau svarbiu buvęs retumo kriterijus, minimas Aprašo 12.3 punkte, moderniajai architektūrai sunkiau pritaikomas. Taip pat kritikuotinas objekto ir vietovių būklės kriterijus (Aprašo 22.5 punktas), taikomas vykdant atranką, pavyzdžiui, Jungtinės Karalystės paveldo atrankos bendrieji principai nurodo, kad fizinė būklė negali būti kriterijumi vertinant objektus. Apibendrinant, lyginant šiuo metu Lietuvoje galiojančias ir Vakaruose nusistovėjusias paveldo verčių sistemas (3.2.9 pav.), matyti specifinių naujausiajam paveldui skirtų kriterijų būtinumą.

3.1 lentelė. Skirtingų mokslininkų ir organizacijų paveldo verčių tipologijos (apibendrinta schema autoriaus)

Table 3.1. Summary of heritage value typologies by various scholars and organizations (compiled by the author)

Alois Riegl (1902)	William D. Lipe (1984)	Burra Chartija (1979; 2013 redakcija)	Bruno S. Frey (1997)	English Heritage (2010), bendrieji principai	JAV Docomomo padalinys
Amžiaus	Ekonominė (<i>Economic</i>)	Estetinė (<i>Aesthetic</i>)	Monetarinė (<i>Monetary</i>)	Amžiaus ir retumo (<i>Age and rarity</i>)	Technologinis (<i>Technological</i>)
Istorinė	Estetinė (<i>Aesthetic</i>)	Istorinė (<i>Historic</i>)	Pasirinkimo (<i>Option</i>)	Estetinė (<i>Aesthetic</i>)	Socialinis (<i>Social</i>)
Memorialinė	Asociatyvi – simbolinė (<i>Associative-symbolic</i>)	Mokslinis (<i>Scientific</i>)	Egzistavimo (<i>Existence</i>)	Atrankos (<i>Selectivity</i>)	Meninis ir estetinis (<i>Artistic and Aesthetic</i>)
	Informacinė (<i>Informational</i>)	Socialinė arba dvasinė (<i>Social or spiritual</i>)	Palikimo (<i>Bequest</i>)	Nacionalinės svarbos (<i>National interest</i>)	Pavyzdinis (kanoninis) (<i>Canonic</i>)
			Prestižo (<i>Prestige</i>)	Pastato būklė (<i>State of repair</i>)	Įtakos (<i>Referential value</i>)
			Edukacinė (<i>Educational</i>)		Vientisumo/autentiškumo (<i>Integrity</i>)

Pastaruoju metu atsiranda bandymų apibrėžti ir specifines postmodernizmo architektūros vertes, jie paprastai susiję su pačios postmodernizmo architektūros raiška. Kaip minėta ankstesniuose skyriuose, pagrindiniais postmodernizmo architektūros bruožais įvardijami kontekstualizmas, istorizmas, koliažinė erdvė ir eklektika, metaforų ir simbolių naudojimas, aliuzionizmas ir ornamentalizmas, dvigubas kodavimas. Atitinkamai postmodernizmo architektūrą siekiama charakterizuoti ir saugoti kaip apibrėžtą istorinį laikotarpį, kuriam būdingos tam tikros estetinės reprezentacijos. Pažymėtina, kad, priskirdami vieną ar kitą architektūros objektą postmodernizmo estetinei krypciai, turime atkreipti dėmesį į anksčiau minėtas chronologines ir estetiškes architektūros vertinimo perspektyvas, o tokių objektų vertės kriterijai turėtų būti integruoti į bendras moderniosios architektūros vertinimo taksonomijas.

Paveldo išsaugojimo ir puoselėjimo sistemą, rekomenduojamą ir svarbiausiose tarptautiniuose dokumentuose, sudaro paveldo politika, objektų inventorizacija, atranka ir saugojimas, komunikacija. Nors Lietuvos paveldosaugos sistemoje iš esmės atsispindi visi minėti elementai, labiausiai trūksta sistemingos ir reprezentatyvios inventorizacijos. Neseni mėginimai – 2008 m. Kultūros paveldo departamento, 2016 m. Kultūros paveldo komisijos iniciuoti sovietinio laikotarpio išskirtinių architektūros objektų sąrašai – kol kas iš esmės nepaveikė Kultūros vertybių registro atnaujinimo. Pagrindas tokiai inventorizacijai galėtų būti publikuoti darbai, kuriuose analizuojama ir nušviečiama sovietinio laikotarpio architektūra. Įdomus kaimyninės Latvijos atvejis, kai nacionalinio paviljono 2014 m. Venecijos architektūros bienalėje kuratoriai, keldami klausimą, „ar buvo Latvijoje modernizmas“, ekspozicijos ašimi pasirinko modernizmo architektūros pavyzdžių atranką. Natūrali duomenų kaupimo tąsa būtų tarptautinėje paveldosaugoje paplitusi tęstinė inventorizacija ir atrinkti bei viešinami preliminarieji ar bandomieji (angl. *tentative*) saugotinių objektų sąrašai. Ne visuomet aiškios ir jau į NKV registrą įtrauktų objektų teisinės apsaugos perspektyvos. Pavyzdžiui, po 2009 m. avarijos Vilniaus „Šeškinės“ prekybos centre (3.24 pav.) neapibrėžtos objekto vertingosios savybės neleidžia tikėtis adekvačios rekonstrukcijos.

Lietuvos kultūros politika numato, kad paveldą vertina valstybės deleguotos institucijos. Pagal LR Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymą, Kultūros paveldo departamentas prie Kultūros ministerijos „inicijuoja ir organizuoja kultūros paveldo objektų skelbimą valstybės saugomais“ (Lietuvos Respublikos ... įstatymas 1994). Tai atitinka paveldo tyrinėtojos L. Smith analizuotą „profesionalųjį paveldo diskursą“ arba „specialistinių“ požiūrį. Tokiam direktyviniam keliui yra iniciatyvinė alternatyva „iš apačios“, kylanti iš įvairių visuomenės grupių. Tai dažnai atsispindi ir tarptautinėse paveldosaugos dokumentuose bei rezoliucijose. ICOMOS San Antonio deklaracija skelbia, kad „supratimas apie objekto reikšmingumą priklauso nuo tų, kurie yra su juo susiję ir laiko savo istorijos dalimi“ (ICOMOS 1996). Iš paveldosaugos procesuose dalyvaujančių įvairių subjektų grupių – valstybės, vietinių ir tarptautinių paveldosaugos organizacijų, profesinių susivienijimų (architektų, inžinierių ir pan.), švietimo ir mokslo institucijų, privataus sektoriaus, nevyriausybinų organizacijų – būtent pastarosioms (interesų / patariamosioms grupėms, angl. *advocacy group*) tarptautinėje erdvėje tenka vis didesnis vaidmuo moderniosios paveldosaugos procesuose. Lietuvoje prisimintinas „Lietuvos“ kino teatro judėjimas, kuris, nors ir buvo orientuotas ne į tipinio pastato, bet į viešosios erdvės išsaugojimą, yra ryškus bendruomenių keliamo vertės klausimo pavyzdys. Direktyviniam įpaveldinimui oponuojantis iniciatyvinis būdas įtraukiant suinteresuotas organizacijas ir bendruomenes, lemtų platesnį atstovavimą, didesnę interesų įsiliejimą, paveldosaugos legitimumą bei užtikrintų

informacinę ir komunikacinę sklaidą. Su tokių bendruomeninių judėjimų ir organizacijų plėtra ir vystymu sietinos paveldosaugos perspektyvos.

3.23 pav. Prekybos centras „Šeškinė“, Vilnius, arch. G. Baravykas, K. Pempė, G. Ramunis, G. Dindienė ir kt. 1985 m. Avarija 2009-03-15

Fig. 3.23. “Šeškinė” shopping centre in Vilnius, arch. G. Baravykas, K. Pempė, G. Ramunis, G. Dindienė and others, 1985. Accident 2009-03-15

XX a. II pusės modernizmo ir postmodernizmo architektūra Lietuvoje ne tik iliustruoja apibrėžtus vietas ir laikotarpio socialinius, ekonominius ir kultūrinius procesus, bet yra ir pasaulinių architektūros procesų dalis. Potencialiai vertingi ir saugotini postmodernizmo architektūros pavyzdžiai įdomesni ne universalio-
miais vertybėmis, o vietine specifika: jie svarbūs savo geografiniam, sociokul-
tūriniam kontekstui. Vertinant atkreiptinas dėmesys ir į jų panaudos perspek-
tyvas, – autentiškumo kriterijus lemtų objektų atranką pagal jų išlikimo laipsnį;
atskiris atvejais galėtų būti svarstomi nebūtinai ryškiausi, bet geriausiai išlikę
kompleksai. Apibendrinant aukščiau įvardytas paveldo verčių tipologijas,
akcentuoti šie Lietuvos postmodernizmo architektūros idėjų raiškos vertingieji
aspektai:

- Lietuvos postmodernizmo architektūra turi neabejotiną meninę ir estetinę vertę kaip estetiškai savita tendencija su charakteringais bruožais (kontekstualumas, istorinių elementų taikymas, postmodernusis metaforiškumas ir kt.), pasižymėjusi autorine kūryba ir estetinėmis inovacijomis;
- socialiniu aspektu, reikšmingiausiais laikytini kultūros paskirties objektai (M. Žilinsko galerija Kaune, Klaipėdos muzikinis teatras, Saulės laikrodžio aikštė Šiauliuose); tokį kriterijų atitiktų ir miestelių kultūros namai, tačiau dėl ideologinio aspekto, fizinių objektų siejimo su postsocialistine traumuojančia atmintimi (miestelių kultūros namai buvo svarbus sovietinės kaimo modernizacijos elementas ir atitinka

- nepageidaujamo paveldo apibrėžimą), jų saugojimas būtų problemiškas;
- pavyzdinių ir įtakos kriterijų atitiktų objektai, įtraukti į daugelį apklausų ir rinkimų, tokie kaip M. Žilinsko galerija ir Veteranų pensionas Kaune, Alytaus savivaldybės administracinis pastatas ir kt.;
 - daugelis postmodernizmo bruožų turinčių visuomeninių architektūros objektų (išimčių sudarytų dinamiškai besikeičiantys komercinės paskirties statiniai) nedaug pakito dėl trumpos laiko distancijos, todėl ryškiausi tokie pavyzdžiai atitiktų vientisumo kriterijų;
 - tapatumo aspektu nagrinėtini postmodernizmo objektai – vietinės dominantės, kuriantys charakteringas erdves; ši kriterijų atlieptų postmoderniu kontekstualizmu ir regionalizmu pasižymintys objektai, pavyzdžiui, Lietuvos jūrų muziejus Klaipėdoje ar G. Petkevičaitės-Bitės biblioteka Panevėžyje.
 - turint omenyje vėlyvojo sovietmečio–pirmųjų nepriklausomybės dešimtmečių kuklias ekonomines sąlygas, būtų sudėtinga aptikti technologinės vertės ženklų.

Iš paveldo sistemos politika / inventorizacija / atranka / viešinimas Lietuvoje pažymėtina inventorizacija kaip būtinas legitimuoti elementas, nesant inventorizacijos ir tyrimų, neįmanoma nustatyti objektų santykinių unikalumo verčių. Nesudarius vadinamųjų bandomųjų sąrašų neretai kyla stichinė įpaveldinimo būtinybė kaip vienintelis būdas išsaugoti atskirus objektus. Paveldosauga tokiais atvejais tampa konfliktinės padėties centriniu komponentu – kaip gynėja nuo liberaliosios rinkos hiperefektyvumo, dažniausiai vertinančio tik naują statybą.

3.3. Postmodernizmo architektūros idėjų raidos Lietuvoje sociokultūriniai aspektai

Šis darbo poskyris skirtas sociokultūriniam postmodernizmo architektūros Lietuvoje kontekstui: kiek globalios architektūros tendencijos atliepė lokaliai susiklosčiusią situaciją, kaip buvo integruotos vietos architektūros raiškoje. Postmodernybę laikant specifiniu Vakarų pasaulio reiškiniu, jos perkėlimas už šios erdvės ribų būtų lokalaus suvokimo ir sampratų rezultatas. Aptariamo laikotarpio XX a. pabaigoje transformacijų vadinamojo Rytų bloko šalyse išdavos įvardijamos postsocializmo vardu. Šis specifinę būklę apibūdinantis akademinis terminas nusako tiek specifinę jo taikymo geografiją, tiek ryšį su buvusia ideologine santvarka, persmelkusia visas kultūrinio ir socialinio gyvenimo sritis. Šiame poskyryje analizuojama, kaip postmodernizmo architektūra buvo suprantama ir interpretuojama konkrečioje geografinėje ir

kultūrinėje valstybinio socializmo⁴⁴ suformuotoje (arba paveiktoje) erdvėje. Sovietinės okupacijos laikotarpis ir vėlesnės sociokultūrinės transformacijos akivaizdžiai byloja apie architektūros raidą sudėtingomis ir prieštaringomis sąlygomis bei liudija kultūrinės trajektorijas, besiskiriančias nuo vakarietiškujų. Į postmodernizmo architektūros raišką Lietuvoje siekiama pažvelgti ne tik iš stilistinių-estetinių paieškų perspektyvos, bet taip pat ir remiantis socialinės architektūros istorijos ir postkolonijinės būklės tyrimų teorijomis.

Postmodernizmo architektūra darbe suprantama kaip apgalvota architektūrinė strategija ir baigtinis istorinis reiškinys, nuo 1960-ųjų atsiradęs Vakarų Europoje ir JAV. Pats terminas etimologiškai susijęs su modernizmu ir, jei ne kultūriniu, tai bent jau chronologiniu aspektu, reiškiantis laikotarpį po modernizmo. Postmodernizmą interpretuojant kaip reakciją į modernizmą, iškyla logiškas klausimas – kokiam modernizmui priešinosi postmodernizmas (post) sovietinėje aplinkoje? Atsakant į šį klausimą, pastebėtina, kad modernizmo reiškinys nėra absoliučiai universalus ir monolitiškas, tad sovietinio laikotarpio lietuvišką modernizmą pagrįstų daugiopos (alternatyvios, lokalinės, paralelinės ir pan.) modernybės sampratos, apibendrintai taikomos europinės „metropolijos“ pakraščiams (Šaltojo karo terminais – antrajam ir trečiajam pasauliams). Kitais žodžiais tariant, Lietuvos modernybės transformacijas reiktų įvardinti kaip nevienareikšmes ir prieštaringas. Sovietinėje erdvėje lokali sovietinės modernybės išraiška tyrėjų apibūdinama kaip „socialistinis modernizmas“ (ICOMOS 2013), kalbant apie Pabaltijo šalis vis dažniau taikomas terminas „Baltijos modernizmas“ (M. Kalmo, M. Drėmaitės terminas).

Kokie modernizmo bruožai atrodė nebeaktualūs ir kokie nauji raiškos būdai imponavo postmodernizmo architektūrai? Sovietinėje erdvėje tokia raiška buvo visų pirma nukreipta prieš su modernizacijos reiškiniais siejamos architektūros niveliaciją, tipizaciją, standartizaciją. Šie reiškiniai buvo suprantami kaip totalitarinio valdymo pasekmė, kaip 1992 m. rašė J. Markevičienė, „tai, kad pas mus tebestatoma, o ir tebepraktikuojama pagal kriterijus, suformuotus XX a. pirmaisiais dešimtmečiais, ne tiek pačios architektūros, kiek bendroji būties totalitarinėje visuomenėje problema“ (1992: 154). Architektūra iki vėlyvojo sovietmečio iš esmės dažnai buvo aplinką niveliuojantis faktorius, kuomet socialiniu aspektu, visa šalies teritorija buvo planuojama remiantis vieningais principais kuriant unifikuotą aplinką. N. Milerius, kalbėdamas apie sovietinius miestus, pažymi globalines sinchronizavimo strategijas, kurių rezultatas – „specifinis gyvenimo sinchroniškumas skirtingose, dažnai, atrodo, istoriškai ir kultūriškai visiškai nesuderinamose erdvėse. Iš Talino ar Vilniaus į Alma Atą ar Dušanbė nuvykęs pilietis, savaime suprantama, patekdavo į radikaliai kitokią

⁴⁴ Valstybinis socializmas suprantamas kaip santvarka, kurioje valstybė valdo gamybos priemones.

istorinę, kultūrinę, geografinę ir architektūrinę aplinką, tačiau egzistuojant sinchronizuotoms strategijoms ir taktikoms atrastą kitoniškumą buvo tikrai lengva konvertuoti į atpažįstamą sovietinio gyvenimo modelį“ (Milerius, Lūžis...). Akivaizdu, kad kalbant apie „minkštąją“ (kasdienio gyvenimo) sinchronizaciją, egzistavo ir „kietoji“ – urbanizuota aplinka. Šiai minčiai antrina (post-)socialistinio miesto tyrimai (Hirt 2008, 2012; Szelényi 1996), išskiriantys jų vienodumą, masyvumą, paslaugų infrastruktūros trūkumą. Sociologas I. Szelényi, lygindamas socialistinio miesto savybes su kapitalistiniu, jas įvardija taip: mažiau įvairovės, mažiau erdvės taupymo, mažiau marginalumo (Szelényi 1996). Nors taip apibūdinama bendra urbanistinė situacija, šios charakteristikos gana taikliai apibrėžia ir monotonišką architektūrinę raišką. Todėl architektai nuolat pasisakydavo už svarbių objektų konkursų organizavimą vietoje tipinių sprendinių taikymo, netgi vengė darbo paskyrų tipinio projektavimo skyriuose. P. Kulikauskas 1988 m. situaciją apibendrino taip: „Mūsų architektūra atitrūko nuo bendrojo kultūrinio konteksto (...). Svarbiausią vaidmenį čia suvaidino du faktoriai – iki šiol neišgyvendintas direktyvinis utilitaristinio požiūrio prioritetas (...); aprioriškas užsienio architektūros traktavimo kaip neigiamo „buržuazinio“ reiškinių“ (Kulikauskas 1988: 29).

Postmodernizmo reiškinys pirmiausia susiformavo JAV ir Vakarų Europoje (Šaltojo karo terminais, pirmajame pasaulyje), ir jo diskursas formavosi būtent vakarietiškuose XX a. II pusės socialiniuose, politiniuose ir kultūriniuose kontekstuose. „Postmodernizmo architektūra yra reiganizmo architektūra,“ – teigė M. McLeod (1989: 23), toliau pabrėždama pseudoistoristinę nostalgiją, dirbtines tradicijas, populistinę retoriką ir šiuos bruožus siedama su konservatyvizmo posūkiu Amerikos politikoje. Taigi, jei postmodernizmas iš tikrųjų, F. Jamesono teigimu, yra „vėlyvojo kapitalizmo kultūrinė logika“, koks būtų jo ekvivalentas sovietinėje (socialistinėje) Rytų Europoje? Kaip interpretuoti faktą, kad reiškinys, analogiškas vakarietiškam variantui, klestėjo ir Rytų Europoje? Jei tai buvo reakcija prieš modernizmą, ar ji buvo įkvėpta nepasitenkinimo politiniu režimu, ar tiksliau tai laikyti susitaikymu? Ar šis reiškinys buvo paprasčiausias vakarietiškas importas? Galiausiai – ar įmanomas postmodernizmas be postmodernybės (socialistinio Rytų bloko kontekste)?

Nepaisant politinių ir ideologinių skirtumų Šaltojo karo laikotarpiu, postmodernizmas buvo interpretuojamas ir politiniu aspektu. Vienas jo ideologų ir pirmosios Venecijos architektūros bienalės kuratorius P. Portoghesis atkreipė dėmesį į socialistinės Lenkijos nepriklausomą profesinių sąjungų judėjimą: „Tai, kad postmodernizmo tezės giliai išisaknijusios dabartinėje žmogaus būklėje, liudija lenkų „Solidarumo“ sąjungos dokumentas apie architektūrą. Šis tekstas kaltina modernųjį miestą kaip biurokratijos ir totalitarizmo sąjungos produktą bei pažymi didžiulę moderniosios architektūros klaidą, nutraukiant istorinį tęstinumą“ (Portoghesi 1983: 8). Teigti tiesioginį ryšį tarp postmodernizmo ir

sovietinių režimų griūties būtų netikslu, tačiau svarbu tai, kad P. Portoghesi sąmoningai įtraukė „Solidarumą“ į savo „postmodernųjį projektą“. Pastebėtina, kad modernizmo ir postmodernizmo priešpriešas mėgino analizuoti ir savaip pagrįsti ir sovietiniai architektūros teoretikai. Pavyzdžiui, prisimindami istoristinių formų sugrįžimą Sovietų Sąjungoje 1930-aisiais, kritikai V. Riabušinas ir V. Hajtas pasisakė už Vakarų postmodernistų principų „kritinę asimiliaciją“ sovietinėje aplinkoje (Рябушин; Хайт 1979: 39). Tai nereiškė kvietimo imituoti Vakarų kolegas, o greičiau buvo signalas, kad tam tikros architektūros vertybės tapo globaliai reikšmingos tiek kapitalistiniam, tiek socialistiniam industriniam pasauliui. Bendrą postmodernizmo sociopolitinį pagrindą socializmo ir kapitalizmo sąlygomis apibendrina A. Erjavec: „Socialistinėse šalyse postmodernizmas dažnai rasdavosi kaip paprastas Vakarų ir pirmojo pasaulio šalių postmodernizmo perkėlimas ir apropiacija. Vis dėlto (...), dėl tokių specifinių sąlygų kaip kultūrinė apropiacija ir dažna eklektika, įvairiose šalyse gyvavusių dar prieš joms tampant socialistinėmis, ten jau buvo susiformavusi derlinga dirva tendencijoms, metodikoms ir procedūroms, užtikrinusioms jų plėtrą“ (Erjavec 2003: 18).

Kritinis santykis su modernizmu sąlygojo ir architektų kritinių praktikų atsiradimą. Vienu esminių modernizmo kritikos objektu 1980-aisiais tapo gyvenamieji mikrorajonai – vieni matomiausių sovietinės architektūros elementų bei ryškus industrializacijos, tipizacijos, masinės gamybos elementų taikymo atvejis. Lietuvos architektų, sekusių postmodernizmo raišką Vakaruose, individuali raiška dažnai buvo antitezė (kritika arba pastanga pagerinti) niveliuojančiai gyvenamųjų mikrorajonų architektūrai. Buvusios Čekoslovakijos vėlyvojo sovietmečio architektūrą tyrinėjęs M. Krivy išskiria dvi su posūkiu į istoriją ir prasmę susijusias tendencijas: *laisvę nuo* esamų institucinių suvaržymų bei *laisvę naudotis* socialistinio realizmo principais (Krivy 2016: 74). Tokia interpretacija reiškia ir modernistinės industrializacijos kritiką, ir alternatyvos paiešką klasikiniuose urbanizmo principuose.

Kita su postmodernizmu susijusi raiška – regionalizmas ir kontekstualizmas, kaip būdas perteikti universalios civilizacijos poveikį naudojant elementus, gautus netiesiogiai iš tam tikros vietos ypatumų, – tapo ypač matoma Lietuvos architektūroje. Jos svarbą apibendrintų architekto G. Baravyko mintys – atkreipdamas dėmesį į platesnio kultūrinio konteksto svarbą, jis teigė, kad „architektūros posūkis nuo beribės technikos įtakos į kultūrinį kontekstą naudingas mums, turintiems gausų urbanistinį ir architektūrinį palikimą, gilias miesto ir kaimo statybos tradicijas“ (Baravykas 1980a: 6). Apibendrinant, postmodernizmo architektūra Lietuvoje iki 1990 m. buvo oficialiosios sovietinės kultūros paraštėse ir atspindėjo neideologizuotas architektūros raidos tendencijas ir nesuvaržytą kūrybą.

XX a. pabaiga, siejama su socializmo, kolonijinio pasaulio, modernybės paradigmu pabaiga, negalėjo neįtakoti ir architektūros. Jos raiškos sampratos imtos nagrinėti platesniame kultūriniame lauke, – postsocializmo, postkolonializmo, postmodernizmo kontekstuose.

Visų pirma, nepaisant socializmo ir kapitalizmo ideologinių prieštarų, pažymėtini šių fenomenų požiūrių į modernizaciją bendrumai. Filosofė S. Buck-Morss akcentuoja, kad esminė modernizacijos varomoji jėga, masinė utopija, turėjo tiek kapitalistines, tiek socialistines formas: „Kultūrinės formos, egzistavusios „Rytuose“ ir „Vakaruose“ (vartojant eurocentristinę Šaltojo karo terminologiją) atrodo nepaprastai panašios. Nors jos ir ryškiai skyrėsi savo požiūriu į modernybės problemas, bet joms abiem buvo būdingas Vakaruose išplėtotas tikėjimas modernizacijos procesais (...)“ (Buck-Morss 2000: x). Todėl, kaip teigia filosofas A. Erjavecas, „vėlyvasis socializmas yra „postsocializmas“ – socializmo pabaigos deklaravimas socializmo laikmetyje“ (Erjavec 2003: 3). Nors ideologiniai socializmo ir kapitalizmo skirtumai akivaizdūs, abiejų modelių pagrindas buvo mokslu paremta industrija ir valdymas bei bendras homogeniškos kultūros priėmimas. Išties būtent socializmas įgalino modernistinę neriboto industrinio progreso svajonę, todėl socialistiniai miestai buvo archetipiniai modernizmo pavyzdžiai. Anot architektūros tyrėjos S. Hirt, „postsocialistiniai miestai yra puikūs urbanistinės postmodernizacijos pavyzdžiai, taip kaip socialistiniai miestai įkūnijo esminį modernistinio urbanizmo palikimą“ (Hirt 2008: 785). Gausūs postsocialistinių miestų tyrimai skirti pirmiausia jų erdviniams pokyčiams analizuoti, tačiau jie instrumentiškai svarbūs ir tiriant architektūros raiškos transformacijas.

Žvelgiant į (post)socialistinio Rytų bloko kontekstą, akivaizdu, kad jų sociopolitinė situacija nebuvo vienalytė, o jų kultūrinė plėtra buvo nulemta istorinės praeities. Atsižvelgiant į tai, postmodernizmo raiška skyrėsi ne tik lyginant Vakarų ir Rytų bloko kontekstus, bet ir pačio Rytų bloko viduje. Rusų literatūros tyrinėtojas M. Epsteinas teigia, kad „tai, kas šiuolaikinėje Rusijoje vadinama postmodernizmu, yra ne tik reakcija į analogišką reiškinį Vakaruose, bet ir nauja meninės mąstysenos, sukūrusios socialistinį realizmą, vystymosi stadija. Be to, abu šie judėjimai, socialistinis realizmas ir postmodernizmas, pasirodė besą tos pačios ideologinės paradigmos komponentai,“ (Epstein 1993: iii) Dar radikaliau sovietinį socialistinį realizmą interpretuoja B. Groysas, jį prilygindamas postmodernizmui: „Prasidėjus Stalino valdymo metams, bent jau oficialioji sovietinė kultūra, sovietinis menas, ir sovietinė ideologija tapo eklektiška, cituojanti, „postmoderni“ (Groys 1992: 108). Čia remiamasi sovietinio ideologo A. Ždanovo teiginiu apie tai, kad „mes, bolševikai, (...) kritiškai asimiliuojame visų tautų ir visų laikmečių kultūrinį palikimą“ (cituojamas Groys 1992: 40), teoriškai tinkančiu ir postmodernizmo kultūros apibrėžimui. Neatsitiktinai ši socialistinio realizmo įtaka atgijo ir

įsivyravo Maskvoje mero J. Lužkovo vadovavimo metais (1992–2010). Daugelis to meto statinių, kurių nemažos dalies architektūra buvo derinama asmenine mero iniciatyva ir vadinta „Lužkovo stiliumi“, buvo artimi socialistinio realizmo estetikai. Nors socialistinio realizmo ir postmodernizmo kultūrinės idėjos ir raiška turi nemažai bendra, tamprus šių fenomenų ryšys labiau būdingas Rusijos kontekstui. Baltijos valstybių atveju, su J. Stalino valdymo laikotarpiu siejamas socialistinis realizmas gyvavo trumpiau bei buvo akivaizdžiai laikomas importuotu reiškiniu, plačiau neišsisknijusiu vietiniame kontekste.

Kaip politinių lūžių metai 1990-aisiais atsispindėjo ir paveikė kultūrą bendrai ir architektūrą konkrečiai? Po nepriklausomybės atgavimo Lietuva su buvusio Rytų bloko arealu įvardijama kaip postsocialistinė (arba postkomunistinė) šalis, pasižyminti specifiniais pokyčiais: kraštutiniu liberalizmu, o taip pat kraštutine raiškos laisve. Kalbant apie architektūrą ir architektus, sutrūkinėjo egzistavusi socialinė struktūra: radikalai susitraukė valstybės dalyvavimas planavimo procesuose, iširo projektavimo institutai. Atitinkamai nebeliko ir įvairaus rango vidinių institucinių architektūros tarybų, kurios, viena vertus, buvo biurokratinės kliūtys, antra vertus – tarsi tam tikros kokybės garantas. Architektūra ėmė orientuotis ne į (kad ir abstrakčią) visuomenę, o į privatų užsakovą ar investuotoją.

Nauja postsocialistinė tikrovė sąlygojo hibridišką raišką, kuri, aiškiai referuojant į socialistinį realizmą, dažnai įvardijama kaip kapitalistinis realizmas (B. Goldhoorno, R. Andersono terminai) arba kaip „žmonių geidžiama architektūra, kaip priešingybė elitinei *architecture pour l'architecture*“ (Goldhoorn 2002: 5). Tokia raiška persipynė ir su postmodernizmo propaguojamu populiarumu ir suprantamumu bei galimybėmis integruoti pertekliaus ir prabangos kultūrą. Analizuodamas vėlyvojo socializmo architektūrą Estijoje, A. Kurgas teigia, kad vienas postmodernizmo vektorių buvo suteikti pasiturinčiam sluoksniui (kalbama apie praturtėjusius kolūkius ir jų nomenklatūrą) estetinį įteisinimą architektūros pavidalu (Kurg 2014). Tokiu atveju, pastebimas nuoseklus ryšys tarp vėlyvojo socializmo ir kapitalistinio realizmo eklektinės raiškos.

Analizuojant įvairius sovietinės architektūros, urbanistikos, viešųjų erdvių planavimo aspektus, būtina nepamiršti ideologinio dėmens, hierarchizavusio objektus pagal svarbą ir jų vertę tuometinėje sociopolitinėje sistemoje. V. Petrusis, rašydamas apie politiką ir architektūrą sovietmečio Lietuvoje, pažymi, kad „tyrinėjant šio laikotarpio architektūrinę kultūrą, kaip ir bet kurią kitą kultūros formą, labai svarbu išskirti du lygmenis – oficialųjį ir neoficialųjį“ (Petrulis 2007: 107). Postmodernizmo raiška, be abejo, nepriklausė oficialiajam sovietinės architektūros diskursui, svarstomam suvažiavimuose ir plenumuose. Kita vertus, oficialaus ir neoficialaus skirtis yra gana reduktyvi ir neapima visų sovietinės tikrovės vidinių prieštaravimų. Viena alternatyvų yra šiuos

prieštaravimus analizavusio antropologo A. Yurchako siūloma diskursinė dviejų matmenų, steigiamojo (angl. *constative*) ir atliekamojo (angl. *performative*), interpretacija (Yurchak 2005: 22). Steigiamasis pareiškimas, apibrėžiantis socialinę realybę, tvirtina tiesioginę veiksmo reikšmę ir gali būti teisingas arba klaidingas; o atliekamasis pareiškimas įgalina kitus veiksmus, keičia socialinę realybę ir gali būti tik vykęs arba nevykęs. Anot A. Yurchako, vėlyvuoju sovietmečiu vyko pradinio autoritetinio diskurso ir ritualų reikšmių perinterpretavimas, kurio metu vis didesnę svarbą ir naujas reikšmes įgavo atliekamasis matmuo, tuo tarpu mechaniškai reprodukuojamas steigiamasis matmuo prarado savo reikšmingumą ar tapo nesvarbus. Tokia interpretacija iš esmės atmata sprespaudos ir pasipriešinimo, melo ir tiesos, oficialios ir neoficialios kultūros, valstybės ir liaudies, viešo ir privataus dichotomijas. A. Yurchako manymu, tokie supriešinimai „neapima sudėtingų prasmų, vertybių, idealų ir realijų, sudariusių sovietinę sistemą, ir, nepaisant akivaizdžių prieštaravimų, tuo pačiu metu ir harmoningai sugyveno su valstybės keliamais tikslais, ir jų nepaisė“ (Yurchak 2005: 283).

Ši sociokultūrinė vėlyvojo sovietmečio interpretacija leidžia paaiškinti ir pagrįsti su individualumo bei asmeniškumo nuostatomis susijusią raišką (taip pat ir postmodernizmo). Viena vertus, architektūra buvo visiškai priklausoma nuo sovietinės infrastruktūros, kita vertus – šalia kartojamų būtinų steigiamųjų pareiškimų buvo toleruojama ir veikė neformali atliekamoji praktika. Tokią specifinę oficialiojo ir neoficialiojo lygmenų konvergenciją galėtų iliustruoti SSRS Architektų sąjungos valdybos sekretoriaus A. Riabušino kalba šios sąjungos IV-ajame plenumo 1983 m. Svarbias pareigas įtakingoje organizacijoje užimantis funkcionierius toje kalboje palankiai atsiliepia ir apie socialistinį realizmą, ir apie (postmodernistinį) istorizmą: „Daugumoje naujų objektų, atsirandančių visoje šalyje, pastebimas siekis išplėsti raiškos priemonių arsenalą, tarp jų ir taktiško ryšio su istorija – klasikine ir vietine – pagalba. Tuo keliu dažniausiai žengia paieškos architektūros, pasižyminčios nacionaliniais savitumais ir pripildytos istoriniais prisiminimais (...)“ (Рябушин 1983: 7).

Išvengti kritiškai ribojančių pasipriešinimo-kolaboravimo schemų ir susikoncentruoti į sudėtingesnius kultūrinius procesus leistų postkolonializmo teorijos prieiga. Iš postkolonializmo teorijos perspektyvos vis dažniau apžvelgiami architektūros (taip pat ir postmodernizmo) vietinės raiškos klausimai. Ši XX a. 10-ajame dešimtmetyje įsitvirtinusi teorija, kurios sritis – kolonializmo poveikį patyrusios kultūros, politiniai galios ir dominavimo klausimai, šiuo metu vis plačiau taikoma, visų pirma, literatūroje ir dailėje. Tokių studijų požiūriu, kolonijinei tvarkai būdingi nelygiaverčiai galios santykiai: civilizuotas bei progresyvus centras laikomas pranašesniu už atsilikusią bei barbarišką periferiją. Kita vertus, kolonializmas apibrėžiamas kaip šių tarpusavio sąryšių sancaupa, veikianti ne tik kolonizuotas teritorijas, bet ir pačią

metropoliją, o asimetriškų galios santykių tyrimai gali būti pasitelkiami bendresnių sociokultūrinių klausimų analizei. Postkolonializmo teorija besiremianti analizė leidžia kelti klausimus, kokios reikšmės konkrečiai architektūrinei raiškai buvo priskiriamos sovietų imperijos, kokias vertybes galėjo perteikti okupuotų šalių architektūra ir t. t. Tokius sudėtingus tarpusavio santykius galime išvelgti analizuojant sovietinės Lietuvos (kaip Sovietų Sąjungos periferijos) istoriją, kurioje sovietinis režimas tiek savo retorika, tiek praktika naudojo kolonizatoriams būdingas kitų kultūrų naikavimo ir perkūrimo pagal savus kultūrinius modelius formas. Postkolonijinė prieiga suteikia svarbių įžvalgų, kaip architektūrinėje praktikoje buvo ieškoma skirties tarp „savo“ ir „kito“, kultūrinio identiteto, kuris užėmė reikšmingą vietą Lietuvos postmodernizmo architektūros programoje.

Postkolonializmo teorijos metodologinės prieigos istoriškai buvo taikomos Azijos, Afrikos, Vidurinių Rytų arba vadinamosioms „trečiojo pasaulio“ valstybėms, patyrusioms Vakarų Europos šalių kolonializmo ir imperializmo poveikį. Tačiau pastaruoju metu jos vis dažniau pasitelkiamos į pagalbą analizuojant buvusios sovietinės erdvės šalių kultūrinę situaciją. Vienas pokolonijinių studijų perspektyvos aspektų – centro ir periferijos, kaip stabilių hierarchinių santykių, kvestionavimas. Nors centro ir periferijos sąvokos tradiciškai apibrėžiamos pagal politinės galios hierarchiją, tyrinėtojai yra parodę, kad atskirose srityse ar laikotarpiuose galios įtakų kryptys nebūtinai yra pastovios ar paveikios. Todėl lieka galimybė tarpti nuo centro nepriklausomiems judėjimams, idėjoms ar procesams. Postkolonijinių studijų atstovai teigia, kad centro ir periferijos santykis yra reliatyvus ir tam tikrose situacijose gali kisti ar net apsisversti. Tradicinėje kolonizacijos sampratoje civilizuotas kolonistas yra viršesnis už barbarišką subalterną. Baltijos šalys sovietinėje erdvėje save suvokė priešingai – kaip europietiškos visuomenės dalį. Literatūrologas D. C. Moore'as Baltijos ir centrinės Europos šalis sovietiniu laikotarpiu išskiria kaip atskirą „atvirkštinės kultūrinės kolonizacijos“ atvejį – kuomet išnaudotojas laikomas žemesnės kultūros už išnaudojamąjį ir užkariautos teritorijos suvokiamos „labiau kaip dovana, nei kaip našta, iš savo okupantų laukianti civilizavimo“ (Moore 2001: 121).

Latvijos sovietinį architektūros laikotarpį nagrinėjusi M. Rudovska teigia, kad skirtis tarp „kitos“ (sovietinės Rusijos) ir „savos“ architektūros buvo charakteringa to meto architektūrinei mąstysenai. Jos manymu, toks požiūris būdingas visiems šalies architektūros etapams: stalinizmui, modernizmui, postmodernizmui (Rudovska 2012: 76). Analogiškai iš nacionalinio identiteto perspektyvos vertintinas ir pirmosios pokario Lietuvos architektų kartos nepalankumas „importuotoms“ architektūrinės raiškos formoms. 1955 m. II Lietuvos architektų sąjungos suvažiavime architektas A. Nasvytis situaciją reziumavo taip: „Pirmiausia į akis krenta tai, kad beveik be išimties visi naujieji

pastatai nesiderina prie amžiais susiklosčiusios Vilniaus architektūros (...). Kažkoks prastos kokybės pseudoklasikos ir paskutiniųjų metų nevykusiai puošnių Maskvos statybų kvapas dvelkia nuo šių naujųjų Vilniaus statinių (...). Blaiviai samprotaudami prieisime prie išvados, kad nacionalinį architektūros charakterį geriausiai galėtų išreikšti vietiniai architektai, vietinės architektūros mokyklos atstovai“ (Nasvytis 1988: 34).

Nacionalinio charakterio paieškos rūpėjo ir postmodernizmo paveiktiems architektams. Viena tokios raiškos strategijų tapo kontekstualumas ir etninės architektūros formų interpretavimas kaip „savos“ raiškos siekis. Kaip pastebi A. Samalavičius, „(...) įvairūs ankstesnę reikšmę praradę tradicinės etninės kultūros elementai pavergtose visuomenėse buvo programiškai atgaivinami kaip priešprieša okupantų / kolonizatorių skiepijamai kultūrai, tad etnokultūra buvo atkuriamą ir perkuriama pagal ideologinę pasipriešinimo kolonizacijai programą“ (Samalavičius 2008b: 101). Šiuo aspektu postmodernizmo architektūrai būdingas kontekstualizmas sociokultūrine prasme interpretuojamas kaip „savos“ architektūros siekis.

Viena tokios architektūros strategijų, kontekstualumas ir istorinių formų interpretavimas, rėmėsi ne tik apibendrintu architektūros istorijos palikimu, bet ir originalia vietine tarpukario modernizmo architektūra. Kaip ypatingas atvejis paminėtina postmodernizmo architektūra Kaune, kuri, be kitų įtakų, rėmėsi ir autentišku miesto istoriniu palikimu. Tarpukario architektūros interpretacijos pastebimos nemažoje dalyje vėlyvojo sovietmečio Kauno architektų projektų: administraciniame pastate Gertrūdos g. (arch. R. Padvarskas, 1985 m.), gyvenamajame name Vasario 16-osios g. (arch. V. Kuliešius, 1989 m.), M. Žilinsko galerijoje (arch. S. Juškys, K. Kisielius, E. Miliūnas, 1988 m.). Vienam ryškiausių tokios „kaunietiškos“ architektūros pavyzdžių, S. Juškio Alytaus miesto savivaldybės pastatui (1985–1986 m., įgyvendintas 1987–1989 m.), būdinga ir tradicinė komplekso kompozicija (objektas formuoja taisyklingą miesto mini kvartalą), ir pats pastato plastikos modeliavimas (fasadų grafika, erdvinė kompozicija su bokštu). Estetinė orientacija į tarpukario modernizmą ryškiausiai pastebima komplekso bokšte, kuris, konkurso metu turėjęs viršūnę šlaitiniu stogu, vėliau buvo pakeistas į laiptuotą formą, primenančią Vytauto Didžiojo karo muziejaus bokštą (arch. V. Dubeneckis, 1937 m.). Akivaizdus istorijos kaip estetinio architektūros imperatyvo pavyzdys galėtų būti 1984 m. organizuotas Nacionalinės meno galerijos vietos parinkimo konkursas Vilniuje, kurio projektai savo estetinėmis nuostatomis aiškiai orientavosi į istorines formas ir praeities semantizavimą. Apie kitą ryškų postmodernizmo objektą, M. Žilinsko paveikslų galeriją Kaune, architektūrologas V. Petrušonis rašė taip: „Kai E. Miliūnas ir jo draugai prieš Nepriklausomybės atgavimą kūrė M. Žilinsko galeriją, tai buvo tyli rezistencija – santūriu monumentalumu siekta pabrėžti tautos didybę“

(Petrušonis 1997). Rezistencijos, kaip kultūrinio pasipriešinimo, klausimas architektūroje – pakankamai keblus, tačiau pastebima, kad vėlyvuoju sovietmečiu atsirado erdvės tam tikrai nepaklusnumo praktikai, pasireiškusiai kaip dominavusios architektūros kalbos ir normų ardymas.

Apibendrinant, reikia nepamiršti, kad sovietinio laikotarpio architektūroje išskiriant sovietizacijos ir nacionalines tendencijas, iškyla vertinimo klausimas. Kaip pastebi architektūros istorikė M. Drėmaitė, rašydama apie XX a. antrosios pusės Vilniaus architektūrą, i ją „žvelgti (...) per dvinarę sovietiško-lietuviško opoziciją yra ne tik sudėtinga, bet ir ne visai korektiška. (...) ideologizuotame požiūryje dingsta architektūros kokybės kriterijus“ (Drėmaitė 2009: 103). Šio periodo architektūrinis palikimas ir yra įdomus, visų pirma, hibridišku sovietinės ideologijos ir nacionalizmo tendencijų persipynimu.

Postmodernizmo (post)sovietinėje aplinkoje prieštaravimams iliustruoti pasitelkiama eilė opozicijų, atskleidžiančių vidines šio reiškinio sociokultūrinės ir estetinės įtampas:

– Globalumas *versus* lokalumas.

Akivaizdu, kad postmodernizmo reiškinys susiformavo už sovietinės erdvės ribų, todėl faktas, kad reiškinys, vadintas „vėlyvojo kapitalizmo kultūrine logika“, peržengęs „geležinės uždangos“ ribas, priskirtinas globalizacijos pasekmėms. Kita vertus, ši globali tendencija sinchronizavosi su lokalia identiteto paieška: dėmesiu vietiniam kontekstui, vietinėmis tradicijomis sekančia raiška. Britų žurnalisto A. Lieveno teigimu, „antimodernistinę tendenciją, apskritai būdingą valstietiškai ir tautosakinei-romantinei Pabaltijo tradicijai, sustiprino ir tas faktas, kad visa, kas šiuolaikinėje visuomenėje atgrasu, dabar buvo galima laikyti ne bendrų ekonominių ir politinių tendencijų išdava, bet dar vienu liūdnu svetimo valdymo padariniu“ (Lieven 1993: 131). Lokalios identiteto paieškos architektūroje buvo sustiprintos globalių tendencijų.

– Avangardas *versus* konservatyvumas.

Postmodernizmas sovietinėje erdvėje, iš pradžių vadintas ir „naująja architektūra“, neoficialiai buvo vertinamas kaip inovatyvus ir progresyvus reiškinys. Daugelis Vakarų meno ir kultūros tendencijų profesiniuose sluoksniuose buvo suprantamos kaip pažangios, o Baltijos šalys, vadintos Sovietų Sąjungos „vidiniu užsieniu“, priėmė šias tendencijas kaip integralią Europos tradicijos dalį. Iš kitos pusės, postmodernizmo architektūra, demonstravusi nostalgiskas istorines tendencijas, traktuotina kaip simbolinė orientacija į kitus, praėjusius laikmečius. Lygiavimasis į klasikines (praeities) estetines sistemas leidžia postmodernizmą traktuoti ir kaip konservatyvią tendenciją. E. Ališanka lietuviškoje kultūroje įžiūri „(...) ir tokius postmodernizmo ženklus, kuriuos galima būtų pavadinti konservatoriškojo ar ontologinio postmodernizmo ženklais. Jie kyla iš europocentristinės civilizacijos krizės suvokimo, ypač paastrėjusio antroje šio šimtmečio pusėje“

(Ališanka 1995: 81). Todėl Lietuvos postmodernizmo architektūra vertintina labiau ne kaip radikaliai nauja tendencija, o kaip raiška, turinti architektūrinės tradicijos perėmimo ir tęstinumo požymių.

– Vakarų tendencijos *versus* sovietinė sistema.

Postmodernizmo raida sovietinėje aplinkoje neatsiejama nuo industrializacijos nulemtos unifikuotos architektūros kritikos. Sovietinės modernizacijos programa siekė sukurti vieningą bendrai suvokiamą ir identifikuojamą erdvinę-socialinę struktūrą. Esminiai socialistinio miesto koncepcijos ketinimai ir ambicijos buvo totali transformacija. Būtent tokį totalinės modernizacijos projektą švelninti (turtinant modernizmo raišką) ar siūlyti jam alternatyvą (neigiant modernizmą) bandė postmodernizmo paveikta architektūra.

– Pasipriešinimas *versus* oportunizmas.

Architektūra, anot mokslininkų, priskiriama „kietiesiems“ menams (tokiems kaip kinas), praktiškai negali gyvuoti be ekonominės paramos ir todėl yra glaudžiai integruota į valstybės infrastruktūrą. Todėl, kalbant apie architektūrą sovietinėje aplinkoje, svarbus ideologinis vektorius, nustatantis objektų būtinybę, hierarchiją ir net estetiką. Akivaizdu, kad postmodernizmas oficialiajai architektūros doktrinai nepriklausė ir yra sietinas su subjektyvizmo tendencijomis, neformalia kultūra ir neideologizuota kūryba arba, platesne prasme, su pasipriešinimu sovietinei modernizacijai. Kita vertus, postmodernizmas veikė rėmuose to, ką A. Yurchak įvardijo kasdienio sovietinio gyvenimo „giliu vidiniu perstūmimu“ (angl. *profound internal displacement*), sugebančiu derinti, atrodytų, nesuderinamus dalykus. Modernizacija buvo laikmečio neišvengiamybė, kuri būtų ištikusi agrarinę Lietuvą ir be sovietinio režimo. Kaip pastebi N. Putinaitė, „sovietmečiu buvę pasipriešinimo formų, kurios vien iš dalies buvusios nukreiptos prieš sovietų tvarką ir iš esmės kilusios kaip reakcija į bendrą epochos ar į asmens kaip egzistencinės būtybės situaciją“ (Putinaitė 2007: 287). Kritinės praktikos galimybių būta tiek, kiek ją leido totalitarinės sistemos ribos.

3.4. Trečiojo skyriaus išvados

1. XXI a. pr. postmodernizmo architektūros raišką pakeitė aktualesnės šiuolaikinės architektūros tendencijos. Tačiau, nors sąmoninga postmodernizmo prieiga sutinkama retai (šiuolaikiniai architektai nelinkę savęs sieti su šia raiška), tokios architektūros įtaka dėl nedidelės laiko distancijos ir aktyviai kuriančių autorių (kurių kūryba buvo šių tendencijų veikiama) išlieka. Naujai apibrėžiamas ir konceptualizuojamas kontekstualumo aspektas tapo universaliu architektūros imperatyvu. Istorinėje aplinkoje įsitvirtino istorizmo interpretacija, išlieka stiprios tradicionalizmo tendencijos. Svarbia aplinkybe tapo pakitusi architek-

tūros saugomoje aplinkoje (gamtinėje ir urbanizuotoje) paradigma. Sustiprėjusi identiteto savimonė sąlygojo architektūros raiškos tokioje aplinkoje reglamentavimą – ten regionalizmo ir istorizmo raiška tapo imperatyvu.

2. Postmodernizmo architektūrai svarbios vietos, istorijos, prasmės idėjos integravosi į šiuolaikinę architektūrą. Jų vaizdiniai pakito ir transformavosi, toliau stiprindami šiuolaikinės architektūros įtaigumą. Svarbiu šiuolaikinės globalios architektūros raiškos bruožu tapo postmodernus metaforiškas simboliškumas. Jis šiuolaikinei architektūrai suteikė galimybes konceptualizuoti kūrybinį procesą, reaguoti į kultūrinio bei geografinio konteksto ypatybes, perteikti architektūros turinį koncentruota forma, sukurti individualų, įsimintiną bei atpažįstamą įvaizdį, sukurti architektūrai papildomą pridėtinę vertę.

3. Kai kurių postmodernizmo architektūros pastatų nugriovimas ir įtraukimas į Kultūros paveldo registrą skatina apmąstyti šio laikotarpio objektų vertinimui kylančius iššūkius, jų vertės analizavimo perspektyvas. Apibendrinant, postmodernizmo laikotarpis priklauso sustambintam modernizmo periodui, kuriam būdingos kiekio (santykiškai didelis objektų skaičius), laiko (trumpa laiko distancija), funkcinės kaitos, dažnai nepalankaus estetinio bei ideologinio vertinimo problemos. Vertinimo požiūriu, reikšmingiausi yra ryškiausiai postmodernizmo idėjas (kontekstualizmą, istorizmą) atspindintys pastatai, padarę įtaką to laikotarpio architektų kūrybai.

4. Apibrėžiant postmodernizmą kaip reakciją į modernizmo krizę, Lietuvos postmodernizmo architektūra vėlyvučiu sovietmečiu vertintina kaip atsakas į sovietinius modernizacijos procesus (industrializaciją, masinę gamybą, tipizaciją). Žvelgiant iš postkolonializmo studijų perspektyvos, postmodernizmo architektūrai būdingos nacionalinio tapatumo paieškos ir posūkis į istoriją yra „savos“ (kaip priešprieša primestai „svetimai“) architektūros emancipacija.

5. Sociokultūrinio aspektu postmodernizmo architektūra apibūdinama kaip derinanti globalumo ir lokalumo kryptis, avangardo ir konservatyvumo principus, Vakarų tendencijas ir sovietinės sistemos realybę, pasipriešinimą ir oportunistą, profesionalų ir populiariųjų požiūrius. Jos eklektiška ir hibridiška raiška savaip išpranašavo postsocialistinės realybės prieštarumus.

Bendrosios išvados

1. Postmodernizmas, kaip universalus reiškinyis ir viena reikšmingiausių XX a. II-osios pusės kultūrinių krypčių, įsiliejo į daugumą mokslo ir meno šakų. Postmodernizmo architektūros universaliosios savybės padėjo jai integruotis skirtinguose sociokultūriniuose kontekstuose. Ši kryptis tapo integralia šiuolaikinės architektūros diskurso dalimi, jos paveikti objektai, pasižymintys specifinėmis savybėmis, yra charakteringi laikmečio ženklai. Postmodernizmas sąlygojo kritinės laikysenos ir kritinės praktikos susiformavimą. Tarp postmodernizmo architektūros verčių yra ne tik architektūros kalbos atnaujinimas, bet ir dėmesys eksperimentui, teorinio bei spekuliatyvaus diskurso prilyginimas realiai praktikai.

2. Ryškiausi postmodernizmo architektūros pavyzdžiai Lietuvoje priklauso laikotarpiui nuo vėlyvojo sovietmečio iki pirmųjų nepriklausomybės dešimtmečių. Sociopolitiniu aspektu, postmodernizmo architektūra Lietuvoje atsirado vėlyvojo socializmo sąlygomis, vėliau jo idėjų raiška plėtojosi ekspansyvaus kapitalizmo sąlygomis, remiama liberalizuojamos įstatymų bazės ir politinės laisvės. Sociokultūriniu ir estetiniu aspektu, postmodernizmo raiškos kaita pastebima nuo nacionalinių formų atgimimo iki įtaigių ir ženkliškų objektų projektavimo.

3. Postmodernizmo architektūra Lietuvoje, paveikta socialinių, ekonominių, kultūrinių procesų, pasižymi estetinių sprendimų įvairove. Turtinga šio

laikotarpio raiška interpretuotina dvejopai: kaip integrali Vakarų architektūros dalis, prasismelkusi pro geležinę uždangą, ir kaip architektūra, kuriai būdingi saviti su sovietine ir postsovietine būkle susiję raiškos bruožai. Pirmasis požiūris, apimdamas bendrą europinę praeitį, matomas architektūroje istorinėje aplinkoje, priešpriešoje funkcionalizmui. Antrasis, lokalesnis, požiūris apima regionalizmo ir istorizmo tendencijas kaip *genius loci* paieškas, remiantis tiek liaudies architektūra, tiek architektūrinio paveldo kontekstu. Tokia raiška susijusi su tarpukario architektūros identiteto paieškų tradicija, ir sietina su orientacija į praeities vertybes. Kitas būdas interpretuoti postmodernizmo lokalią raišką – reiškinių teorinis pagrindas ir autoritetas įteisino jau paplitusias egzistuojančias architektūros tapatumo paieškas. Apibendrinant, naujoji architektūros tendencija Lietuvoje netapo radikalia opozicija modernizmui, o greičiau kilo iš jo paties inertiškumo ir buvo priderinta prie modernizmo įvairovės.

4. Architektūros kontekstualumo tendencijos – vienos ryškiausių europietiško postmodernizmo įtakos bruožų. Lietuvoje jos apibendrina ir nustatė architektūros prieigų istorinėje ir gamtinėje aplinkoje taisykles. Nors jautrumas kontekstui įvardytinas kaip vienas esminių viso Lietuvos XX a. II pusės modernizmo laikotarpio vektorių, postmodernizmui būdingas kontekstualizmas ir ypač regionalizmas buvo svarbus Lietuvos architektūros savitumo paieškoms. Šie raiškos būdai leido sovietinės periferijos valstybėms apibrėžti savo tradicines vertes ir principus, todėl jie laikytini nacionalinio savitumo emancipacijos sovietinėje aplinkoje apraiška. Prie ryškiausių „vietos dvasios“ interpretacijos pavyzdžių priskiriama V. Stausko, G. Tiškaus, G. Baravyko, S. Juškio kūryba.

5. Su postmodernizmu siejamas istorizmas – kontekstualumo apraiškų architektūroje tąsa, pasireiškianti įsivaizduojamų praeities vaizdinių atkūrimu. Išskiriami du istorinės postmodernizmo architektūros apibrėžimai: 1) kaip požiūris į praeities tradicijas; 2) kaip meninė raiška naudojant istorines formas. Pirmoji raiška siejama su ankstyvaisiais istorizmo atvejais ir reagavimu į istorinę aplinką, antroji būdinga vėlyvajam postmodernizmui ir pasižymi dažnesniu savitiksliu istorinių elementų naudojimu ir postmoderniu „fasadiškumu“. Tokiais bruožais pasižymi K. Pempės, G. Ramunio, E. Miliūno, A. Kančo, S. Manomaičio pastatuose.

6. Metaforų, simbolių, asociacijų pasitelkimas, siekiant rasti kontekstinį santykį su aplinka, taip pat siejamas su kontekstualumo idėjomis. Šis architektūros raiškos stiprinimo būdas sąlygojo ne tik urbanistinį, bet ir socio-kultūrinį, ir konceptualųjį kontekstualizmą. Jis leido plėtoti erdvinį scenarijų, o metaforos ir simboliai tapo architektūros, kaip pasakojimo kūrimo, instrumentais. Naratyvinės erdvės formavimo elementai pastebimiausi viešųjų erdvių objektuose, tokiuose kaip Vilniaus gatvės ar Saulės laikrodžio aikštės projektai Šiauliuose.

7. „Koliažinės erdvės“, „sudėtingos visumos“, eklektikos raiška siejama su pasipriešinimu architektūros niveliacijai. Postmodernizmo sudėtingumo trajektorijos sąlygojo architektūros daugiaplaniškumą, stambesnių objektų virtimą mini miestais. Šiuo aspektu vieni būdingiausių objektų – gyvenamųjų mikrorajonų visuomeniniai prekybos centrai.

8. Specifinis postmodernizmo raiškos Lietuvos architektūroje aspektas – globalių idėjų skirtinguose kontekstuose sinchroniškumas. Nepaisant to, kad postmodernizmo reiškinyje kilo Vakaruose, jo idėjų sklaida ir interpretacija sovietinėje erdvėje atliepė vietines sociokultūrinės tendencijas: regionalizmo paplitimą, istorinės atminties sugrįžimą. Architektų kūrybą vėlyvuuju sovietmečiu apibendrina „įsivaizduojamų bendruomenių“ samprata, tinkanti apibūdinti politinės situacijos atskirtus kūrėjus, vienijamus bendrų profesinių (estetinių ir kultūrinių) interesų.

9. Nors postmodernizmo architektūros pakilimas truko neilgai, jis sąlygojo tokius reiškinius kaip architektūros autonomija, kūrybinis eksperimentas, raiškos skirtumų integracija, – labiau suvokiamus kaip vertė, o ne trūkumas. Kita vertus, architektūros siekiai tapti nepriklausoma nuo socialinių, ekonominių, politinių aplinkybių nepasiteisino. Retrospektyviai vertinant, tarp modernizmo ir postmodernizmo architektūros aiškios takoskyros nėra – abi kryptys aprėpia daugybę bendrų idėjų, konceptų ir formų.

10. Vėlyvojo sovietmečio – ankstyvosios nepriklausomybės laikotarpiu su postmodernizmu siejama architektūra vertinga kaip estetinis ir sociokultūrinis laikmečio ženklas, susijęs su eile reikšmingų laikotarpio architektų bei padaręs įtaką šalies architektūros raidai. Atlikus šios krypties kūrinių inventorizaciją, svarstyti reikšmingiausių šios krypties objektų išsaugojimas ir įpaveldinimas. Nors šio laikotarpio pastatai neišsiskiria technologine ar politine verte, ryškiausi postmodernizmo architektūros pavyzdžiai pasižymi estetinė-mėnistine, kultūrine, integralumo vertėmis.

11. Postmodernizmo architektūros raiška Lietuvoje rodo globalių ir lokalių idėjų bendrumą. Vietinės nacionalinio savitumo paieškos persipynė su globalaus postmodernizmo tendencijomis. Jų sankirtos ir sinerginis efektas – viena charakteringiausių to laikotarpio architektūros ypatybių.

Literatūra ir šaltiniai

Akcan, E. 2014. Postcolonial Theories in Architecture, in: Haddad, E. G., Rifkind, D. (eds.) *A Critical History of Contemporary Architecture: 1960–2010*. London and New York: Routledge.

Ališanka, E. 1995. Postmodernizmo ženklai Lietuvoje, in: Ališanka, R. (red.-sud.) *Miestelėnai: miestas ir postmodernioji kultūra*. Vilnius: Taura.

Anderson, R. 2015. *Russia: modern architectures in history*. London: Reaktion Books.

Andrijauskas, A. 2009. Teorinės postmodernizmo ištakos ir istoriosofinė prasmė, in: Andrijauskas, A. (sud. ir moksl. red.) *Postmodernizmo reiškinių interpretacijos*. Vilnius: Versus aureus.

Anuškevičius J. 1999. Postmodernusis istorizmas Lietuvoje – problemos ir perspektyvos (pokalbis), *Archiforma* 1 (11): 78–80.

Ashworth, G.; Howard, P. 2008. *Europos paveldas. Planavimas ir valdymas*. Vilnius: Versus aureus.

Assmann, J. 2008. Communicative and Cultural Memory, in: Erll, A., Nunning, A. (eds.) *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*. Berlin: Walter de Gruyter, 109–118.

Banko „Hermis“ pastatas Jogailos g. 9A Vilniuje (kodas 41813), Nekilnojamojo kultūros paveldo objekto vertinimo aktas, 2017-10-24 [interaktyvus, žiūrėta 2018-04-02]. Kultūros vertybių registras. Prieiga per internetą: <https://kvr.kpd.lt/KvrWcf/LabbisServiceKvr.svc/GetDocument/6CB79760-790E-4B62-92C1-B8FDFC34CA9D>

- Baranova, J. 2007. *Nietzsche ir postmodernizmas*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.
- Baravykas, G. 1980a. Regionalinė architektūra ir jos ypatumai (pokalbis), *Statyba ir architektūra*, (2): 2–6.
- Baravykas, G. 1980b. Kas pučia jaunujų bures, *Literatūra ir menas* 51(1980-12-20): 3.
- Baravykas, G. 1990. Vakarų vėjai, *Krantai* 3 (15): 10-14.
- Bauman, Z. 1992. *Intimations of Postmodernity*. London: Routledge.
- Blagojević, L. 2011. Postmodernism in Belgrade Architecture: Between Cultural Modernity and Societal Modernisation, *Spatium International Review* (25): 23–29. DOI: 10.2298/SPAT1125023B.
- Buck-Morss, S. 2000. *Dreamworld and Catastrophe: The Passing of Mass Utopia in East and West*. Cambridge and London: The MIT Press.
- Buivydas, R. 1996. Simbolizmo būtis šiuolaikinėje architektūroje, *Urbanistika ir architektūra*, 2(22): 56–63.
- Buivydas, R. 1997. Architektūros kalba ir simbolizmas, *Archiforma* (4): 74–80.
- Buivydas, R. 1999a. XX a. architektūra: istorizmas, *Archiforma* (1): 69–74.
- Buivydas, R. 1999b. XX a. architektūra: regionalizmas, *Archiforma* (3): 70–77.
- Buivydas, R. 2004. Vilniaus senamiestis: semantinis gamtos elementų vaidmuo, *Urbanistika ir architektūra* 1 (28): 3–8.
- Buivydas, R. 2005. Simbolis architektūroje: nuo individualumo iki universalumo, *Urbanistika ir architektūra* 29(1 priedas): 42-49.
- Bumblauskas, A., Kulakauskas, A. 1988. Turistus stebinti ar gaivinti istorijos pojūti? *Kultūros barai* (5): 31-36.
- Calinescu, M. 1996. *Five Faces of Modernity: Modernism, Avant-garde, Decadence, Kitsch, Postmodernism*. Duke University Press.
- Casciato, M. 2007. Modern Monuments and Heritage at Risk, *Heritage at Risk Special Edition edited by ICOMOS, The Soviet Heritage and European Modernism*. Berlin: Hendrik Baessler Verlag.
- Celik, Z. 1992. Le Corbusier. Orientalism. Colonialism, *Assemblage* (17): 58–77.
- Cichonska, I.; Popera, K.; Snopek, K. 2016. *Architektura VII dnia*. Wrocław: Bec zmiiana.
- Colquhoun, A. 1983. Three Kinds of Historicism, *Oppositions* (26): 29-39.
- Curtis, W. J. R. 1982. *Modern Architecture since 1900*. Oxford: Phaidon.
- Čepaitienė, R. 2013. Kultūrinės atminties sovietizacija, in Nikžentaitis, A. (sud.). *Atminties daugiasluoksniškumas: miestas, valstybė, regionas*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.
- Čepaitienė, R. 2014. Destinies of the Soviet heritage in the Post-Soviet Lithuania. To protect is not allowed to destroy. Where shall we put the comma?, in: Musteață, S. (sud.) *Two Decades of Development in Post-Soviet States: Successes and Failures*. Iasi: Institutul European.

- Čepulis, P. (red.-sud.). 1993. *Postmodernizmo landsaftai*. Šiauliai: Repriza.
- Černiauskas, A. 2017. Pasisakymas renginyje „Post-architektūra Lietuvoje“. [interaktyvus, žiūrėta 2018-08-26] Prieiga per internetą: <https://vimeo.com/211621337>.
- Daunora Z. J. 2003. Vilniaus miesto centrinės dalies vizualinio identiteto apsaugos prioritetai, *Urbanistika ir architektūra* 27(1): 12–23.
- Davoliūtė, V. 2013. *The Making and Breaking of Soviet Lithuania: Memory and Modernity in the Wake of War*. London and New York: Routledge.
- de la Torre, M. 2013. Values and Heritage Conservation, *Heritage & Society* 60(2): 155–166.
- Didelon V. 2014, gegužė. *Proclaiming the End of Postmodernism in Architecture*. Pranešimas konferencijoje: European architectural history network (EAHN), Third international meeting, Turinas, Italija.
- Docomomo US. How to evaluate modern buildings and sites [interaktyvus, žiūrėta 2017 m. sausio 7 d.]. Prieiga per internetą: http://www.docomomo-us.org/register/how_to_evaluate
- Drėmaitė, M. 2009. Sovietmečio paveldas Vilniaus architektūroje: tarp lietuviškumo ir sovietiško, in: Bumblauskas, A., Liekis, Š., Potašenko, G. (sud.) *Naujasis Vilniaus perskaitymas: didieji Lietuvos istoriniai pasakojimai ir daugiakultūris miesto paveldas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 79–103.
- Drėmaitė, M., Petrusis V., Tutlytė J. 2012. *Architektūra sovietinėje Lietuvoje*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.
- Drėmaitė, M. 2012. Moderniosios architektūros paveldas Lietuvoje: teorinis aspektas, *Urbanistika ir architektūra* 36(3): 149–160.
- Drėmaitė, M. 2017. *Baltic Modernism: Architecture and Housing in Soviet Lithuania*. Berlin: DOM publishers.
- Dudėnas, J. 2013. *Interviu su A. Ambrasu* [asmeninis J. Dudėno archyvas].
- Eisenstadt, S. N. 2000. Multiple modernities, *Daedalus* 129(1): 1–29.
- Eco, U. 2012. Postilė „Rožės vardui“, in: Eco, U. *Rožės vardas*. Vilnius: Tyto alba.
- Epstein, M. 1993. The Origins and the Meaning of Russian Postmodernism. [interaktyvus, žiūrėta 2018-08-26]. Prieiga per internetą: <https://www.ucis.pitt.edu/nceer/1993-807-21-2-Epstein.pdf>
- Erjavec, A. (ed.) 2003. *Postmodernism and the postsocialist condition-politicized art under late socialism*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Fernandez – Armesto, F. 2011. Pillars and Posts: Foundations and Future of Post-Modernism, in: Jencks, Ch. (ed), *The Post-Modern Reader*. London: Wiley.
- Foster, H. (ed.) 1983. *The Anti-Aesthetic: Essays on Postmodern Culture*. Seattle: Bay Press.
- Foster, H. et al (eds.) 2004. *Art Since 1900: Modernism, Antimodernism, Postmodernism*. London: Thames and Hudson.

Frampton, K. 1983. Towards a Critical Regionalism: Six Points for an Architecture of Resistance, in: Foster, H. (ed) *The Anti-Aesthetic: Essays on Postmodern Culture*. Seattle: Bay Press.

Frampton, K. 1996. *Modern Architecture: A Critical History* (3rd Edition). London: Thames and Hudson.

Frearson, A. 2018. 10 buildings that represent a new age of postmodernism. [interaktyvus, žiūrėta 2018-08-26]. Prieiga per internetą: <https://www.dezeen.com/2018/01/23/10-buildings-that-represent-new-age-postmodernism-roundups-architecture/>

Gana atgailauti būtoju laiku, [autorius nenurodytas] 1988, in: *Kultūros barai* (05): 30–31.

Ghirardo, D. 1996. *Architecture after modernism*. New York: Thames and Hudson.

Girouard, M. 1985. *Cities and People, A Social Architectural History*. New Haven and London: Yale University Press.

Goldhoorn, B. 2002. Editorial: Capitalist Realism, in: *Project Russia* (24).

Groys, B. 1992. *The total art of Stalinism: avant-garde, aesthetic dictatorship, and beyond*. Princeton: Princeton University Press.

Gzowska A., Klein L. 2013. *Postmodernizm polski. Architektura i urbanistyka*. Warsaw: 40000 Malarzy.

Habermas, J. 1983. Modernity – An Incomplete Project, in: Foster, H. [ed] *The Anti-Aesthetic. Essays on Postmodern Culture*. Washington: Bay Press.

Haddad, E. G., Rifkind, D. (eds.) 2014. *A Critical History of Contemporary Architecture: 1960–2010*. London and New York: Routledge.

Hays, K. M. (ed.) 1998. *Architecture Theory since 1968*. Cambridge and London: The MIT Press.

Harries, K. 2000. *The ethical function of architecture*. Cambridge and London: The MIT Press.

Harvey, D. 1989. *The Condition of Postmodernity*. Cambridge: Blackwell Publishers.

Hassan, I. 1987. *The Postmodern Turn: Essays in Postmodern Theory and Culture*. Michigan: Ohio State University Press.

Hassan, I. H. 2001. From Postmodernism to Postmodernity: The Local/Global Context, *Philosophy and Literature* 1(25): 1–13.

Heynen, H. 1999. *Architecture and modernity: a critique*. Cambridge and London: The MIT Press.

Hirsch, M. 2012. *The Generation of postmemory: writing and visual culture after the Holocaust*. New York: Columbia University Press.

Hirt, A. S. 2008. Landscapes of Postmodernity : Changes in the Built Fabric of Belgrade and Sofia Since the End of Socialism, *Urban Geography* 8(29): 785–810. <http://dx.doi.org/10.2747/0272-3638.29.8.785>.

Hirt, A. S. 2012. *Iron curtains : gates, suburbs, and privatization of space in the post-socialist city*. Oxford: Wiley-Blackwell.

ICOMOS. 1996. San Antonio deklaracija [interaktyvus, žiūrėta 2017 m. sausio 8 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.icomos.org/en/charters-and-texts/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/188-the-declaration-of-san-antonio>

ICOMOS. 2013. *Socialist Realism and Socialist Modernism. World Heritage Proposals from Central and Eastern Europe*. ICOMOS – Journal of the German National Committee VIII. Berlin: Hendrik Baessler Verlag.

Yurchak, A. 2005. *Everything was forever, until it was no more*. Princeton: Princeton University Press.

Jameson, F. 1991. *Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism*. Durham, NC: Duke University Press.

Jameson, F. 1994. *The seeds of time*. New York: Columbia University Press.

Jameson, F. 2002. *Kultūros posūkis. Rinktiniai darbai apie postmodernizmą*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.

Jankauskas, G. 1991. Postmodernizmas: konceptualinė bazė, bruožai, pragmatika, in: Čepulis, P. (red.-sud.) *Postmodernizmo landšaftai*. Šiauliai: Repriza.

Jencks, Ch. 1977. *Language of Post-Modern architecture*. New York: Rizzoli.

Jencks, Ch. 2011a. *The Story of Post-Modernism*. London: Wiley.

Jencks, Ch. 2011b. What is Radical Post-Modernism? in: *Architectural Design* 5(81): 14-17.

Jurkštas, V. 1976. Architektūros savitumai – prielaida jos nacionaliniams bruožams formuotis, *Statyba ir architektūra* (1): 10–15.

Jurkštas, V. 1984. Nauja architektūra istorinėje aplinkoje, *Statyba ir architektūra* (12): 10-11.

Jurkštas, V. 1994. *Senamiesčių regeneracija. Architektūros harmonizavimo problema*. Vilnius: Technika.

Kaminer, T. 2011. *Architecture, Crisis and Resuscitation. The reproduction of post-Fordism in late – twentieth – century architecture*. London and New York: Routledge.

Kančas, A. 1980. Perkainojimų dešimtmetis, *Literatūra ir menas* 51(1980-12-20): 16.

Karalius, A. 2016. Prie architektūros kapo: kodėl laidojame tai, ką turime geriausio? [interaktyvus, žiūrėta 2017 m. birželio 6 d.]. Prieiga per internetą: <http://pilotas.lt/2016/03/18/varpine/prie-architekturos-kapokodel-laidojame-tai-ka-turime-geriausio/>

Kauno paveikslų galerija (nepasirašytas), 1982, *Statyba ir architektūra*, (5): 10–11.

Kavolis, V. 1996. *Kultūros dirbtuvė*. Vilnius: Baltos lankos.

Kelertas, V. (edited by) 2006. *Baltic Postcolonialism*. Amsterdam: Rodopi.

Kinčinitis, V. 2001. Lietuvių postmodernizmas – stilius iš nieko, in: Kinčinitis, V. *Interpretacijos. Postmodernizmas, vizualinė kultūra, dailė*. Šiauliai: Saulės delta.

Klimavičius, V. 1996. Lietuvos architektūros būseną: kontekstas, reikšmė, užsakovas (pasisakymas pokalbyje), *Archiforma* (2): 29–32.

Klotz, H. 1988. *The History of Postmodern Architecture*. Cambridge and London: The MIT Press.

Klumbys, V. 2015. Neformalaus inteligentų tinklo veikla tarp sovietinio sistemiškumo ir alternatyvumo: „garažų istorija“ (1977–1978), *Lietuvos istorijos studijos* (35): 102–119.

Koolhaas, R.; Petermann, S. 2014. Absorbing modernity, in: *Fundamentals: 14th International Architecture Exhibition*. Venice: Marsilio.

Kostof, S. 1985. *A History of Architecture: Settings and Rituals*. Oxford: Oxford University Press.

Krivy, M. 2016. Postmodernism or Socialist Realism? The Architecture of Housing Estates in Late Socialist Czechoslovakia, *Journal of the Society of Architectural Historians* 1(75): 74–101.

Kulevičius S. 2011. Per praeities palikimą į ateitį: visuomeninio paveldosaugos judėjimo virsmai Sąjūdžio išvakarėse in : Kavaliauskaitė, J., Ramonaitė, A. (red.) *Sąjūdžio ištakų beiškant: nepaklusniųjų tinklaveikos galia*. Kaunas: Baltos lankos.

Kulikauskas, P. 1988. Kodėl už brėžinių neslypi idėja? Pastabos apie jaunųjų Pabaltijo architektų parodą, *Kultūros barai* (08): 29–31.

Kurg, A. 2014. *Boundary disruptions: Late-Soviet Transformations in Art, Space and Subjectivity in Tallinn 1968–1979*, Doctoral thesis, Institute of Art History Estonian Academy of Arts.

Leach, N. (ed.) 1997. *Rethinking Architecture, A reader in cultural theory*. London and New York: Routledge.

Leach, A. 2010. *What is Architectural History?* Cambridge: Polity.

Lietuvos Respublikos kultūros ministro įsakymas „Dėl Nekilnojamųjų kultūros vertybių vertinimo, atrankos ir reikšmingumo lygmens nustatymo kriterijų aprašo patvirtinimo pakeitimo“, 2014 m. lapkričio 12 d. Nr. IV-813 [interaktyvus, žiūrėta 2017 m. sausio 8 d.]. Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.9A8B1926C66E/BswYGYLkYX>

Lietuvos Respublikos Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas, 1994 m. gruodžio 22 d. Nr. I-733 [interaktyvus, žiūrėta 2017 m. sausio 8 d.]. Prieiga per internetą:

<https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.9BC8AEE9D9F8/QRYvdzPtKp>

Lieven A. 1995. *Pabaltijo revoliucija. Estija, Latvija, Lietuva – kelias į nepriklausomybę*. Vilnius: Baltos lankos.

Liotard, J.-F. 1993. *Postmodernus būvis. Šiuolaikinį žinojimą aptariant*. Vilnius: Baltos lankos.

Lukšionytė-Tolvaišienė, N. 2000. *Istorizmas ir modernas Vilniaus architektūroje*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.

Mačiulis, A. 1996. Naujasis manierizmas, *Archiforma* (2): 21–24.

Mallgrave, H.F.; Goodman, D. 2008. *Introduction to Architectural Theory. 1968 to the Present*. Wiley-Blackwell.

Markevičienė, J. 1992. Miesto terpės kalba, in: Veljataga P. (red.) *Šiuolaikinės Lietuvių dailės horizontai*. Vilnius: Academia.

Markevičienė, J. 1999. Fasadiškumas ir istorizmas, *Archiforma* (1): 75–77.

Martin, R. 2010. *Utopia's Ghost: Architecture and Postmodernism, Again*. Minneapolis and London: University of Minnesota Press.

McLeod, M. 1998. Architecture and Politics in the Reagan Era: From Postmodernism to Deconstructivism, in: Hays, M. [ed] 1998. *Architecture Theory since 1968*. Cambridge and London: The MIT Press.

Milerius, N. Lūžis: nuo sovietinio prie posovietinio miesto [interaktyvus, žiūrėta 2018-08-26]. Prieiga per internetą: <http://www.archfondas.lt/leidiniu/alf-03/ese/nerijus-milerius>

Miljacki, A. 2017. *The optimum imperative: Czech architecture for the socialist lifestyle, 1938–1968*. London and New York: Routledge.

Minkevičius, J. 1983. Architektūra. Vėlyvasis modernizmas (4 dalis), *Kultūros barai*, (12): 28-30.

Minkevičius, J. 2014. *Prieštarinėjanti architektūra*. Kaunas: Naujasis lankas.

Misiūnas, R., Taagepera, R. 1993. *The Baltic States, Years of Dependence 1940–1990*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Miškinis A. 1982. Lietuvos miestų architektūros savitumai: problemos sprendimo kelias, *Statyba ir architektūra* (10): 6–7.

Molnár, V. 2013. *Building the State: Architecture, Politics, and State Formation in Postwar Central Europe*. London and New York: Routledge.

Moore, D. Ch. 2001. Is the Post- in Postcolonial the Post- in Post-Soviet? Toward a Global Postcolonial Critique, *PMLA*, 1(116): 111–128.

Nasvytis, A. 1988. Cituojamas in: A. Dvilinskaitė, Slogutis iš anų dienų, *Kultūros barai* (8): 34.

Nasvytis, A. 2001. Architektūra kaip kultūros atspindys (pasisakymas pokalbyje), *Archiforma* (3): 75–80.

Navickienė, R. 2006. *Nauja architektūra istorinėje aplinkoje: kūrimo patirtis*. Vilnius: Technika.

Nekilnojamųjų kultūros vertybių vertinimo, atrankos ir reikšmingumo lygmens nustatymo kriterijų aprašas, 2005-04-15 [interaktyvus, žiūrėta 2017 m. sausio 8 d.]. Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.9A8B1926C66E/BswYGYLkYX>

Nesbitt, K. (ed.) 1996. *Theorizing a New Agenda for Architecture. An Anthology of Architectural Theory, 1965-1995*. New York: Princeton University Press.

No.1 Poultry, List Entry Summary (Historic England) [interaktyvus, žiūrėta 2017 m. sausio 8 d.]. Prieiga per internetą: <https://www.historicengland.org.uk/listing/the-list/list-entry/1428881>

Nomination of historic building, structure, site or object [interaktyvus, žiūrėta 2016 m. gruodžio 20 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.phila.gov/historical/Documents/8330%20Millman%20Street%20Nomination.pdf>

Norberg-Schulz, Ch. 1980. *Genius Loci, Towards a Phenomenology of Architecture*. New York: Rizzoli.

Norberg-Schulz, Ch. 1987. *On the Way to Figurative Architecture, Places*, 1(4).

Otero-Pailos, J. 2010. *Architecture's historical turn: phenomenology and the rise of the postmodern*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Pallasmaa, J. 2007. Tradition and Modernity: The Feasibility of Regional Architecture in Post-Modern Society in: Canizaro, V. (ed.) *Architectural Regionalism: Collected Writings on Place, Identity, Modernity, and Tradition*. New York: Princeton Architectural Press.

Paperny, V. 2002. *Architecture in the Age of Stalin: Culture Two*. Cambridge: Cambridge University Press.

Petit, E. 2013. *Irony, or, The Self-Critical Opacity of Postmodern Architecture*. New Haven and London: Yale University Press.

Petruelis, V. 2003. Stilius ar stilių fragmentai? Lietuviškoji postmodernizmo architektūra, *Darbai ir dienos* (33): 221–231.

Petruelis, V. 2006. Stilistinės sovietmečio architektūros vertinimo prielaidos, *Urbanistika ir architektūra* 30(3): 134–142.

Petruelis, V. 2007. Politika architektūroje: reiškinių prielaidos sovietmečio Lietuvoje, *Darbai ir dienos* 2007(48): 101–118.

Petrušonis, V. 1997. Egėptas Kauno centre, *Arkitektas* (5): 22–25.

Petrušonis, V. 2001. Architektūra per kultūros konceptų prizmę (recenzija knygai Buivydas, R. 2000. *Architektas Gediminas Baravykas: Kūrybos pulsas, Kultūros barai* (2).

Petrušonis V. 2004. *Vietovės kultūrinio tapatumo respektavimas architektūroje*: daktaro disertacija, VGTU. Vilnius: Technika.

Portoghesi P. 1983. *Postmodern, the architecture of the post-industrial society*. New York: Rizzoli.

Pranckūnas E. 1978. Kultūros namai šiandien ir rytoj, *Kultūros barai* (08): 3–8.

Putinaitė, N. 2007. *Nenutrūkusi styga: prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje*. Vilnius: Aidai.

Ramanauskas, R., Dringelis L. 2013. The Inheritance of the Soviet Period: should It be Evaluated? in: *Journal of Sustainable Architecture and Civil Engineering*, 2013. No. 4(5).

Ramonaitė, A. et al (sud./moks.red.) 2015. *Kažkas tokio labai tikro: nepaklusniosios sovietmečio visuomenės istorijos: sakinės istorijos šaltinių rinkinys*. Vilnius: Aukso žuvis.

Rancier, J. 2011. *The politics of Aesthetics*. London, New York: Continuum.

- Rappaport, A. G. 1990. Language and Architecture of Post-Totalitarianism, in: Klotz, H. *Paper Architecture. New Projects from the Soviet Union*. New York: Rizzoli.
- Rossi, A. 1982. *The Architecture of the City*. Cambridge and London: The MIT Press.
- Rubavičius, V. 2003. *Postmodernusis diskursas: filosofinė hermeneutika, dekonstrukcija, menas*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas.
- Rubavičius, V. 2010. *Postmodernusis kapitalizmas*. Kaunas: Kitos knygos.
- Rudovska, M. 2012. Expired Monuments: Case Studies on Soviet-era Architecture in Latvia through the Kaleidoscope of Postcolonialism, *Studies on Art and Architecture*, 3–4(21): 76–93.
- Ruseckaitė, I. 2012. *Vilniaus miesto planavimas: kontekstualumo aspektas: daktaro disertacija*, VGTU. Vilnius: Technika.
- Samalavičius, A. 2008a. Postmodernėjančio kultūros nelaisvė, in Samalavičius, A. *Kaita ir tęstinumas: kultūros kritikos esė*. Vilnius: Kultūros barai.
- Samalavičius, A. 2008b. Tautinis tapatumas ir globalizacija, in Samalavičius, A. *Kaita ir tęstinumas: kultūros kritikos esė*. Vilnius: Kultūros barai.
- Scully, V. 1977. *Introduction to Complexity and Contradiction in Architecture*, by Robert Venturi, 2nd ed. New York: Museum of Modern Art.
- Stanek, L. 2012a. *Postmodernism is Almost All Right: Polish Architecture After Socialist Globalization*. Warsaw: Fundacja Bec Zmiana.
- Stanek, L. 2012b. Miastoprojekt goes abroad: the transfer of architectural labour from socialist Poland to Iraq (1958–1989) *The Journal of Architecture* 3(17): 361–386.
- Stauskas V. 1974. Architektūriniai-urbanistiniai Neringos tvarkymo principai, in: *Lietuvos TSR architektūros klausimai IV*.
- Stern, R. A. M. 1977. Post Modernism, *Architectural Design* 4(47): 275–286.
- Stoma, S. 1988. Formų kalba, *Literatūra ir menas* 19(2164): 13.
- Stoppani T. (ed.) 2017. *This Thing Called Theory*. London and New York: Routledge.
- Svede, M. A. 2002. Curtains: Decor for the End of Empire, in: Crowley, D. and Reid, S. A. (eds) *Socialist spaces: sites of everyday life in the Eastern Bloc*. Oxford and New York: Berg Publishers.
- Szacka, L-C. 2016. *Exhibiting the Postmodern. The 1980 Venice Architecture Biennale*. Milan: Marsilio.
- Szelenyi, I. 1996. Cities After Socialism – and After, in: Andrusz, G.; Harloe, M.; Szelenyi, I. (eds) *Cities After Socialism: Urban and Regional Change and Conflict in Post-Socialist Societies*. Malden, MA: Blackwell, 1996.
- Šerpytė, R. 2007. *Nihilizmas ir Vakarų filosofija*. Vilnius: VU leidykla.
- Šliogeris, A. 1995. *Konservatoriaus išpažintys*. Vilnius: Pradai.
- Štelbienė, A. 2014. Architektūros kokybė. Etika, estetika ir tapatybė, in: L. Nekrošius, V. Petrušonis, E. Riaubienė (sud.). *Architektūros kokybės kriterijai*. Vilnius: Technika.
- Tafuri, M. 1976. *Architecture and utopia*. Cambridge and London: The MIT Press.

- Tafari, M. 1989. *History of Italian Architecture, 1944–1985*. Cambridge and London: The MIT Press.
- Trodd, C. 1998. Postmodernism and Art, in: *Routledge Companion to Postmodernism*. London and New York: Routledge.
- Tzonis, A.; Lefaivre, L. 1992. *Architecture in Europe since 1968, Memory and Invention*. London: Thames and Hudson.
- UNESCO Vienos memorandumai, 2005. [interaktyvus, žiūrėta 2018-08-26] Prieiga per internetą: http://www.heritage.lt/t_aktai/konvencijos/vienos_memorandumai.htm
- Urban, F. 2009. *Neo-historical East Berlin – Architecture and Urban Design in the German Democratic Republic 1970–1990*. Farnham: Ashgate.
- Urry, J. 2002. *The Tourist Gaze*. London: Sage.
- Vaiseta, T. 2012. *Nuobodulio visuomenė: vėlyvojo sovietmečio Lietuva 1964–1984*: daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Varnelis, K. 1999. Postmodern Permutations, *Thresholds* 18: 24–31.
- Vartola, A. 2012. The Aalto Card in the Conflict between Postmodernism and the Modernist Tradition in Finland, in: *Working papers - Alvar Aalto Researchers' Network, March 12th – 14th 2012, Seinäjoki and Jyväskylä, Finland*. [interaktyvus, žiūrėta 2018-08-26] Prieiga per internetą: http://www.alvaraaltoresearch.fi/index.php/download_file/177/169/
- Vasiliauskaitė, N. 2010. *Pratarmė: Postmodernaus būvio laidotuvės?* in: Lyotard, J. F. *Postmodernus būvis*. Vilnius: Baltos lankos.
- Venturi, R. 1966. *Complexity and Contradiction in Architecture*. New York: The Museum of Modern Art Press.
- Venturi, R.; Scott Brown D.; Izenour, S. 1972. *Learning from Las Vegas*. Cambridge and London: The MIT Press.
- Venice Biennale: Cronocaos (interaktyvus, žiūrėta 2017 m. sausio 8 d.). Prieiga per internetą: <http://oma.eu/projects/venice-biennale-2010-cronocaos>
- Vyšniūnas, A. 2006. Vilniaus miestas – tarp metaforos ir pragmatikos, *Urbanistika ir architektūra* 30(4): 159–176.
- Weizman, I. 2014. *Architecture and the paradox of dissidence*. London and New York: Routledge.
- Welsch, W. 2004. *Mūsų postmodernioji modernybė*. Vilnius: ALK / Alma Littera.
- Zarecor, K. E. 2014. Architecture in Eastern Europe and Former Soviet Union, in: E. G. Haddad, D. Rifkind (sud.). *A Critical History of Contemporary Architecture: 1960–2010*. London and New York: Routledge.
- Глазычев, В. 1983. Постмодерн в аспекте социологии, *Декоративное искусство СССР* 1(302): 30–31.
- Иконников, А.В. et al (eds). 1972. *Мастера архитектуры об архитектуре*. Москва: Искусство.

Иконников, А. 1982. *Зарубежная архитектура: от «новой архитектуры» до постмодернизма*. Москва: Стройиздат.

Рябушин А.В., Хайт В.Л. 1979. Постсовременная архитектура. Минусы и плюсы, *Декоративное искусство СССР* 65.

Рябушин А., Шукурова А. 1982. Творческие противоречия в новейшей архитектуре Запада, *Архитектура СССР* 10: 54–59.

Рябушин, А. 1983. Доклад секретаря правления Союза архитекторов СССР А. Рябушина, *Архитектура СССР* 03-04: 4–8.

Рябушин, А. 1984. Творческие поиски и тенденции 70-80-х годов. Попытка анализа, *Архитектура СССР* 5: 31–36.

Уваров, М.; Рябушин, А. 1980. Постмодернизм как термин и как явление, *Архитектура СССР* 1.

Хайт, В. 1975. Архитектура запада: конец 1960-х – 1970-е годы, *Архитектура СССР*, 10: 49–57.

Autoriaus mokslinių publikacijų disertacijos tema sąrašas

Straipsniai recenzuojamuose mokslo žurnaluose

Mankus, M. 2012. Metafora kaip postmodernizmo architektūros raiškos priemonė. Lietuvos atvejis, *Urbanistika ir architektūra = Journal of architecture and urbanism* 36(3): 170–180. ISSN 2029-7947.

Mankus, M. 2014. Postmodernizmo idėjų raiška XX a. 8-ojo ir 9-ojo dešimtmečių Lietuvos architektūros darbų konkursuose ir neįgyvendintuose projektuose, *Mokslas – Lietuvos ateitis* 6 (3): 225–233. ISSN 2029-2341.

Mankus, M. 2014. Manifestations of symbolism in architecture of postmodernism, *Journal of Architecture and Urbanism* 38 (4): 274–282. ISSN 2029-7955.

Mankus, M. 2017. Kai kurie Lietuvos moderniosios architektūros įpaveldinimo aspektai, Postmodernizmo atvejis. *Mokslas – Lietuvos ateitis* 9 (1): 1–8. ISSN 2029-2341.

Mankus, M. 2018. Socialist Postmodernism. The Case of the Late Soviet Lithuanian Architecture, *Architecture and Urban Planning* 13 (1): 61–66. DOI: <https://doi.org/10.1515/aup-2017-0009>.

Summary in English

Introduction

Formulation of the problem

On 26 March 2017, the former Road Police building in Vilnius (arch. K. Pempė, G. Ramunis, 1985) featuring distinct postmodern traits was demolished. The new owners of the building have found no way to integrate the object into the future business centre to be built on its site. The architectural community sought to preserve the building, and there was a lot of discussion in the public sphere. Eventually, these discussions developed into more general considerations on architectural heritage of the second half of 20th century and its value. It is precisely the *value* of certain architectural expression that has become one of the research problems of the present work. In addition, it can be stated that the question of value is inseparable from the study of a particular historical period and its wider socio-cultural context.

The second half of the 20th century was marked by extraordinary socio-political, socio-economic and socio-cultural turning points: the end of the Cold War, consolidation of capitalism and globalization, extreme development of information technology, just to mention a few. The period was also significant as the ending of certain powers, different phenomena and paradigms, which at first seemed immovable, such as socialism, colonialism and modernity. In addition to this, these changes encompassed the sphere of culture preconditioning new forms of artistic expression. In architecture (including that of Lithuania), the transformations of the last quarter of the 20th c. most often are associated with the term of postmodernism. Attention to this period is drawn for several

reasons: 1) formation of postmodernism as a cultural vector is closely intertwined with the socio-cultural turning points in society, which in the Soviet space synchronized with fundamental political changes and post-socialist condition; 2) this period has been underexplored, under-documented and is considered controversial by critics and architects themselves. Assessments of postmodern architecture in Lithuania range from unfulfilled hopes of the new "national" style to the accusations of unauthenticity. This period, however, is an important part of Lithuanian architectural culture, which manifested itself in times of complex social, political and economic transformations.

According to the theory of social history of architecture, architectural trends not only represent aesthetic expression, but also reflect and express the social, economic and political climate of a specific period. Postmodern architecture in the dissertation is articulated as a reflection of ideas of its time with conceptualization of the discourse of architectural theory and practice. The thesis analyses the issues of how this phenomenon of the end of the 20th century was transferred to the Soviet context, how it was locally perceived and assessed, in which ways architecture of this period responded to the fundamental ideas of postmodernism, how specific these ideas were, what were the conditions of its "domestication", how they determined the concept, form and aesthetic expression of architectural objects.

Relevance of the thesis

In recent architectural studies, more and more attention is paid to the research of architecture at the turn of the 21st century. An integral part of it is the theoretical studies of postmodernism included in many anthologies examining the contemporary architecture. Therefore, in the light of this new research, it is worthy to look back at the wider context of this phenomenon – the Western, Soviet and post-Soviet contexts, and its expression in Lithuania.

In the 20th century, both architecture critics and architects showed a considerable interest in postmodernism. However, in Lithuania this topic has not received appropriate attention. Most often, postmodernism is mentioned quite fragmentarily concentrating more on its individual aspects (historicism, regionalism, contextualism, etc.). Therefore, the targeted research on postmodernism as a unified artistic trend and its socio-cultural influences is meaningful.

New theoretical studies on postmodern architecture still have been forming the foundation for this phenomenon and redefining its expression. This tendency does not possess any unified concept and defined theories, not a single author covers all the aspects of its diversity. Therefore, the term is considered to be multifaceted, obscured by frequent and uncritical use and emblematic application. Thus, the definition of a phenomenon is not finite, and its field of expression in terms of theory and practice still is not a closed system. Discussions on the expanded socio-cultural field of architecture are especially relevant bearing in mind that by the end of the 20th century Lithuanian architecture developed in the context of fundamental social, political and cultural breaking points, and international trends overlapped with the search for local identity. Therefore, it is important to study postmodernism in Lithuanian architecture systematically, analysing the interaction of the global and local trends, its value and significance for contemporary architectural trends present in the country.

Object of the research

The research object of the thesis is the theoretical discourse of postmodern architecture (of Western European countries and USA, in the context of the Eastern bloc and Lithuanian architecture) and ideas of postmodernism, their features, valuable qualities, expressions as reflected in architectural projects and realized public buildings at the end of 20th century and the beginning of the 21st century in Lithuania. The research analyses what was being planned, when, by whom and under what conditions (political, social, economic, local, regional, national and international) it was realized.

Aim of the thesis

The work aims to investigate the expression of postmodern ideas in Lithuanian architecture, to reveal how it was influenced by specific social, political, cultural, economic conditions and what were the creative results of this phenomenon.

Tasks of the thesis

In order to achieve the aim of the dissertation to be defended, the following tasks have been formulated:

1. To examine the concept of postmodernism in Western philosophy and cultural theory, to reveal the features of its transfer to architecture.
2. To examine how postmodernism in Lithuania was interpreted in the field of philosophy, art, science, and how as it was perceived by architects, architectural critics and society in general.
3. To identify the formation conditions of the discourse of architectural postmodernism in Lithuanian architecture, its relation to sociocultural processes of the end of the 20th century, to examine its regularities and characteristics.
4. To specify the milestone and most illustrative architectural objects of postmodernism in Lithuania, to study the most important features of their expression.
5. To reveal how postmodern ideas influenced the development of Lithuanian architecture, the impact of these ideas on the of expression of contemporary architecture, how the features of postmodernism were integrated into the work of contemporary architects, to examine their value from a chronological, aesthetic and socio-cultural perspectives.

Methodology of the thesis

The dissertation belongs to the field of interdisciplinary research. Methods of artistic, historical, comparative and structural analysis are applied. The novelty of the methodology applied in the thesis manifests itself not by a single unique and new method of the research, but rather by the entirety of the approaches and methods providing some peculiarity. The aspects of the development of the expression of postmodern ideas in architecture are analysed using the method of historical analysis. The

comparative analysis is applied to determine the expression of ideas of postmodernism in Lithuanian and foreign architecture, its common and specific features. The structural analysis is used to identify the unified structural patterns of the subject under analysis.

The analysis of the aesthetic expression (Jencks 1977, Porthogesi 1983, Klotz 1988, Ghirardo 1996) is applied in the research of architectural features of postmodernism. Based on it, questions are posed how and to which extent the characteristic features of postmodernism can be adapted and conform to Lithuanian architectural examples.

The study also refers to the social history of architecture (Kostof 1985, Girouard 1985). Based on the premise that all architectural works are historical and express their own epoch, questions are raised about the conditions under which architectural objects were created; how much their perception and interpretation can be determined by specific social, political, cultural and economic conditions; how much architecture is influenced by the dominant ideology and represents the interests of a particular social group.

The postcolonial theory, being the branch of the interdisciplinary research, is also important in the study. Its object is a culture that has been influenced by colonialism and imperialism. Although the USSR is often compared to the empire, and the present-day Lithuania is considered to be a post-colonial country, there is no consensus on the application of this theory to the Lithuanian context.

The source analysis of the thesis includes the selection and investigation of Lithuanian and foreign sources, texts, illustrations and drawings, the accumulation of visual material, summary and classification of the collected material.

The integral part of the work is the collection of oral history. Interviews with architects, whose works were influenced by postmodernism, were performed.

Scientific novelty

The novelty of the thesis lies in an attempt to comprehensively investigate the expression of postmodern architecture in Lithuania, to identify changes in its development and evaluate the qualities of its artistic expressions. It is considered that a dedicated study will help to define the peculiarities of postmodern architecture and its influence on the development of contemporary Lithuanian architecture. Not only an aesthetic, but also social analysis of this phenomenon going deeper into social conditions, under which postmodern architecture was relevant, provides another aspect of novelty to this research. Coherent artistic analysis of this phenomenon and combination of ideological, economic and cultural factors influencing its expression allows for supplementing the previous studies by highlighting its specificity and analogies with the features of such architecture in other countries. The wider socio-cultural context presented in the work allows to ascribe it to the interdisciplinary research. It is believed that the study of a particular architectural tendency in one country, despite a rather homogeneous character of contemporary architecture, is relevant as an analysis of the local expression of the global phenomenon.

Practical value of the research findings

The results of a specific architectural expression and their social context examined in the thesis have at least two aspects of theoretical and practical significance. Firstly, the

analysis of features and characteristics of buildings of the period under research can be useful for exploration of Lithuanian architecture of the end of the 20th c. – beginning of the 21st c., in the aspect of history and theory of arts. Work has an educational significance and could serve a basis for further research on artistic expression. Secondly, the examples of postmodern architecture and identification of their valuable features can be used for the processes of documentation, preservation and evaluation of this period architecture. The results obtained during the study can be adapted to improve the listing methodology of the new heritage.

Statements to be defended

1. Postmodern architecture manifested in times of political, economic and social breaking points is a vivid and distinct stage in the development of Lithuanian architecture integrating the trends of international and local expression.
2. Features of architecture influenced by the phenomenon of postmodernism, which are characteristic to foreign practice, also can be noticed in Lithuanian architecture. However, the sociocultural conditions of artistic expression (the planned economy determining the utilitarian expression; mass production influencing aesthetics; search for the national identity and “our own” architecture; and return of historical memory) varied and preconditioned the original regional trend.
3. The contextualism, historicism and figurative style of postmodern architecture in the Soviet environment characterized the opposition against the phenomena of modernization: industrialization, mass production, aesthetical simplification, and became a way for constructing original expression of architecture.
4. The local image of postmodern ideas in Lithuanian architecture is not only a reflection of Western conceptions. It could be identified with an attempt to expand the boundaries of modernist expression and search for the national identity expressed as a return to the pre-modern identity roots and regained historical memory.
5. With emergence of new architectural trends, the ideas of postmodernism – highlighting local features, metaphorical expression, ornamentalism, development of complex collage spaces and irony – were integrated into contemporary Lithuanian architecture.
6. Postmodernism was an important part of architectural culture and expression; its aesthetic and sociocultural values and continuity of architectural tradition, suggest for a proposal to preserve its most prominent examples.

Approval of the research findings

Five scientific articles on the subject of the dissertation have been published in peer-reviewed scientific journals; five presentations delivered at scientific conferences.

The topic of the work was also discussed at the science promotion events. In April-May 2017, the author together with T. Grunskis, curated a cycle of architectural lectures entitled "Post-Architecture" at the Lithuanian National Gallery of Art. During the cycle, eight architects and architectural researchers from Lithuania and abroad presented their lectures.

Structure of the dissertation

The dissertation consists of the introduction, three chapters with conclusions, general conclusions, references, author's scientific publications on the topic of the dissertation and list of illustrations.

The thesis consists of 167 pages. The work contains 86 figures and 1 table. 195 references were used in the thesis.

1. Origin and evolution of postmodern architecture

In the second half of the 20th century, cultural, social and political transformations in the West led to the critique of the modern project and conceptualization of the emerging new cultural realities. A part of this critique was summed up and the new historical period was referred to as postmodernity. Accordingly, postmodernism describes the entirety of new approaches, trends and attitudes, applied to the cultural, scientific and political domains. Being the product of modernism, postmodernism inherited a number of its features, as well as integral contradictions, combining pro-modern and anti-modern, avant-garde and conservative, global and local trends.

The analysis of trajectories of architectural postmodernism has been established in the historiography of Western architecture (Jencks 1977, Portoghesi 1983, Klotz 1988, Ghirardo 1996) and the anthologies of architectural theory (Nesbitt 1996, Leach 1997, Hays 1998). A new wave of conceptualization of the postmodern period of architecture has been observed in the last decade. Publications by the younger generation of researchers are devoted to the phenomenological aspect of postmodernism (Otero-Pailos 2010), its utopian dimensions (Martin 2010), irony (Petit 2013) and Venice Architecture Biennale as a decisive breaking point in architecture of the 1980s (Szacka 2016).

Analogous processes in the Eastern bloc countries have received less attention. A new generation of architectural historians who document and interpret this period in the context of international research are filling up this gap. Among the works analysing postmodernism in the (post) socialist context are the studies on the so-called 'Tallinn School' which criticized modernism (Kurg 2014), postmodern architecture in Poland (Gzowska and Klein 2013) and its international networks (Stanek 2012a, 2012b), the former Yugoslavia (Blagojevic 2011), East Germany (Urban 2009), experimental architectural works in Soviet Czechoslovakia (Miljacki 2017) and Hungary (Molnar 2013).

Although by the end of the 20th century, the architecture of Lithuania witnessed the rise of the phenomenon of postmodernism, and its theory was of considerable interest to architects themselves, the influence of postmodernism on architecture in the scientific discourse has been analysed in a fragmentary way. It was a research subject of A. Mačiulis (1996) and V. Petrulis (2003); the separate features of this phenomenon were analysed in the broader context – that of historicism (Buivydas 1999a), regionalism

(Buivydas 1999b), tradition and contextualism (Ruseckaitė 2012), its general influence on urbanization (Rubavičius 2003, 2010). Separate sections of the Soviet-era architecture studies are devoted to postmodern architecture in Lithuania (Drėmaitė *et al* 2012, Drėmaitė 2017).

Postmodernism, understood as a more social, more communicative, more diverse alternative of modernity, can be treated both as a late stage of modernism and radically new value system. The rudiments of postmodernism, associated with various aspects of opposition to modernity, first of all appeared not as a monolithic doctrine, but rather as a set of separate trends of ambiguity, fragmentation, irony, mistrust of the great narratives, ideology and universalism.

The visibility and accessibility of architecture has preconditioned that postmodernism in architecture has been particularly visible. In the history and theory of architecture, it is studied as a specific historical period (the 1960s–1990s), defined by specific paradigms (phenomenology, linguistic theory), themes (place, history, meaning), characterized by specific features (contextualism, historicism, “difficult whole”, use of metaphors and symbols, double coding).

Based on the latest studies of postmodernism in history of architecture of the 21st century, we are witnessing a reflective period of evaluation of this phenomenon, which analyses the dissemination of ideas, features, and seeks to critically evaluate its legacy. One of the most relevant parts of these studies is the local aspects of its development, the peculiarities of socio-cultural expression of postmodernism in socialist countries, their influence on contemporary architecture.

The local architecture of postmodernism is increasingly becoming the subject of recent research in the history of architecture in the neighbouring countries of Lithuania. To summarize, the most distinctive aesthetic and sociocultural features of this phenomenon are as follows: the expression of newly interpreted regionalism in Finland; the advent of postmodern trends through the mutual exchange of ideas with the third world countries and sacral buildings as “protest architecture” in socialist Poland; trends of subjectivism and artistic individualism, “paper architecture” in Soviet Estonia and Russia. All these features witness the plurality of postmodernism and the local development of its global phenomenon.

2. Interpretation of the essential postmodern architecture ideas in Lithuanian architecture

The second chapter presents an interpretation of fundamental ideas of postmodernism in Lithuanian architecture covering the period of the rise of this expression from the 1970s to the 1990s. The general theoretical preconditions of postmodern architecture in Lithuania are presented: publications, authors, socio-cultural conditions and criticism. Further Lithuanian postmodern architecture is analysed based on the conceptual section: separate subdivisions focus on contextualism and regionalism, historicism, symbolism, the use of metaphors and associations. The origin of these ideas, their shifting interpretations and applications are discussed.

The research boundaries include: 1) the period from the rise of postmodernism in the 1960s to the present day (although it is difficult to define precise time periods for architectural tendencies); 2) the examples of Lithuanian architecture explored

geographically, Western and especially the Eastern bloc countries considered as a context; 3) architectural production not limited to realized objects, but also competitions and unrealized projects; 4) specific typology – public objects, memorial complexes, interiors. The last – typological – boundaries have been deliberately restricted to the field of architecture without a detailed examination of urban planning and landscape planning (but the latter are explored as a context in this thesis). Also, in order to narrow the field of research, it is limited to public buildings, with individual residential houses being eliminated due to their higher dependency on the customers' intentions and more diverse expression.

As the expression of postmodernism coincided with the essential breaking points in the Lithuania's development and the restoration of independence, the study encompasses two political systems, with the largest part being devoted to the formation and rise of this trend during the Soviet rule.

While assessing postmodern architecture in Lithuania, it is considered to be uncritical to compare it with its Western counterparts. However, after recognizing that postmodern architecture (or architecture in general) cannot have any ideal aesthetic standards or canons, the possibility to apply an aspect of peculiarity in the research would open up, when looking for local and specific features of postmodern architecture in Lithuania. Contemporary cultural and architectural research increasingly addresses local expression noting that modernism as a global phenomenon has transformed into "modernity with national features" (Koolhaas 2014:22). The same phenomenon can be perceived as "multiple", "alternative", "mobile", "local". Accordingly, being the result of the multiplicity of modernity, postmodernism has various local features and aspects.

The parallel topic of the thesis is the global dissemination of architectural ideas covering not only the direct contacts or global practices. It can be interpreted according to B. Andersson's famous concept of "imagined communities" describing architectural communities as separated by different political regimes, but united by common professional competencies and aspirations.

It is also important to mention the challenges posed by the research. One of the most important of them is related to the characteristic feature of postmodernism – quoting other styles, collage and hybridity. This complicates the attribution of objects to some trends and such an expression is not easy to classify. Therefore, there is a risk of attribution of the entire non-modern expression of a certain period to the post-modern architecture. Antimodernist posture is a characteristic feature of postmodernism, but not all the expression directed against modernism is intentionally postmodern. Such uncertainties testify the complexity of expression of architecture and its dependence on cultural, social and economic conditions.

According to the analysis of publications and interview data, Lithuanian architects were well acquainted with the discourse of postmodern architecture in the USA and Western Europe during the late Soviet period, but this acquaintance was mostly illustrative (with the help of publications) rather than based on direct experience or deeper reflection. Due to the prevailing ideology of the official socialist realism, there was practically no broader theoretical discussion. Rarely appearing publications of that period were mostly initiated by architects themselves, who were interested in global trends.

Being a phenomenon definitely originated in the West, postmodern architecture appeared in the Soviet space in absence of any postmodern condition and in absence of any postmodern discourse, as it was understood in the West. Therefore, on the one hand, architecture affected by postmodernism in the Soviet context is regarded fragmented and often quite formal. On the other, postmodern themes of place, history and meaning, of course, were also relevant to Lithuanian architecture.

Chronologically, early postmodern expression in Lithuania in the 1970s is associated with the trends of late modernism and irrationalism. In the 1980s, the discourse of postmodernism supported by the generation of young architects was dominated by historicism, regionalism and use of metaphors.

The expression of postmodern ideas in architecture of Soviet Lithuania led to subjectivity and individualism, opposition to mass production, romanticisation of history and construction of spatial narrative. All these aspects in Lithuania had a strong contextual vector. Cultural activities (exhibitions, conceptual projects) and forms of expression were intended to resist the dominant architectural unification.

Philotopical focus of architecture on the context and phenomenology of place enhances the meaning of environment. Such forms of expression (traditional silhouettes; combinations of bricks, tiles, wood, stone masonry) interpreted the vernacular and professional traditional architecture in a distinctive way, and was related to the return to the rural, pre-modern roots of identity. Trends of regionalism and contextualism were manifesting themselves in difficult circumstances, between the Soviet ideology (national in form, socialist in content) and search for the national identity (traditional values as national emancipation).

The aspect of historicism became an important architectural tool for integrating buildings in the historical environment, as well as for the purpose of providing objects with long-term (“eternal”) cultural values. On the one hand, trends using historical stylistic silhouettes, shapes, details and elements for new objects contained aspects of superficiality and facadism. On the other, they could be interpreted as “departure” from the Soviet reality, seeking aesthetic and cultural landmarks in the earlier (for example, interwar) periods.

Postmodern symbolism and metaphorical architecture was based on the semantic creation of meanings. Its expression ranges from cautious abstraction to straightforward figurativeness, the iconicity of historical forms and elements, the morphology of buildings and modelling of their surfaces. Sometimes the symbols became verbatim or removed far from their sources. By the end of the 20th century, historical symbolism often became formal and incidental. Meanwhile, the successful modelling of symbolic shapes and surfaces became the guarantor for successful geographical and cultural “rooting” of many buildings in Lithuania. Symbolic aspects in architecture made it possible to give meaning to the images of the society's economic and cultural welfare – not only to restore the existing ones, but also to create the imaginable.

New forms of expression associated with postmodernism, collage spaces, formation of illustrative spatial narrative, irony and pluralism, were also influenced by the outright Soviet ideology, material scarcity and unification of environment caused by modernization. A monotonous environment became a positive medium not only for postmodern ingenuity and decorative character, but also for showing off aesthetics of

excess, intricacies and pseudo-luxury. However, such a hybrid, sometimes eccentric and fanciful expression could be considered a prophetic sign of future political and economic changes.

3. Manifestation, evaluation and sociocultural aspects of postmodern ideas in contemporary Lithuanian architecture

The third chapter presents the contemporary perspective of postmodern ideas in Lithuanian architecture. Its first part analyses the impact of postmodernism on contemporary architecture in Lithuania, how it has integrated into other relevant architectural trends. Many objects of the postmodern period have reached a critical age, when it is necessary to solve the dilemma of their reconstruction or demolition, so the second part of the third chapter addresses postmodernism as a heritage object, presents its possible selection and evaluation criteria, names the potentially valuable properties. Since postmodernism in culture and architecture has been interwoven with wider social, political and economic transformations, the last part analyses the socio-cultural aspects of the development of postmodern architectural ideas.

At the beginning of the 21st century, the expression of postmodern architecture was replaced by more relevant architectural trends. However, although the intentional postmodern approach is rare (contemporary architects do not associate themselves with this kind of expression), postmodern architecture is still influential due to the short-time distance and active authors (whose work was formerly influenced by these trends). Its features have integrated into the development of contemporary architecture. A newly defined and conceptualized aspect of contextuality has become a universal architectural imperative. In historical environment, interpretation of historicism has established itself, strong tenors of traditionalism remain. An important fact is the changing paradigm of architecture in the protected areas (natural and urbanized). The strong awareness of identity has led to the regulation of architectural expression in such an environment. There, the trends of regionalism and historicism have become an imperative.

Although postmodern architecture has lost its popularity, its ideas of place, history and meaning are integrated into the expression of contemporary architecture enhancing its suggestiveness. An important feature of contemporary global architecture is postmodern metaphorical symbolism. It has provided the contemporary architecture with the opportunities to conceptualize the creative process, respond to the features of cultural and geographical context, convey the architectural content in a condensed form, create an original, memorable and recognizable image, communicate with the wider audience, broadcast architectural ideas and skills to the public, and create the added value to architecture.

The demolition of some postmodern buildings and listing in the register of protected buildings of some others encourages the reflection on challenges posed by the evaluation of objects of this period and its prospects. To conclude, the postmodern period belongs to the cumulative period of modernism, characterized by challenges of quantity (relatively large number of objects), time (short time distance), functional changes, aesthetic and ideological assessment. From the point of view of evaluation, the most significant are buildings reflecting the ideas of postmodernism (contextualism, historicism), which have influenced the work of architects of that period.

In the context of postmodernism as a reaction to the crisis of modernism, Lithuanian postmodern architecture in the late Soviet period has to be evaluated as a response to Soviet processes of modernization (industrialization, mass production, typification). From the point of view of postcolonial studies, search for the national identity and references to history characteristic to postmodern architecture should be treated as the emancipation of “the own architecture” (as opposed to the enforced “foreign”) architecture.

From the socio-cultural aspect, postmodern architecture is described as combining the trends of global and local, the principles of avant-garde and conservatism, Western trends and reality of the Soviet system, opposition and opportunism, professional and popular attitudes. Its eclectic and hybrid expression prophesied in its own way the contradictions of the post-socialist reality.

General conclusions

1. Postmodernism as a universal phenomenon and one of the most significant cultural directions by the end of the 20th century has been absorbed by most branches of science and arts. The universal features of postmodern architecture have helped to integrate it into different socio-cultural contexts. This trend has become an integral part of contemporary architectural discourse; the objects influenced by it and bearing specific properties have become characteristic signs of the time. Postmodernism has preconditioned the formation of critical attitude and critical practice. The values of postmodern architecture encompass not only the renewal of the language of architecture, but also the focus on experiment, equalizing the theoretical and speculative discourse and the real practice.

2. The most prominent examples of postmodern architecture in Lithuania belong to the period from the late Soviet times to the first decades of Independence. From the socio-political point of view, the postmodern architecture in Lithuania emerged under conditions of late socialism. Later the expression of its ideas developed under conditions of expansive capitalism, supported by liberalized laws and political freedom. From the socio-cultural and aesthetic points of view, the change in expression of postmodernism can be noticed from the rebirth of national forms to the design of symbolic and iconic objects.

3. Influenced by social, economic and cultural processes, postmodern architecture in Lithuania can be characterized by a variety of aesthetic solutions. The rich expression of this period can be interpreted in two ways: as an integral part of the Western architectural processes having transcended the Iron Curtain; and as architecture characterized by specific aspects of the features of expression associated with the Soviet and post-Soviet condition. The first approach encompassing a European past can be traced in the building construction in the historical context, as opposed to functionalism. The second, more local, approach would include features of regionalism and historicism as a search for *genius loci* based on both vernacular architecture and architectural heritage context. Such an expression corresponds to the tradition of search for identity present in the interwar architecture, and can be linked to the escapism from the Soviet reality. Another way to interpret the local expression of postmodernism can be the acknowledgement that the theoretical basis and authority of the phenomenon have

legitimized the already existing searches for architectural identity. To sum it up, the new architectural trend in Lithuania has not become a radical opposition to modernism; it rather has been born out of its own inertia and adapted to the diversity of modernism.

4. Contextual trends in architecture are one of the most prominent features of the influence of European postmodernism. In Lithuania, they have summarized and established the rules of architectural approaches in the historical and natural environment. Although sensitivity to the context has been named as one of the most important vectors of the entire period of Lithuanian modernism of the second half of the 20th c., contextualism and regionalism appropriated by postmodernism was an important aspect for the search of Lithuanian architectural identity. These ways of expression allowed for the states of the Soviet periphery to define their traditional values and principles, therefore they should be treated as a manifestation of emancipation of a national identity in the Soviet environment. Among the most prominent examples of interpretation of the *genius loci* are the works by V. Stauskas, G. Tiškus, G. Baravykas, S. Juškys.

5. Historicism associated with postmodernism is the continuation of contextual expressions in architecture manifested in the reproduction of supposed images of the past. Two definitions of historicist postmodern architecture can be distinguished: 1) as an approach to the traditions of the past; 2) as an artistic expression using historical forms. The first expression relates to the early cases of historicism and reaction to the historical environment. The latter is characteristic of the late postmodernism and exhibits more subjective use of historical elements and postmodern "facadism". Such traits are reflected in the objects designed K. Pempė, G. Ramunis, E. Miliūnas, A. Kančas, S. Manomaitis.

6. Use of metaphors, symbols, associations to establish the relationships with environment is also related to ideas of contextualism. This way of enhancing architectural expression has preconditioned not only urban, but also sociocultural and conceptual contextualism. Metaphors and symbols became architectural tools for creating spatial scenarios. The elements of narrative space are most noticeable in public space projects, such as Vilnius street reconstruction and the Sundial Square in Šiauliai.

7. The "collage spaces", "difficult whole", eclectic ideas are associated with the resistance to modernization. The trajectories of complexity of postmodernism have led to the multiplicity of architecture, conversion of larger objects to mini-cities. In this aspect, the most interesting architectural objects in Lithuania are public shopping centres in residential districts.

8. Specific aspect of Lithuanian architectural expression of postmodernism is the synchronicity of global ideas in different contexts. Despite the fact that the phenomenon of postmodernism originated in the West, the dissemination and interpretation of its ideas in the Soviet space resonated with local sensibilities – the tendencies of regionalism and return of historical memory. The condition of architects in the late Soviet environment could be characterized by the concept of "imagined communities" describing people separated by the political situation, but united by common professional (aesthetic and cultural) interests.

9. Although postmodern architecture was a relatively short-lived phenomenon, it resulted in architectural autonomy, creative experimentation, integration of different

expressions, all of which were perceived more as a value rather than weakness. On the other hand, the architectural aspirations to become independent from social, economic, political conditions did not work. Retrospectively, there is no clear dividing line between modernism and postmodernism. Both trends are very wide and diverse, covering many common ideas, concepts and shapes.

10. Postmodern architecture of the late Soviet period and early years of the Independence is valuable as an aesthetic and socio-cultural sign of the time, which has influenced the development of Lithuanian architecture. After carrying out the inventory of the most illustrative postmodern objects, preservation of the most significant buildings can be discussed. Although it would be difficult to talk about the technological or political value of this period buildings, the most striking examples of postmodern architecture contain aesthetic-artistic, cultural and integrity values.

11. The expression of postmodern architecture in Lithuania testifies for the synchronization of global and local ideas. The search for “own” architecture has been interwoven with tendencies of global postmodernism. Their intersection and synergic effect are one of the most interesting architectural features of that period.

Priedai⁴⁵

A priedas. Paveikslų šaltiniai

B priedas. Disertacijos autoriaus sąžiningumo deklaracija

C priedas. Autoriaus mokslinių publikacijų disertacijos tema kopijos

⁴⁵ Priedai pateikiami pridėtoje kompaktinėje plokštelėje.

Martynas MANKUS

POSTMODERNIZMO IDĖJŲ RAIŠKA
XX A.PAB. – XXI A. PR. LIETUVOS ARCHITEKTŪROJE

Daktaro disertacija

Humanitariniai mokslai,
menotyra (03H)

MANIFESTATIONS OF POSTMODERN IDEAS
IN LITHUANIAN ARCHITECTURE AT THE END
OF 20TH – THE BEGINNING OF THE 21ST CENTURY

Doctoral Dissertation

Humanities,
History and Theory of Arts (03H)

2018 12 10. 16,0 sp. I. Tiražas 20 egz.
Vilniaus Gedimino technikos universiteto
leidykla „Technika“,
Saulėtekio al. 11, 10223 Vilnius,
<http://leidykla.vgtu.lt>
Spausdino BĮ UAB „Baltijos kopija“
Kareivių g. 13B, 09109 Vilnius